

MAGYARORSZÁG
LEGRÉGIBB DRÁMAIRODALMA
1550—1575.

NYÍLT LEVELEK.

KIADJA

A SZERZŐ EGY BARÁTJA.

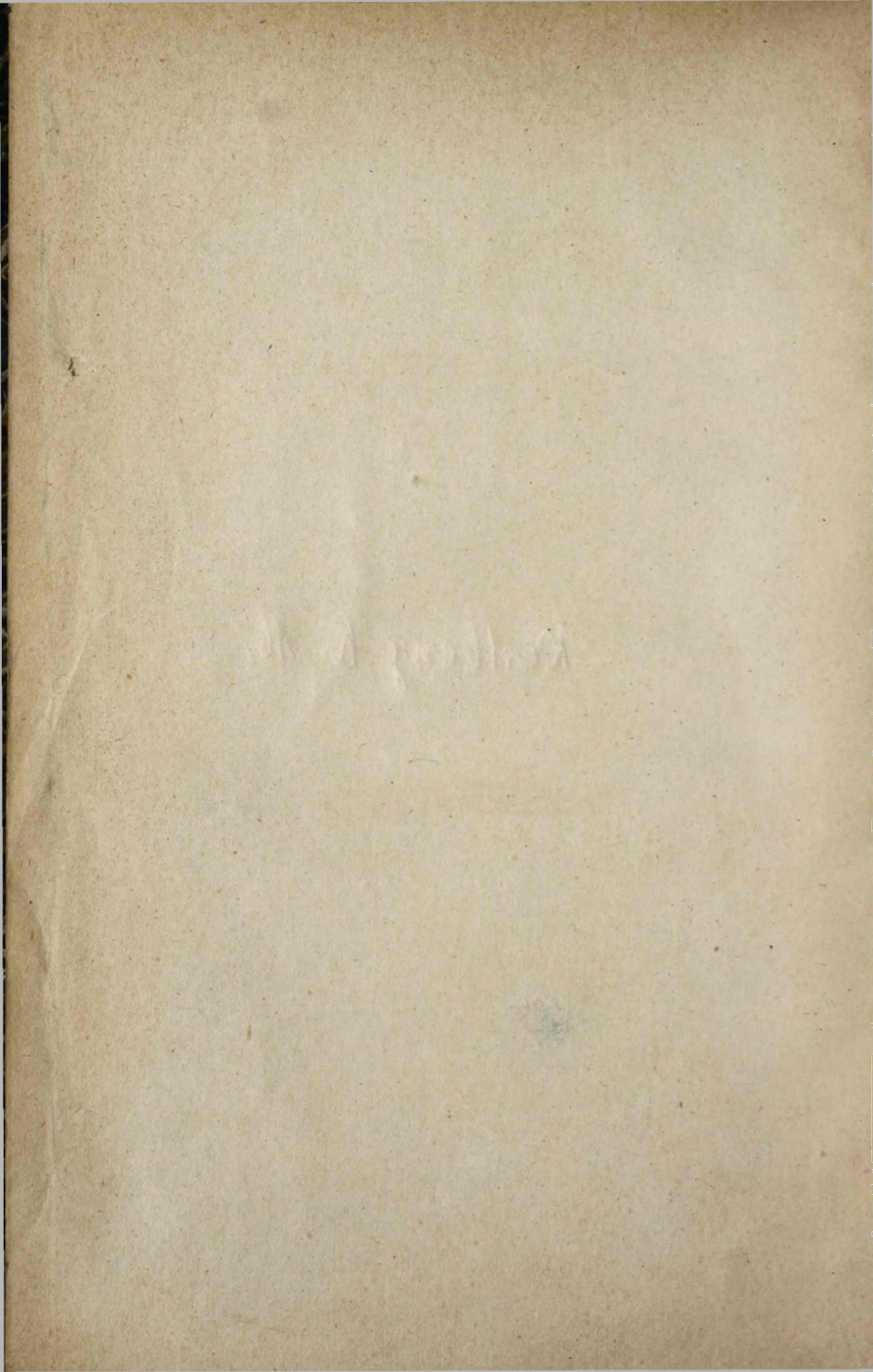
FÜGGELÉKŰL

KOMÉDIA BALASSI MENYHÁRT ÁRULTATÁSÁRÓL.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1878.

251060

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Budapest, 1878. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

ELŐSZÓ.

F. évi február 27-én olvasott P. Szathmáry Károly úr a Kisfaludy-Társaság gyűlésén a legrégibb magyar drámákról. Gyulai és Beöthy urak jelezték az ő álláspontjokat e felolvasással szemben, több tekintetben igen helyesen. Ellenkezésbe jönnek Szathmáry úrral, de mások is más véleményben vannak e tárgy felől. Egy barátomat, a rudasfürdői remetét, kinek igen sok érdeme van a magyar irodalomnak a külföldön való megismertetése körül, s ki fel szokta irogatni észrevételeit azok felett, miket olvas, igen érdekelte e tárgy, s szabad óráit, melyek nagyobb szabású munkáján való dolgozásából fenmaradtak, a feletti észrevételeinek megírására fordította. Lap lap után telt, s a szándékoltnál nagyobb terjedelmet vett a munka, melyet nekem elolvasásra adván, szerény véleményem az volt, hogy jó lenne azt közzétenni, ha másért nem, hogy közönségünk a színügynek és a színirodalomnak állásával a XVI. században megismerkedhessék. Barátom ezutáni óhajtásának engedve munkáját, neki nem lévén erre ideje, lefordítottam magyarra, s átadom azt most a t. közönségnek, s reméllem, nem fogja elveszettnek tartani az időt, melyet annak elolvasására szentel, reméllem, méltánylatot talál ezen

érdekünkben oly sokat fáradott és áldozott férfiú buzgalma a felvett fontos kérdés megoldásában, melyet, ha egészen tisztába hoznia nem is sikerült, de sok világot vetett ezen eddig oly homályos ágára irodalom- és művelődési történetünknek.

Budapesten, 1878. május 17.

Dr. T. L.

Magyarország legrégibb drámairodalma

1550—1575.

(Nyílt levelek P. Szathmáry Károly úrhoz.)

I.

Látogatási jegyem.

Nem régiben olvastam az ön három érdekes cikkét a »Honban. Értem, önnek a Kisfaludy-Társaság február 27-iki ülésében tartott előadását »legrégibb színműirodalmunk«-ról. S azóta ismételtelen is elolvastam e cikkeket, bár alig van jogom, sürgős és terjedelmes munkám mellett, melyen dolgozom, ily kellemes olvasmány élvezésének engedni át magamat. De e cikkek engem sok tekintetből érdekeltek. *Személyesen* is, mert már évek óta nagy figyelemmel és elégtelenséggel olvasok mindent, ami az ön tollából foly, aminek tanúsága az is, hogy 1874-ben Berlinben lefordítám az ön mély emberszeretetről és finom érzékről tanuskodó tárcacikkeit a gyermekkertek tárgyában, s ez által önnek Németországban sok barátot szereztem. Ismerem önnek minden történelmi regényét, tudom mi komoly történetbúvár ön, s mindenki tudja: minő következetes és hazafias álláspontot foglal ön el évek óta az országgyűlésen. S így előszeretetemhez ön iránt még tiszteletem is járul.

De az ön által a Kisfaludy-Társaságban felvetett kérdés *tárgyára* nézve is rendkívül érdekelt, mert azonnal be is fogom bizonyítani, hogy ifjúságom óta, itthon és a külföldön a színházi kérdések általában úgy mint részleteikben többet érdekeltek, mint az talán üdvös volt reám nézve.

Továbbá mint irodalom-történetész, s már azért is, mert nemzetközi szempontból indulván ki munkásságomban, oly sokat írtam a magyar irodalomról, hogy a külföldet megismertessem szellemi

életünkkel: öreg napjaimban is szívesen ragadok meg minden alkalmat, nemcsak tanulni földieimtől irodalmi dolgokat, miket ők eo ipso jobban ismerhetnek mint én, ki különösen nemzetközi szempontból foglalkoztam az irodalommal; hanem azért is, hogy mások véleményeivel összehasonlítván a magaméit, megítélhessem, s vagy elvessem azokat, vagy még inkább ragaszkodjam hozzájuk.

Azt is tudja ön t. barátom és honfitársam, hogy a nmélt. vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából már régóta dolgozom »Magyar nemzeti és nemzetközi könyvészet 1454—1880« című munkám I. kötetén. Önnek is van része abban, hogy ezen, már évtizedek óta tervezett nagy művemem dolgozhatom, s miután meg is küldöttem már önnek az első 21 ívet, mely 1400 német — Magyarországot illető — ösnyomtatványt tüntet fel, tudhatja ön, hogy szükségképen igen sokat kell foglalkoznom a XVI. század általános ügy, mint részleges történetével. De vannak más további okaim is, amelyek miatt az ön értekezése engem érdekel.

Ugyanis ön harmadik cikkéből kitűnik, hogy régi színműirodalmunk feletti nézetei összeütközésbe jönnek Gyulai Pál és Beöthy Zsolt urak nézeteivel. Ez utóbbi urat nincs szerencsém személyesen ismerni. Gyulai urral 25 év óta nem egy heves elvi küzdelmet vívtam irodalmi nézetek körül, és bámulója voltam mindig nemcsak alapos, sokoldalú ismereteinek, s még inkább a legtöbb esetben egészen helyes bírálati éleselmjúségének, de fájdalom, soha se tudtam eléggé uralkodni magamon, hogy jó ízüet ne nevessek azon lángoló haragon, mely e szellemdús embert elkapja, ha valaki az általa megdönthetetleneknek tartott nézetekkel szembeszáll, s akkor ő azonnal süket lesz az ellenfél azon érvei ellen is, amelyekre végre a viszonyos megegyezés mégis lehető volna. Mindezek dacára is ő oly derék és kedves ember, hogy nagyon sokan vannak iránta hálára kötelezve, többi közt magam is. De ellentmondani neki nem szabad, legkevesbé tisztán tárgyilagos dolgokban, melyekről pedig igen nyugodtan lehetne beszélni. Velem, mint ön ezt látni fogja, baja nem gyűl meg ennyire.

Végre megemlíti ön érdekes cikkeiben a XVI. századbéli négy dialogizált darab közt, egy névtelennek nevezetes munkáját: »*Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról*«, melyet Abrudbányán 1569-ben nyomatott s kiadott *Karádi Pál* unitárius superintendens.

E darabot már négy év előtt fordítottam németre. *) Azóta a német és angol kritika is eléggé nyilatkozott e talányos munka felől. Az irodalomtörténetészek mind, köztök hírnevesek is, kiknek e könyvecskét megküldtem, határozottan és egyhangúlag oda nyilatkoztak, hogy az, igen érdekes, dialogizált vitatkozás a katholicizmus ellen; a színészek pedig mind, s ezek között is igen híresek, kik e könyvecskét elolvasták, ugyanoly határozottsággal állíták, hogy e mű igen régi, de igen jó szindarab, melyet még ma is elő lehetne adni.

Láthatja tehát t. barátom, hogy sem ön, sem Gyulai és Beóthy urak nem állanak egyedül nézetökkel. Én pedig, ki tanulmányaim folytán szintén ismerem egy kevéssé Magyarország és Európa irodalmát, és tapasztalataim s utazásaim következtében az elégnél is többet foglalkoztam színházi kérdésekkel, s megismerkedtem azokkal bel- és külföldön, bátor leszek saját szerény nézetemet kimondani, még ha Biliám szamarának szerepére is kellene vállalkoznom. De a haza dicsőségeért és a világirodalom gazdagítása érdekében, mindent szabad merészelnünk.

*) »Die Fürstenverrathe des Melchior Baron Balassa.« Historische Komödie in 5 Abtheilungen. Gedichtet 1564 (Shakespeares Geburtsjahr) vom Anonymus des Buchdruckers und Unitarierpredigers Paul Karádi, Abruđbánya 1569. Deutsch Leipzig 1874. Veit u. Comp. Gr. 8. 71 S. Velindruck. (Dem Herzoge von Meiningen gewidmet.)

II.

Programm.

Ön cikkei egy csoportban megbeszéljük: 1. *Sztárai Mihály*, »az igaz papság tüköre«; 2. *Szegedi Lőrinc*, »Theophania, azaz isteni megjelenés«; 3. a *Karádi Névtelene*, »Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról« című műveket, s 4. egy Névtelennek »Komiko-Tragédiá«-ját, mely tulajdonképen négy kisebb darab-ból áll.

Az első munkának ön csak a Huszár Gál által Magyaróvárt kiadott s 1559-ben nyomtatott második kiadását ismeri, melynek egyetlen példányát gr. Apponyi Sándor bírja, ki szíves volt önnek azt kölcsönözni. E kiadás címlapján ugyan sem a nyomtatás helye, sem ideje nincs feltüntetve, de a Selmecebánya, Körmöcbánya és Besztercebánya bölcs tanácsához intézett ajánló sorokban, Huszár Gál magát nevezi kiadónak és nyomdásznak, az 54-ik lapon pedig a nyomtatás évszáma is látható. E kiadás 63 levélen tehát 126, számolatlan lapon van, 8-rétben, s azután hozzáteszi ön, hogy Toldy Ferenc birtokában volt még egy más Sztárai-féle darabnak »de coniugio sacerdotum« töredéke, erről azonban némelyek úgy vélekednek, hogy csak a »papság tükörének« töredéke. Szabó Károly azonban még meg nem jelent »régi magyar könyvtára«-ban a Toldy birtokában volt 3 levélnyi töredéket, Sztárainak »az igaz papság tüköre« című munkájaként hozza fel, mely Krakóban 1550, Kerektotzki Ferenc által nyomtatott. Toldy e töredéket egy XVI. századi, Erdélyben nyomtatott könyv táblájából fejtette ki, azt »a kath. papok nőtlenségét gúnyoló satyrá«-nak nevezi, s azt hiszi, hogy ez nem krakói, hanem kolozsvári kiadás. Szabó Károly nem okadatolja miért tartja e töredéket ugyanazonosnak Sztárai nevezett munkájával, de határozottan így veszi fel a jegyzékbe »Krakó 1550, Kere-

kozki F. által«, azt sem mondja, honnan vette adatait, a nyomtatás helye, ideje, s a nyomdász felől. Mindenesetre fontos tudni, hogy két, 1550. és 1559-iki kiadásról van szó.

Szegedi Theophaniája — Debrecen 1575, Komlós András nyomása, 4-rét, 24 számozatlan levél, egyetlen példánya a m. n. muzeumban — II. Miksa tanácsosának Báthori Miklósnak és neje Losonci Fruzsínának van ajánlva, úgy vélem tehát, hogy katolikus ember munkája.

Balassi Menyhártból — Abrudbánya 1569, 4-rét 20 és 4 levél, e kolofonnal »Szekesfeyeruari Karadi Pál miheliebe sz. Andras hanac huzon egyedic napian« — az egyetlen példány a m. Akadémiában van, ezt meg is néztem, s különösen erről lesz szó.

A nyilván XVI. századi Névtelen »Komiko-Tragédiá«-jából Toldy csak egy 1683-iki kiadást, de számos tizennyolcadik századbelit ismer. Az említett 1683-iki kiadás egyetlen példányát a m. n. muzeum bírja.

Miután ön e négy nyomtatványt megvizsgálta, s azokból mutatókat adott, a következő ítéletet mondja ki :

1. Valóságos színpadi irodalomról, vagy oly munkákról, melyek egyenest művészi vagy erkölcsi célból irattak, hogy előadassanak, s az előadás által hassanak, Magyarországon a XVI. században »még alig« lehet szó.

2. A *Sztárai*-féle papok tüköre, s a névtelen Balassija, protestáns dialogizált vitairatok a katholicizmus ellen, sem nem azon célból, hogy nyilvánosan előadassanak, de nem is merészellhették azt azon időben előadatni.

3. *Szegedi Theophaniája* közepén áll a mysteriumok s a tanodai drámák között, s iratott hogy előadassék, de nem mint színmű, hanem a templomban vagy iskolában.

4. A Komiko-Tragédia, mely négy önálló jelenetből áll, nagyon valószínűen az iskolai drámák közé tartozik.

5. A négy említett dialogizált darab közül egyik sem bír a legcsekélyebb költészeti beccsel, s nem is erkölcsi képei azon időnek.

6. Nagyon csalódnék az, ki már azon időben hazai tárgyú és politikai iránynyal bíró drámát vagy drámai színészt keresne, mert a

műveltség ily nagy magaslatán nemcsak mi nem állottunk, de műveltebb szomszédaink sem, még az Opitz (!) által alapított (első) sziléziai iskola sem jutott odáig.

7. De ezen, nem épen kellemes beismeréssel kibékített az, »hogy *Shakespeare (1596) előtt, valóságos művészi dráma nem is létezett a világon.*«

8. Ami különösen Balassit illeti, az nem más, mint satyra a fülgyónás ellen.

9. Balassa bűnei épen azért vannak oly *mérték nélkül* túlozva, hogy a feloldozás visszássága az erkölcsi érzület előtt annál inkább pelengérré állíttassék.

10. Valószínű-e, hogy egy szegény magyar »komédiás« a XVI. század derekán úgy mert volna írni Magyarország főpapjáról és olygarchiájáról?

11. Lehet-e bármily joggal »jellemző korrajznak« tekinteni egy oly művet, melyben a dúsgazdag magyar papifejedelem 100 gíráért minden bűnt megbocsát?

12. Nagy csoda, ha »Balassi« szerzője nem épen Karádi Pál maga, vagy valami lelkésztársa, pl. Huszár Gál.

13. Annál kevésbé hihető, hogy akár Karádi, akár bárki más arra számíthatott volna, hogy a gyónás kigúnyolását s az érsek megvesztegetését színre lehetett volna hozni.

14. Az egész nem egyéb, ügyesen elrejtett éles satyrájánál a gyónásnak.

15. Karádi 1569-ben unitárius superintendens miután, — kivált Erdélyben a Báthori házzal a protestáns ég borúlni kezdett — jónak látta, mind művét, mind annak irányát egy kissé véka alá rejteni, mi az akkori irodalmi viszonyok szerint sikerülhetett volna is.

16. Volt-e oka az unitárius Karádinak, mint kiadónak vagy szerzőnek magát álcázni?

17. Ön szerint 1596 óta nagy oka volt szerzőségét eltagadni, s a mű valódi célját álcázni, mert Erdélyben már ekkor a válság beállott, János Zsigmond utolsó napjait járta, s vele együtt letűnt az unitáriusok napja. A túlzásig vallásos és katolikus Báthoriak léptek trónra Istvánban, az unitárius próféta Dávid

Ferenc dévai börtönében hal meg, és a mű megjelenésével épen egy időben, 1567—1570-ig lép föl Melius Juhász Péter az unitáriusok ellen stb.

18. Még nagyobb tévedést látok azoknál, kik Balassiban valami nagyszabású politikai drámát kívánnak felfedezni.

19. A műnek *valódi belső meséje nincsen.* (!!!)

20. Az egész mű egy gonosz főúr gyónása és felmentése pénzért. Végre mi szüksége van a gonosz olygarchiának a bűnvalásra és feloldozásra, ha annak erejében maga sem hisz?

III.

Irodalmi útlevelem.

Hogy ön, t. barátom, e négy darabnak vizsgálata után ily ítéletet mond, — bármily őszintén elismerem és becsülöm szellemét, történetünkben jártasságát és kritikai élességét — már az által is megmagyarázhatónak, sőt jogosúlnak találom, mert valamikor olvastam az ön bárcsak vázlatos életrajzát, és fájdalom, sok tekintetben igen jó emlékezetem van. Tudom tehát hogy ön 1831-ben, Erdélyben született, a királyi táblánál fogalmazó lett, 1848-ban szerencséje volt a honvédek soraiban küzdeni, 1849-ben először látta Budapestet, s azóta itt él; tudom, hogy 1858-ban szórakozás kedvéért bejárta Német-, Angol-, Franciaországot, Sveicot, 1867-ben meglátogatta a párizsi közkiállítást, s tudom azt is, hogy 1869 óta országgyűlésünknek is tagja, végre tudom, hogy hazánk már évtizedek óta büszke lehet az ön szellemi termékeire, különösen a történelmi regényirodalom terén; kétségtelenül eljárt ön a külföldön egy-két estve a színházba, s a budapesti nemzeti színháznak bizonyára rendes látogatója már vagy egy századnegyed óta, — de az így nyert láthatár még szűk egy kissé a színügy világában. Tény, hogy az ön történelmi, politikai, és irodalmi dolgozatai mélyebbek és sokoldalúbbak, mint azok, miket a színügyről írt, mert a színházakat talán inkább csak szellemi kinyugvásra, mulatásra, vagy szép előadásokban való gyönyörködésre használta.

Nekem a sors nem volt ily jó anyám, mostohám vala, már azért is, mert nemzetiség és szellem dolgában két szék közt a földre ültetett. Magyar szülőktől, de véletlenül Bécsben születtem, több mint 54 év előtt; 2 éves koromtól azonban éltem 22-ik éveig Magyarországon, és pedig Budapesten, Egerben, Győrben nevelked-

tem. Budapesten nagyanyám befolyása alatt éltem, ki 1754-ben született, és haláláig tehát 1847-ig lelkesült magyar nő volt, mi nem is képzelhető másképp, ha megmondom, hogy személyes barátság fűzte Martinovichhoz, később Kisfaludy Károly, Kazinczy Ferenc, Szemere Pál, nagybátyám Schedius udvari tanácsos, Toldy Ferenchez és másokhoz: míg atyám és anyám, különben szintén jó magyarok, összekötetések és viszonyaiknál fogva inkább a német elemhez hajoltak. Így történt, hogy iskolai bizonyítványaim mindenikében — az akkori Pesten! — 165 tanulótárs közt a magyar nyelvből én kaptam mindig a legjobb classificációt! Ami különösen a színházakat illeti, feledhetetlen nagyanyám már mint kis fiut mindenhová magával cipelt; 1829-ben a pesti Beleznay-kertbe, 1833-ban a budai vár-színházba, és nem annyira a szentek neveinek tiszteletteljes kimondására tanított mint inkább Kántorné, Lendvayné, Megyeri, Szentpéteri, Egri, Szigligeti s mások neveit tette kegyeletessé előttem. Nem csoda tehát, hogy az öreg asszonyság 1837. augusztus 22-én a kerepesúti színház megnyitására is magával vitt, ahol Vörösmarty prologján fellángoltam, Laborfalvi Rózát istennőnek tekintém, és még Schenknek — németből fordított — unalmas Belisárján sem mertem ásitózni. A közbeneső években, midőn Egerben és Győrben a könyvkereskedést tanultam, nem olvastam annyira regényeket — már akkor kezdett tündökölni Jósika — mint a többi fiatal emberek, de valóságos mohóssággal turkáltam fel minden régi és új magyar színdarabot, kezdve Faludin, Simai, Dugonics, Sztetjói és Verseghyig. Innét Pestre jöttem. 1846-ig nem adtak új darabot, melynek előadásán én jelen nem voltam, melynek titkos történetét ne tudtam volna. Folyton a színészek és színésznők, énekesek és énekesnők körül forgolódtam; száz nevet is említhetnék! Mit mondjak színműíróinkról, Gaalról, Nagy Ignác, Czákó, Petőfi, Dobsáról!? Némelyiknél oly szerepet viseltem, mint Petrarca macskája, mely előtt a költő stanzáit felolvasá, másoknak mint a szakácsné, ki előtt Molière darabjait elszavalá. Ha tehát valaki, én nevelkedtem fel a régi és új magyar Thália emlőin. De nem kevesbé korán vetett a sors a pesti német színvilág közé is, gyakran ugyanazon estén, mint a fiatal kopó szaladgáltam a két pesti műintézetből ide-oda, a nagyhíducából a kerepesi útra, meg vissza, és bújkáltam a színpalák közt. Már 1841-ben megismerkedtem a bécsi színházakkal, különösen a Hofburg csillagzataival;

azután Prágában, Drezdában, Lipszében, Berlinben kóboroltam, nem csupán a művészet szeretetéből, de majd mindenütt rokoni kötelékek által is vonzatva, s mindenütt bejárva a színpalak mögé. Végre 1846-ban, miután Petőfinek megesküdtem, hogy őt a külföldön megismertetem, első, öt évig tartó »bolygózsídó« pálya-futásmat megkezdettem. És bármennyire másféle irodalmi és hazafias célokat tűztem ki működésem tárgyaiúl, isten tudja hogyan, mégis mindig belebotlottam a színvilágba. Olaszországban én is húztam a nagy Modena Gustavo diadalszekekrét, hódoltam az akkor még csak 22 éves Ristorinak és Sadowkának, nevettem Belottin, barátságot kötöttem az akkor még csak 16 és 18 éves Rossi és Salvini-val. Párisban Rachel előtt németül felolvastam, Cheri Róza előtt magyar dalokat énekeltem, bókoltam madame Dorval előtt, megcsókoltam Brohan Augusztia újjhegyeit, Dejazet Virginiának lábújjait, a nagy Fréderic Lemaitre társaságában éjjeket átiddogáltam, vagy Bouffé, Arnal, Levassorral vacsoráltam, hallgattam Lafontaine felolvasását a valóságos Molierről, s jelen voltam Mars kisasszony temetésén. Londonban láttam Macreadyt, Kemble Juliát, az ifjú Keant, Farrent, több évvel utóbb Ire Aldridget és Fechttert, kik mint mondják, Shakespearet felfogták és megtestesíték. 1855—1875-ig ismét távol a hazától, néhány évig Bécsben, azután újra Olaszországban, Sveicban, Franciaországban, Belgiumban, Németországban, ismételve állottam a színügy szolgálatában, habár nem mint színész, hanem mint színházi hivatalnok, vagy hírneves művészek kísérője utazásaikban, vagy mint bizottmányi tag a színművek híralatában vagy mint újságítesz. A német kisebb nagyobb hírű színművészek százai közt nincs egyetlen név sem, melynek viselőjét személyesen ne ismertem volna, vagy legalább játszani ne láttam volna. Emlékezéseimet Rossini, Lablache, Grisi és Persiani, Schröder-Devrient, Schebest, a három Devrient, Davison, s másokra, Magyarországon ugyan nem ismerik, de francia, angol és dán nyelvekre le vannak fordítva. S miután arra még is fiatal valék, hogy Kántornénk előképét a híres Schröder Zsófiát ifjúsága fénykorában láthattam volna, sikerült rábírnom a már 80 éves művésznőt, hogy az 1859-iki Schiller-ünnepélyen nemcsak nekem, hanem egész Münchennek a »Glocke«-t még egyszer szavalja el a színpadról, amit meg is tett, és mindenkit elragadott vele. Mely magyar mondhatja azt, hogy a színügyet úgy ismeri, mint én, ki bel- és külföldön

40 éven keresztül azt annyi tapasztalásaim közt megismerhettem? Mint író s mint színházi törzsvendég, száz és száz irodalom-történetet olvastam, öt különféle nyelven, továbbá minden nyomtatásban létező történetét a színirodalomnak és színházaknak minden népeknél, a költők és művészek életrajzait, s e közben, miután mnemotechnikus vagyok, az adatokat jól megjegyeztem, s ezt a következő lapok is bizonyítani fogják. Végre, többet tudok az idegen népekről és az ő benső szellemi életükről, mint amennyit doctrinair tanárok irodalomtörténeteiből tanulhattam; mert a külföldet nem turista módjára, két-három napig valamely vendéglőben megszállva, s a fogadóbeli bérszolgák elbeszélései után ismerve, látogattam; hanem évek során át éltem franciák, olaszok, angolok és németek közt, és nem csupán irodalmokkal és színházakkal, de történelmi hagyományaik, mondáik és népdalaikkal is megismerkedtem, — s mindezek mellett otthon szobámban magyar lapokat, és halom számra folyvást magammal cipelt magyar könyveket olvastam.

Mindennek elmondására t. barátom, nem azért vállalkoztam, hogy hiúságomnak tegyek eleget, — higgye meg, ily papírdicsőség nem csábít engem, ki még arra sem tartom érdemesnek vállalkozni, hogy memoirokat írjak; hanem csak annak bebizonyítása, hogy nekem más szempontból kell megítélnem egy régi magyar színdarabot, mint azt magyar tudósok teszik, bármennyire felettem álljanak azok, tudományos műveltségben, és a hazai történet ismeretében. Mert nem gondolja ön, hogy ha valami híres jogász, vagy theologus, egy csak középszerű fűvészszel sétál végig a réten, az elsőek ugyan nem fognak egyebet látni, mint szép zöld fűvet, míg a csupán középszerű fűvész is száz és száz egyes növényt lát, azokra ráismer, s azokat jellemezni tudja?

IV.

A drámai szchéma.

Mielőtt a tulajdonképeni kérdésre — a magyar drámairodalom négy legrégibb termékére áttérnék — engedje meg t. barátom, hogy megismertessem egy különös »fogással«, melyet mi szakemberek elfogadtunk, hogy valamely darabot, melynek szerzőjét nem ismerjük, mindjárt az első olvasásra vagy hallásra, helyesen osztályozhassunk. De azon színdarabok is, melyek vagy szerzőjük vagy önmagok által világhírré tettek szert, színpadi tekintetből szintén a felemlített három osztály vagy csoport egyikébe tartoznak. E szchémanak felállításánál a mindenki által elismert classikusokat vettük alapul.

Az ó és új világ minden drámai termékei, akár előadásra, akár csak olvasásra, drámai azaz dialogizált alakban irattak, e három csoport egyikéhez tartoznak. Ezek:

1. *Költői darabok*, melyeknek hatása olvastatva gyakran nagyobb, mint mikor előadatnak. Többé-kevésbé magasztos, eszményi röptük, lelkesítő szép gondolatok, a személyek plasztikus de mindig túlzott jellemzése, és többnyire gyönyörű vagy folyékony, kötetlen, vagy rímtelen, sőt rímes jambusok és trocheusokba öntött kötött beszéd által tűnnek ki. A jó és használható színészt megrontják, mert könnyedén, nyugodtan nem lehet őket előadni, s így akadályozzák a pontos jellemzést, miután még a prózai beszéd is megkiván némi rythmusi mozgást, s így tiszta érthető beszéd helyett igen könnyen éneklésre és ordításra, s még inkább hamis pathoszra vezet, ezért szeretnének fiatal és szép színészek ily darabokban ábrándozni. E fajt *Aeschylosz*, *Szophoklesz*, *Calderon*, *Corneille*, *Schiller*, *Kleist*, *Körner*, *Alfieri*, *Byron*, *Grillparzer*, *Halm*, nálunk *Vörösmarty*, *Jókai*, *Dóczy* és *Csiky* alkották meg.

2. *Prédikátori darabok.* E kifejezést nem kell félreérteni, tehát nem oly darabok értendők itt, melyeket prédikátorok írnak, ilyek tán nem is léteznek, de olyanokat, melyekben a hang prédikátori, mind irány és tartalom, mind előadás tekintetében. Irányok a morál, az erkölcs, akár történelmi, akár társas téren mozognak. Ily darabokban a művészet vagy költészet nem az öncél, hanem eszköz. Az ily darabokban házias világnézet, tanító eszmék, fecsegő, kenetteljes, de alapjában üres mondások uralkodnak. A személyek jellemzésében fő dolog, hogy a rosz feketének, rettenetesnek festessék, s tőle minden csábító tulajdonság elvétessék és így az erény eo ipso jobban tündököljön. Gyakran Schiller recipéjét követik e darabok: »fessétek a bűnt, de melléje az ördögöt is.« E faj végre leereszkedik a mindennapiassághoz: hogy például egy becsületes szegény ördög nem tud tíz forintot megfizetni, s e miatt őt felvonáson át kell jajgatnia. Ha valamelyik hallgató az első felvonásban elkiáltaná magát: itt a tíz forint! az ily darabot nem lehetne tovább játszani. Vagy pedig valamely gazdag kéjenc üldözi benne az ártatlanságot, s ekkor a közönség nem elégszik meg azzal, hogy a huncfut felsül, de még jól el is szeretné páholni. Végre e csoportba tartoznak még a demokratikus darabok is, melyekben a nép mindig jó és nemes, a gazdag mindig gaz. Mind e darabok alapszínézete a kedélyesség, azért többnyire prózában írvák, s a színészek annyira szeretik azokat játszani, mint honn a tarockot, kellemes társaságban. E faj leghíresebb művelői: *Euripidesz, Tirso de Molina, Cumberland, Racine*, sőt *Lessing* (Náthánjával), *Ifland, Raupach*, az újabb franciáknál az *ifjabb Dumas, Sardou*, általában a házasságtörő drámák írói, s a demokraták, *Felix Pyat*. Nálunk *Jósika Kálmán* és *Toldy István* kezdték azt nagy tehetséggel művelni.

3. *Komédiások darabjai.* Ezekben mint Shakespearéiben feltalálható gyakran a legnagyobb költészet, de ez hatásuk és sikerökhöz nem kívántatik meg okvetlenül. Íróik nem sokat törnek fejöket tárgyaikon és meséiken, ott veszik ahol legelőbb találják, többnyire az életből, a — valóságból, mert ez a fődolog. Az ily darab részleteinek élethűknek kell lenni, ha compositiójában még oly valószínűtlen is. E fajnak célja legtöbbször a hatás, akár drámai, akár komikus és pedig oly hatás, mely a színpadról származik, innen van, hogy éles jellemzést, gyűjtő kifejezéseket, szükség esetén erős mondásokat, több

szint mint rajzolás, természetes, csattanós dialogust, lehetőleg rövid mondatokat, rövid beszédeket, inkább szellemes monológokat, végre megkapó belépéseket és csattanós végződéseket, felvonásról felvonásra fokozódó hatást látunk bennök. Az ily darabok írói többnyire vagy színészek, vagy legalább is oly egyének, kik a színfalakon belől vagy kívül sokat foglalkoznak a színházi dolgokkal. És az ily írók, hál' isten, minden ország drámai írói közt többségben vannak. Valóságos költő nem terem minden bokorban, s a prédikálás-hoz beteg máj kívántatik. De a színháznál többnyire egészséges emberek vannak s az egészséges közönség legszívesebben jár színházba. E faj jellemzésére csak néhány világhírű nevet hozok fel: *Arisztophanesz* (színköltő), *Shakespeare* (színész), *Lopez de Vega* (barát és színigazgató), *Molière* (színész), *Beaumarchais* (pénzüzer, színésznők kitaratója), *Moretto* (színköltő), *Goldoni* (színész), *Gossi* (színköltő), *Lessing* (színbíró), *Göthe* (színházi intendáns), *Kotzebue* (színházvezető), *Scribe* (színköltő), *Victor Hugo* (dramatikusan forradalmár), *Birchpfeiffer* (színésznő), *Benedix* (színész) stb. Nálunk: *Katona* (színész), *Kisfaludy Károly* (színész), *Szigligeti* (színész), *Gaal* (félszínész), *Nagy Ignác* (ügyvéd), *Czakó* (színész), *Tóth Ede* (színész) stb. Mindezek egyremásra: geniek, tehetségek, gyárosok, de mindannyian egy és ugyanazon eszmék harcosai, s ez eszme a valóság.

Vegyük már most a négy régi magyar dialogizált darabot — papok tüköre, Theophania, Komiko-Tragédia és Balassa — közelebbről szemügyre, s lássuk, vajjon-e négy, félig-meddig theológiából, félig-meddig satyrából gyúrt hulló, nem illik-e be a fentebb jellemzett csoportok valamelyikébe? s akkor majd meglátjuk, vajjon a négy darab valamelyike nem-e mégis valóságos színdarab?

V.

Sztárai, Szegedi és a Komiko-Tragédia

1550, 1575, 1683.

Miután Sztárai Mihály »papok tüköre« — második kiadás Óvár 1559 — egyetlen példányban van csak meg gróf Apponyi Sándor birtokában, kit személyesen nincs szerencsém ismerni, az 1550-iki krakói, első kiadásból pedig Toldy Ferenc csak 3 levelet bírt, nem tudok e 63 levélből álló régi nyomtatványról egyebet, mint amit ön cikkeiben mond, nem ismerek belőle többet, mint amennyit ön mutatványúl közöl. Sztáraitól magáról azonban tudom, hogy kezdetben barát volt, Páduában tanult, később már mint lutheránus 1540-ben Perényi Péter udvari prédikátora volt, 1541-ben pedig Alsó-Baranyában találkozunk vele; Laskón volt prédikátor, itt, ekkor török területen, 7 év lefolyása alatt 120 templomot vitt át a reformátusokhoz, akikhez már ekkor ő is átsapott. Utóbb Tolnán, hasonlóan török-magyar területen tanárkodott, s 1574 körül mint pápai lelkész halt meg. Bírunk tőle még következő munkákat: »Athanasius püspök élete,« rímekben, iratott 1557-ben, nyomtatott évszám nélkül; »Ácháb zsidó királynak bálványozása«, nyomtatott 1582; és »Cranmer Th. angol érsek historiája«, nyomtatott 1582. Mindezen, átlag csak 8—10 levélre terjedő rímelések csak az ő halála után jelentek meg.

Sztárai szenvedélyes, fáradhatatlan térítőnek rajzoltatik, de híres szónok, zsoltárköltő és zenész is volt. Balogh Ferenc tanár 1872. Debrecenben megjelent »Magyar protestáns egyháztörténelme« szerint, a papok tükörének iránya annak bebizonyításán fáradozik, hogy: mindenki lehet valóságos pap, pilis és felszenteltetés nélkül is, s azért szenteli magát annyi felszenteletlen deák e hivatásnak, és mindenütt van papság, hol az isteni igazság prédikáltatik (mi az igazság?), s azon pap, ki mint lelkész nem prédikál, »csak tornikál,

a községet jóra nem tanítja, hanem inkább visszafordítja, nem lelkipásztor, hanem inkább lélekvesztő, lopó, tolvaj, és farkas.« Ezek szép, tiszteletes nézetek, és azóta, Rousseau »Curé savoyard«-ja szerint sok katolikus pap követi is őket. Persze, a XVI. században ez nem így volt a valóságban, mert a kath. papság, katolikusok bizonyosága szerint is, nagyobb részét tudatlan, a szertartásokat szajkó módra végező, kétszínű, kéjelgő és bírvágyó volt, máskülönb a reformáció, melyet már régen számos zsinat szükségesnek ismert el, oly nagy hatalommal nem léphetett volna fel.

Ami Sztárai darabját illeti, az, az ön által közlött mutatónyokból ítélve, persze nem más, mint a katholicizmust gúnyoló dialogizált satyra, és pedig irály és conceptióban együgyű, vakmerő, és csupán a nép legalsóbb rétegére hatni akaró fércelmény. A megszökött rabszolga boszúja, ki magát biztosságban érezve, egykori zsarnokát üres és cynikus módon gúnyolja és sértegeti. E dialogizált kapucinus-prédikációból nem csupán a most magyarországi török földön magát biztosságban érző protestáns, hanem az egykori barát hangzik ki, ki zsákkal hátán koldulni járt, míg a püspökök dőzsöltek. Igen jellemző, hogy Sztárai az egyetlen magyar reformátor, ki Olaszország klastromi iskoláiból kikerülve, nem sajátította el a szelíd Melanchton, s a férfiasan becsületes Luther szellemében járó Wittenberg humanistikus irányát. És így a papok tüköre tulajdonképen szerzője durvaságának, korlátoltságának és szolgai lelkületének tüköre. Barátkorából tudta mi tudatlan, gondolkozni rest, kicsapongó és étel s italban telhetetlen az alsó papság nagy része, s így már mint protestáns sem táplált erkölcsileg magasabb véleményt elleneiről, és valamint 1848-ban a legszájasabbak és leggyávábbak legnagyobb élvezete az volt, hogy a királyokat büntetlenül legazemberezhették, úgy, egy Sztárai-féle reformátornak is a legnagyobb élvezet volt a pápát, a püspököket s a vicáriusokat oly ostoba fickóknak tüntetni fel, kik a legelső szemökbe vágott gorombaságon megijedve bevallják, hogy ők az emberi társadalomnak teljesen hasznavehetetlen tagjai, kik semmit sem tanulván, nem tehetnek egyebet, mint éhen halni, vagy magokat felakasztani. S vajjon mi által vezetnek az ellenek ad absurdum? talán logikai érvelésekkel? Nem, hanem épen az által, ami a protestantizmusban a legeggyűbb; üres, keneteljes fecsegéssel, mi által a protestánsok értelmetlenei azt akarák bebizonyítani, hogy egyedül ők járnak az igazság ösvényén,

midőn az ótestamentomból vett üres frázisokat használnak, s a helyett, hogy észhez szóló érvekkel és szívhez szóló mondásokkal diszítették volna prédikációikat, elcsépel, értelem nélküli gépies mondásokat használtak, elleneiket tökfilkóknak, s mert ezek az ő otrombaságaikat nem tudták oly folyékonyan prédikálni, »néma kuttyáknak« is nevezték. Nem akarom én becsmérelni a protestantizmusnak, különösen hazánkban, és pedig leginkább a szabadságnak és nemzetiségünknek érdekében kifejtett fáradozásait; de tény, hogy az akkori protestáns papok nagyobb része ép oly tudatlan volt, mint aminőnek ők a kath. papságot hirdették, tény hogy a protestantizmus mély erkölcsi alapjairól, a kegyelem szava helyett a személyes felelősségről, a tekintélyen alapuló hit helyett a szabad vizsgálódás jogáról, oly emberek mint Sztárai, fogalommal sem bírtak, kik a szent atyák iratai helyett az ó-szövetséget aknázták ki oly módon, hogy prédikációik unalmas, tartalom nélküli fecsegések voltak. De, a katholicizmusnak századokig tartott nyomása már oly elviselhetetlen lőn, hogy a nép a fejük lágýára esett protestáns frondeurök csevegéseit is szabadságnak vette, és nem kellett hozzá más, mint hogy az eddig oly félelmetes intézmények ellen borsosan, vakmerően lármázzanak. S bár Sztárai e fércelménye még a Paprika Jancsi számára sem üti meg a mértéket, még sem kétkedem, hogy e dialogizált satyra előadatott, ha nem is színpadon és valóságos színészek által; ámbár ez is megtörténhetett. Mert amint ezt egy további cikkben be fogom önnek bizonyítani, a protestantizmus első korszakában, Angliában, Sveicban, s Németországban, hatalmába keríté a nép-színpadokat, sőt még azon országok Paprika Jancsi-féle színházait is, hogy tanait, a nagy közönséggel, drasztikus módon megértethesse. E darabot különben ön, t. barátom, maga is igen helyesen jellemezte.

Szegedi Lőrinc Theophaniáját, melyet szintén csak az ön mutatványaiból ismerek, a Báthoriakra való hivatkozások folytán egy katolikus iskolamester művének tartom. E darab kétségtelenül eredetileg is előadásra volt szánva, s mint ön megjegyzi, elő is adatott, nem ugyan színpadon, hanem templomokban vagy iskolatermekben. Ez nem annyira iskolai dráma, mint inkább iskolás-gyerekek számára írt, s általok elő is adott komédia, melynek tárgya is iskolás-gyerekekhez illő, iskolás-gyermeki morállal, istennel, ki meg is jelenik, hogy őket a katekizmusból megexaminálja. Mert

már azon időben sem hitte volna el semmiféle megnőtt ember, hogy Kain vétke abból állt, miszerint anyja elől elbújt, mert Éva, az ő szerelmes magzatát a legközelebbi ünnepnapra meg akarta mosni! Meglehet, hogy őseink gyermekei oly ostobák voltak, miszerint ily együgyű dolgot lehetett nekik elmondani, és ők hitték is azt, de hogy őseink magok, bár ez időben, ilyenek lettek volna, azt nem hiszem.

A Komiko-Tragédiát az ön által közlött csekély mutatványból épenséggel nem tudom megítélni. A négy, élő személyek nélküli, és csupán az Erény és Bűn allegorikus megtestesítéséből álló jelenetet valamely farsangi tréfának tartom, mely korcsmában vagy pajtában szavaltatott el; az élc pedig, melynek bennök kellene lenni, tulajdonképen a rímekben tartalmaztatik; mint pl. »jaj, hamartok, papot, papot! Nem jó? igérjeteK neki egy kalapot.«

Ami az ön különben igen jeles cikkeiben engem leginkább meglepett, az, hogy az említett három fércelményt, mely üres fejek és muzsikuskok elmeszüleménye, oly helyesen ítélte meg, de azután Balassi Menyhártot a ponyvairodalom e klassicitásaival egy kalap alá vonja. Csak nem hasonlíthatjuk össze a vad- és a császárkörtét, csak nem tarthatjuk őket egy fajból valóknak. A különbséget látjuk, mihelyt felületesen pillantunk reájok, épúgy érezzük azt, ha e négy darabba beleharapunk. Szinte félek, ön csak a három elsőt ízlelte meg, s eldobván azokat, a negyediket, a nemes gyümölcsöt, meg-nézetlenül utánok vetette.

VI.

A Névtelen Balassi Menyhártja.

Felejthetetlen Toldynk, kinek úgyszólván egyesegyedül köszönhetjük, hogy irodalomtörténetünk tudománya mint ilyen létezik, 1861-ben midőn Ouchyban, Sveicban tartózkodám, megküldé nekem 1855-ben megjelent munkáját »A magyar költészet kézikönyvét.« Az időben azonban egészen más munkákkal foglalkozám, s így az érdekes könyvben csak helylyel-közzel lapozgattam; de azért gondosan megőrzém a munkát, nemcsak mint emléket legnagyobb tudósaink egyikétől, hanem mint drága ereklyét azon férfútól, aki nem régiben teljesen kihalt családomnak, ifjúságától fogva barátja volt. Különféle adatok keresése végett utóbb is gyakran lapoztam a tartalmas munkát, s e közben többször tűnt szemembe Balassi Menyhárt, a nélkül azonban, hogy azt átolvastam volna.

1874-ben, egy szép nyári nap délutánján, már nehéz betegen, hevertem schönbergi kertem pázsitján, s gondolataimba valék elmerülve, midőn egyszerre egy Berlinben tanuló fiatal hazámfia közeledik felém, aki Toldy említett munkáját, melyet neki kölcsönöztem, hozta épen vissza, de annyira sietett, hogy a Berlinbe visszatérő társaskocsit el ne szalaszssa, hogy mindössze csak néhány szót váltottunk. A könyv tehát mellettem hevert a fűben, én pedig unalomból is, honvágyból is, lapozgatni kezdék benne. Felütöttem, s ismét Balassi Menyhárt tűnt szemeimbe. Habent sua fata libelli! Az első sortól kezdve elfojtott lélekzettel olvastam. Mi ez? S e darabot én, ki már ekkor vagy 60,000 magyar könyvcímet gyűjtöttem volt össze, még nem ismertem! Végig olvastam a 8 lapot, mielőtt saját magamban ítéletet mertem mondani a műről. De azután, ki már mindenféle nyelven vagy ezer színdarabot olvastam, megvallom komikus hangon hangosan felkiálték: »Hiszen ez valóságos színdarab,

és pedig tartalmasabb, mint bármelyike az összes magyar színdaraboknak, bár nyelvben is elavúlt.« Elkábúlva keltem fel és szobámba tértem; s bár orvosom, miután már félig vak valék, szigorúan eltiltá az éjjeli írást, esteli után mégis asztalhoz ültem, s elkezdém azt németre fordítani. F fiatal földimnek, ki nem volt más, mint a most már Budapesten lakó Dr. Fekete József — akkor berlini jogász — azonnal írtam, s kértem látogatna meg másnap. Ő el is jött, szíves volt mondatolásom után írni, miután elébb minden mondatnak értelmét az eredeti szerint jól meghánytuk vetettük. Két hétre rá a munka pompás kiállításban megjelent. Említém e cikkek elsejében, miképen nyilatkozott róla az angol és a német itészet. Minden bíráló egyhangúlag mondá ki, hogy ez egy redkívíül érdekes darab, mely a világirodalmat gazdagítja, már irodalomtörténeti szempontból is. S még mialatt e fordításon dolgozám, küldé meg nekem az azóta is már, fájdalom, korán elhúnyt Szigligetink »A dráma és válfajai« című jeles munkáját. Ez volt még csak viz az én malmomra. Valódi szakember, gyakorlati férfiú, ki ugyanazt mondta ki szavakkal, mit én gondoltam. S így bőven idéztem szavait Balassimban s nagyobb tekintélynek is ismerem őt e kérdésben, mint az összes német, hozzáteszem magyar irodalomtörténetészeket.

VII.

Színpadi fogások Balassiban.

Az első felvonás legelső mondása is egy majd minden színdarabban előforduló közhely. Kasza Mátyás szól a Bécsbe küldöttségbe ment Szénási prédikátorról, s kívánja, hogy az jó sikerrel jöjön meg, s még ugyanazon mondatban mondja tovább: »*inhol vagyon, megjött Bécsből.*« E hagyomány még ma is megvan minden színésznél, hogy a harmadik személyt, kiről mint távollevőről szó van, már zárt ajtó és ablak mögött jönni látja.

De Szénási nem lép be azonnal, hanem jó tíz perc múlva, mert tudja, hogy a színpadi routinnál fogva Kaszának és Balassának ki kell magokat beszélni, hogy a közönség az ő személye felől kelőleg tájékozva legyen, midőn ő fellép.

Ezután nem azt kérdi tőle mindjárt Balassa, minő sikerrel jött meg Bécsből, mert ezzel már rég ismét nem gondol, hanem azt, miképen vélekednek róla, különösen földieci, odafenn, s miután erről sok kellemetlen hírt hall, hogy magát megvigasztalja, kérdi, hogy hát a császár mit vél róla.

A második jelenet már épen színpadi hatással van bevezetve. Miután Balassa Szénásit letorkolta és elkergette, azt kérdi, mintegy chorusban köréje sereglett tanácsosaitól, hallották-e Szénási jelentését. Miután ezt mindnyájan igenlik, tanácsokat kérdezi. De pénzbe nem szabad annak kerülni. Ezek kettőt tanácsolnak, vagy arannyal való megvesztegetést (szinte látni, miként utasítja ezt vissza Balassa) vagy — nos, mit? »hittel« valót. *Micsoda?* kiált fel Balassa. *Hittel? Bizon nekem tetszik, igen jót szóllasz.* Ez oly színpadi hatást idéz elő, minél nagyobbat a legéletuntabb színész sem kívánhat, hogy a közönség tapsairól biztos lehessen. Ez valószínű fokozás, nem ugyan Arisztotelesz példája szerinti, hanem a hatáshoz székott színész ösztöne által nyújtott.

De elég a példákból ennyi, mert akkor az egész darabot ide kellene írnom, hogy bebizonyítsam, miszerint minden megszólítás és válasz még ma is szokásos színházi hagyományokat árul el.

A későbbi levelek valamelyikében fogom ad absurdum vezetni azon nézetet, hogy valamely tudatlan prédikátor, kinek fogalma sincs szinpadai fogásokról, írta e munkát.

Vegyük azonban, mielőtt az egész darabnak elemzéséhez fognánk, Balassát, amint őt a történelem jellemzi, szemügyre. Ez be fogja bizonyítani, hogy e darab szerzője Balassának egyik bűnét sem túlozta mellékes célzatosságból, sőt ellenkezőleg azokat még enyhítette is, és egyáltalán csak annyiban érintette, amennyiben Balassa jellemének változásait drámai okadatolásból meg kelle magyaráznia.

VIII.

Balassa Menyhárt a történelemben.

Balassa Menyhárt, ki 1511-ben született, Balassa Ferenc horvát bán hét fia közül a másodszülött volt; atyja 1526-ban Mohácsnál elesett. Menyhárt ekkor 15 éves volt. Fivérei közül három jelentéktelen ember, kik nem szerepeltek a történelemben. A többi annál többet említettett. A legidősb és a legifjabb voltak a legvadabak. *Zsigmond* már 1542. borsodi főispán volt, ezzel különösen a püspököknek gyűlt meg bajok, egyházi birtokok jogosulatlan bitorlása miatt, amiért egyik pört a másik után akaszták nyakába. *Imre*, a rablólovagok példányképe, 1534-ben Majláth István erdélyi vajdával rabolgatott, Szapolyai, majd Ferdinánd majd ismét Izabella párti volt, de itt is oly rakoncátlan, hogy Izabella Szulejmanhoz fordult panaszkodva. Ez Majláthot csellel elfogatta, a hét toronyba záratta, ahol éhen halt, de Balassa Imre kijátszta a cselt, Magyarországra menekült, itt elrejtőzött és 1550-ben meghalt. E két fivérről emlékezik meg a színdarab is. A hatodik fivér *János* 1554-ig a német császár híve volt, de már 55-ben a bányavárosokban, mint a felkelők kapitányával találkozunk vele. 1569-ben Pozsonyban börtönben ült, arról vádoltatva, hogy Szapolyait II. Miksa ellen lázította. De 1570-ben, megvesztegetve őreit, innen megszökött és Kékkő várában, biztosságba vonulva, várakozott, míg az országgyűlés kegyelmet eszközölt számára. Úgy látszik 1572-ben már kegyben volt, mert II. Rudolf udvarában mint királyi főajtonálló volt alkalmazva. E hivatalában érte őt a halál. Mellékesen jegyzem meg, hogy e Jánosnak volt fia Balassa *Bálint*, ki 1551-ben született, s ki, a hazai költészet nagy kárára Esztergam mellett már 1574-ben elesett. Kerégyártó téved, midőn Balassa Menyhártról állítja ez utóbbit, mert ez Bálinttal történt.

Balassa Menyhárt a »kilencszeres áruló« 1527 óta Szapolyai híve és hontmegyei főispán volt. Neje Thurzó Anna. Tudni való, hogy Szapolyai 1540-ben halt meg, midőn Balassa Imrét és Majláthot Fogarasban ostrom alá vette. Már ez összeesküvés elején alkudozni kezde Balassa Menyhárt Ferdinánddal, s azt tanácslá, foglalja el Erdélyt, Szapolyai halála után pedig nyíltan is Ferdinándhoz szegődött. Minő chameleonszerű szerepet játszott ő most 1560-ig a Habsburgok mellett, arról önnel szemben, ki hazai történelemünket oly alaposan ismeri, nem kell nyilatkoznom; csak emlékeztetni akarom önt t. barátom mind ez adatokra, vesse össze azokat Pray, Budai, Szalay, és Horváthtal, s akkor lehetetlen hogy tovább is azt állítsa, miszerint »Balassi Menyhárt«-ban ezen époly szemtelenségig vakmerő mint geniális rablólovag és politikai köpenyforgató tettei túlozva vannak. 1555-ben ismét a Szapolyaiak oldalán állott, s 1556-ban a marosvásárhelyi országgyűlés által Erdély főkapitányává választatott, s ő adta Petrovicznak az eszmét, hogy János Zsigmond Lengyelországból visszahivassék. 1556-ban október 22-én Izabellát kísérte Kolozsvárra vonultában. 1558. szept. 1-én Bebek Ferencet és a két Kendyt, kiket Izabella magához édesgetett, meggyilkolta, s azért gazdag jutalmat aratott. 1562-ben Ferdinánd nagy jószágadományozással vásárolta meg azt, hogy hozzá áttért, miután már Izabella végső napjaiban — ki 1559 nov. 15. halt meg — újra titkon alkudozott vala Ferdinánddal, amiért Kézsmárk ostromlása oly hanyagúl vitetett. Már 1561-ben a császárral közvetlen alkudozásba lépett, s ezt oly titokban tudta tartani, hogy az ifjú János Zsigmond csak 1562. január elején nyert róla tudomást, de erre azután már január 9-én kitört a háború. Balassa ugyanis Szatmárt, Nagybányát és János Zsigmond egyéb birtokait új urának kezére játszotta; Hadadnál Erdélyben ő, Zay és Báthori Miklós szétugrasztották János Zsigmond seregét, melyet a későbbi lengyel király Báthori István vezényelt, és fellázták a székelyeket is.

Ekkor azonban Ferdinánd békét kötött a portával, megígérte ebben, hogy Erdélyt a fiatal János Zsigmond birtokában hagyja, s a békébe Balassát és a többi hozzá pártoltakat is befoglalta. Amennyiben a történelem eddig kimutatta 1562—1568-ig, haláláig most már híve maradt Balassa az osztrákoknak. Itt tűnik ki már most a történelem s a Névtelen komédiája közötti ellenmondás. Miksa

július 26-án lépett a trónra, s meghívta Schwendy Lázárt, — kihez a még 1561-ben Ferdinánd által bárói rangra emelt Balassa is csatlakozott, — Báthori Bonaventúrát és Perényi Gábort. Ezekkel Schwendy 1565-ben visszafoglalta Tokajt, Szerencset, Szatmárt, Nagybányát, s miután a komédia szerint, I. Ferdinánd épen akkoriban halt meg, és II. Miksa lón utódja, ebből következik, hogy a komédia sem 1561 előtt, sem 1564 után nem irattathatott, hanem csupán 1564-ben. De a történelem mit sem tud arról, hogy Balassa 1563 és 65 közt újra Szapolyai pártján állott, elpártolva a Habsburgoktól. A komédia pedig épen ily a Habsburgoktól való elpártolást és visszaszegődést vesz fel tárgyúl. Így tehát ennek tényen kell alapulnia, mert a kortársaknak, kik ismerték az akkori napi eseményeket, csak nem nyújthatott volna az író ily anachronismust. Mert, csak ha ily áttérés történt, van szerves összefüggésben az ötödik — Balassa Boldizsárral történő — jelenet az első négy jelenettel, amint ezt a maga helyén ki fogom mutatni. Oláh érsek 1564. január 14. halt meg; Balassa Menyhárt pedig Budai szerint: Bécsben, 62 éves korában, 1567-ben, s e szerint már 1505-ben kelle születnie. Nagy Iván szerint azonban: született 1511, meghalt febr. 9. 1568., tehát 57 éves korában, 26 nappal Oláh után, természetes halállal, ágyában, Bécsben, és Széleskúton, Pozsony-megyében van eltemetve, sirját még ma is ép, vörös márvány fedi. De a legnagyobb csapás épen 1564-ben érte őt, és ezen, a komédiában is annyiszor hangsúlyozott tény ellentétben áll a komédiának minden egyéb állításával és történelmi adataival. Báthori István a későbbi lengyel király ugyanis megtudja, hogy Balassa Menyhárt a szüret alatt a Hegyaljában portyáztat. Ennek 1564 őszén kellett történni, mert 1565. februárban Balassa már Schwendy oldalán harcol. Báthori István tehát megrohanja a kiürített Szathmárt, elrabolja Balassa nejét Thurzó Annát, már házasuló leányát és legkisebb fiát Istvánt, s őket János Zsigmondhoz foglyokúl viszi, Balassa többé nem látta nejét s leányát, kik a fogságban haltak el. Budai, Istvánffi után mondja, hogy Balassa Boldizsár, ki 1541-ben született, s 1562-ben mint 21 éves ifjú Hadadnál vitézfül küzdött, 1568-ban, három nappal atyja előtt, halt meg. A családi irományok szerint azonban Boldizsár 1568-ban Erdélybe ment anyja, nővére és fivére látására. Balassa István még János Zsigmondnak 1571-ben bekövetkezett halála előtt lón szabaddá, t. i. már 1570-ben, midőn anyja és nővére már meghaltak

volt, s kikinél Boldizsár is meghalt. István visszatért Magyarországra, s 1621-ben halt meg, s vele kihalt a család ez ága, míg az Imre ága még ma is él, báró Balassa Antal és két fiában. Iparkodtam itt a főbb történelmi adatokat időrendes sorozatba hozni és összefoglalni. De a legkisebb vonások is, melyeket a komédia Balasáról felhoz, meg vannak történetíróinknál, s így állíthatom, hogy abban egy adat sincs célzatosan túlozva, s ily vád ellenében a komédiát védelmünk alá kell vennünk oly okokból, melyekről azonnal lesz szó.

IX.

A komédia tartalma. — Első rész.

Figyelje meg tisztelt barátom, hogy a darabban előforduló tíz személyt — mindannyian férfiak, mert nők még akkor színpadon nem léphettek fel — a névtelen szerző »közbeszólóknak nevezi, akkoriban a színházi nyelven »interlocutori« volt nevök, amit Toldy Ferenc fordított már közbeszólóknak, persze a nélkül, hogy gyanította volna e szó összefüggését az angol »interlocutor« s a spanyol »loas«-szal. De erről más helyen.

Már az első jelenet művésziesen színpadra van alkalmazva, az expositió kitünő. A legelső párbeszédben megtudjuk, miről tárgyal a darab, és miről fog, az egészen át, fokozatosan tárgyalni; s a hős ezt nem mint Sztárai, prédikátorilag beszéli el a néző közönségnek, hogy azt magának megnyerje, s az ellenséget már előre is, mint igaztalan ügy védőjét mutassa be, hanem ellenkezőleg egészen tárgyilagosan, valódi drámai erővel; a hős egészen természetes párbeszédben mind terveit mind indokait mondja el. Kasza Mátyás, Balassa valamely előkelőbb szolgája, talán az első jelszóból ítélve, német, s aki urának már nagy szolgálatoakat téve, s így érdemeket szerezve, legalább négy szemközt, a nyílt bár alázatos beszéllés jogával bír.

Kasza, Balassával szemben azon nézetét nyilvánítja, hogy a kiengesztelődés végett Bécsbe küldött házi pap, Szénási jó felelettel fog visszatérni; sőt már jönni is látja, s így e szavaknál valószínűleg az ablakhoz lép. Balassa azonban, ki a papot Bécsbe küldte, azóta ismét más nézetű lett, s jobb szeretné, ha az kedvezőtlen választ hozna, mert ő épen úgy kész most a királyt elárulni, mint ahogy elébb az erdélyi vajdát. Kasza azt hiszi, hogy ezt lehet, s ha volna Magyarországon még egy Nagybánya és Szatmár (e két helyet

kapta Balassa 1558-ban Izabellától a hozzávaló pártolásért), az volna ez újabb tettének jutalma. Balassa azonnal elárulja bírvágyát, mondván, hogy ily birtokokért, ha kell, még a pokolba menéstől sem kell visszarettenni (itt már indoka rejlik annak, miért később Balassa későbbben a legnagyobb gatzettekre inkább, mint a birtokok visszaadására). Azután azt mondja tovább, hogy minden uralkodó kegyenceire hallgat, legyenek bár azok gazemberek, himpellérek, vagy akár árulók (úgy hiszem ez Balassa bécsi elleneinek szól, kikről felteszi, hogy meg fogják akadályozni, miszerint ismét kegybe jusson). De, így okosodik tovább, ha Szapolyai visszaadná neki nejét, és hozzá Munkácsot, — melyet épen akkor kellene II. Miksa számára Szapolyaitól visszafoglalnia, most azonban már magának kívánja — akkor azonnal ismét Szapolyaihoz pártolna, mert nála sokkal több haszna volna, mint a császárnál. Meghagyná Szapolyainál még ifjabb fiát és leányát is, nem ugyan az ő kedvéért, hanem hogy ez által még egy harmadik előnyben is részesüljön, abban t. i., hogy Szulejmánt részére nyerje, kitől nem ugyan jószágokat, hanem, mert annak kémeke szüksége van, sok jó aranyat kapna, ez pedig neki, a bírvágyónak, még nincs. Kasza válaszolja, hogy ő tudja, amit ura nem tud, t. i. hogy már sehol sincs hitele és becsülete, s így a töröknél sincs; és így nem érti, mit használhatna az átpártolás. Véleménye azonban, hogy a fogoly-feleség visszaszerzésére mindent meg kell tenni. Balassa megvallja, hogy már mindent megtett, »barátit bérlette,« hogy hassanak a vajdára — Szapolyaira, sőt titkon egyenesen hozzá küldött egy embert, akit Kasza is ismer. De mindent hiában kísérlet meg. A vajda azt felelé, hogy már megúnta árulásait. És így már nem tudja mit próbáljon. Sőt szándékát — hogy t. i. Szapolyaival kibékülhesen minden gaz tette kész — Boldizsár fiának Linche meg is írta (ez tehát már ekkor II. Miksa udvarában volt mint kezes, amit tudnunk igen fontos az ötödik jelenet megérthetése végett). Balassa, még nem határozva el mit tegyen tulajdonképen, elébb Szénásival akar értekezni, Kaszát pedig addig elküldi, hogy szolgálait rablott jószággal tartsa jól, s magának Kaszának is rablott, sőt még csak elrablándó dolgokat ajándékoz. Kasza megköszöni ezt, de szerényen kimondja, hogy mégis jobb szeretné, ha ura sajátjából ajándékozná meg. A pénzsóvár ember ezt lehetetlennek mondja, mert már is több aranyforintja hiányzik, mint szereti. Akkor tehát adjon neki a Báthoriaktól elrablott borból. Ez még kevesbé lehetséges, mondja

Balassa, mert az Zayval közös tulajdona, de mire való a sok beszéd, Kasza lászon dolga után, úgyis jó már Szénási. S nem is törődve tovább vele, a belépő Szénásihoz fordul e köszöntéssel: »Jó szerencséivel Szénási!« Ez hasonlóképen felel, s mondja, hogy »megszolgálja« neki.

De Balassa nem vágyódik a császár feleletét tudni, hanem azt, minő barátjai egyenként a bécsi urak. Azután kívánja csak a hozott választ ismerni. Szénási feleli, hogy Oláh érsek jó indulattal van iránta, csak szeretné, ha a vallás kérdésében egyek volnának, (a református prédikátort tehát legelső sorban is ez érdekli), de Batthyány Ferenc véleményét, ingyen sem merné kimondani. Balassát azonban épen ez érdekli legjobban. A prédikátor tehát elmondja, hogy midőn a császár kérdezte, mit adjon Balassának, a magyarok, élőkön Batthyányval azt kiálták »istrángot, kivel felakaszszák.« Balassát eszi a méreg, és bánja, hogy Batthyányt még nem rontotta meg. De Németújvár messze fekszik tőle. S mit mondtak a többi urak? kérdi. Szénási azt feleli, hogy amint bánt velök, úgy szólnak most róla. Az erdélyi, a váradi, általa kifosztott püspökök nem lehetnek barátjai. Seholy sincs barátja. Balassa felkacag: Sem az urakkal, sem az istennel, de még az ördöggel sem gondol. Szénási azután elmondja, hogy a császár örökre odaadja neki Diósgyőrt, de Nagybányát és Szatmárt, melyeket úgyis csak ideiglenesen kapott, vissza kell adnia. S most Szénási nem mulasztja el a maga tanácsát is megmondani: fogadja el az ajánlatot, hiszen Isten már úgyis igen sokat adott neki, vessen véget a sok istentelenségnek, maradjon Diósgyőrött nyugalomban, béküljön ki az istennel, és gondoljon már reá. De jóra talált, Balassa rárivall: »Soha ez bestyét az nagy jámborságból és szentségből ki nem vehetem; most is immár prédikál. Mi nem prédikátornak tartlak! — Lassan szólj nekem e felől: elegendem még nincsen, mert ha az Szamos mind arannyal folyna is, még sem elég volna ennekem.« Szénási, elhűlve, resignálva visszavonul mondva: »Akinék az nem elég, az isten sem elégítheti meg!«

Hol van tehát e jelenetben csak egyetlen szó, melyből azt lehetne következtetni, hogy azt egy prédikátor, a maga érdekéből írta volna? a maga érdekéből ily előjelenetet használt volna expositió gyanánt, s azon kor mely prédikátora volt volna képes egy jellemet oly lélektanilag helyesen, oly exacte, oly drámailag csattanósan kifejezni, a párbeszédeket úgy egymással összefüggeszteni,

melyekben egy haszontalan, a dologhoz nem tartozó szó sem fordul elő, egy kenetteljes erkölcsi kifejezés, egy bibliai idézet — sőt még tárgyilagos reflexió sem, hanem tények, és csupán tények és csupán azon szónokias logika, mely a jellemekből s a helyzetekből önkényt következik.

Tehát már az első jelenet mutatja, hogy itt épenséggel nem felekezeti vitatkozással, hanem kiválóan politikai irányú darabban van dolgunk, olyannal, mely művésziesen kidomborított jellemzéssel bír, milyent csak Arisztophanesz, Shakespeare, Molière alkottak, oly drámailag szerves alakjában, hogy meglátszik minden szaván, miszerint nem olvasásra, hanem a párbeszédék tömötsége folytán előadásra van szánva. Aki csupán olvasókra számít, többé-kevésbé hosszadalmas előadással él, az esemény tárgyilagos elbeszélésébe egyéni nézeteit is belefonja. De a drámaíró, ki a hatást tartja szem előtt, iparkodik ezt a legrövidebb úton, a kifejezések epigrammatikus rövidegével elérni. A prédikátor azért beszéll, hogy erkölcsi-séget prédikáljon, s amit mond, az tanulságos, vagy legalább kell, hogy az legyen. A színész azonban azért beszéll, hogy hallgatóit a fizikai vagy erkölcsi meglepetésre előkészítse, kíváncsivá tegye; mielőtt tehát tromfot ad, nem szabad közönségének figyelmét, közbefont reflexiókkal a fő kérdéstől elvonni.

X.

A komédia tartalma. — Második rész.

Miután Balassa a prédikátort elküldé, feszülten várunk a további fejleményekre. Tudjuk már, hogy Balassa a két várost semmi áron sem fogja átengedni. Miután pedig ő maga is beismerte, hogy az annyszor rászedett Szapolyaival kibékülésre reménye nincs, Kasza pedig a törökhöz való közeledését is lehetetlennek tüntette fel, Szénási pedig, elmondva, hogy a bécsi urak mind ellenségei, de Oláh érsek kész volna kezet nyújtani neki, mint végső menedékhez, mégis csak a Habsburgokhoz kell fordulnia. De hogyan? miután feltételeiket sehogya sem akarja teljesíteni! Mily lélektanilag finom, rendkívül drámailag készített vonás! A hallgató rá szeretne kiáltani: Nem hallja, minő feltétel alatt nyerheti meg kegyelmed Oláh érsek pártfogását? Miért nem nyúl a segítő kéz után? De Balassa már nem gondol a hallottakra, ő nemcsak kiadni nem akar semmit, hanem még többre fáj a foga. Mint a suhanc az almáskofa bódéja előtt, krajcárjától sem akar megválni, de mégis szeretné az almákat megkapni. Tanácsosai már Szénási végszavai alatt léphettek be, mert Balassa hozzájuk fordul s kérdezi: hallották-e, minő választást ajánlott neki a pap. Mindannyian igenlik a kérdést. Az ő tanácsokat kérdezi tehát. Kelemen ispán oly visszatartó, hogy magát nem érzi hivatva tanácsot adni, forduljon ura a többiekhez, az ő dolga lesz rendeleteit végrehajtani. Balassa elismervén ezt, Tamás deákhhoz fordul kérdésével, ez arra hivatkozik, hogy uráért még lelkét is feláldozná, s ha jobb tanácsot tudna, szívesen adna; legjobbnak tartja azonban, ha a többiek közül az érsekkel fogna kezet. Most jó az első csattanós hatás. Balassa, zavarban, hogyan lehetne azt keresztülvinni, kérdi tőle: »Mondd meg, mi módon lehetne?» Tamás röviden, szárazon válaszol: »Kétképpen: ajándékkal és

(vagy) hittell.« E szó, mely neki is eszébe juthatott volna — de ami azután nem idézte volna elő a célzott színpadi hatást — most, váratlanul, villámszerű hatással van reá. Örömmel kiált fel: »Micsoda? Hittel? Bizony nekem tetszik, igen jót szóllasz.« Örömeben pajzán lesz most, s hogy a viharos tapsot, mely a dolog e fordulatán a nézőtérrel okvetlenül felriad — nem ugyan ocsmány gondolkozásának helyeslésére, hanem mert a hallgatóságot e nem várt kimenetel meglepi — még jobban fokozza, kijelenti, hogy semmire sem készebb, mint erre, mert már tudja (tehát már megkísérlette) hogy a »hittel való kereskedés mindenkor« a legjobb, melylyel a többi kereskedéseket összehasonlítani sem lehet. Mindenét ez által nyerte, Szatmárt, Nagybányát, Detreköt. Ajándéokra azonban nem akarja magát elszánni, mert a kassai kapitánynak, Zaynak, úgysis nemrég ajándékozott száz gíra ezüstöt. Józsa deák emlékezteti, hogy ezt nem tevé haszon nélkül. Balassa azt feleli neki, hogy most csak a Szénási által hozott válaszról beszélljen, s tartsa magát készen, hogy az érsekhez menjen, és megvigye neki a hírt, miszerint Balassa kész hitét megváltoztatni. De az én prédikátoromnak meg ne mondd szándékom. Íme, tehát ő nem akar valósággal katholicussá lenni, csak komédiát akar játszani az áttéréssel, s ebben Szénásinak ki mindent komolyan vesz, hasztalan morális prédikációi, akadályoznák, vagy legalább is zavarnák. Azután izgatottan hozzát teszi: ígérj ajándékot is az érseknek, de Szatmárt és Bányát nem csak éltében nem adom oda, hanem még halálom után sem. Maradjon isten a mennyországában, én, ha lehetne, még Szatmárt vagy Bányát is odavinném magammal, vagy legalább azt szeretném, hogy a lelkem Szatmárban lakhassék továbbra is. Maradjon tehát az ég azoké, akik oda vágnak, de Szatmárt sem Diósgyőr, sem Munkácsért nem adja. Tamás félénken megjegyzi, hogy hiszen a császáriak, ha Munkácsot elfoglalják, úgysis neki adják. S így mégis lemondhatna érte Szatmárról és Bányáról. Nem, kiált fel Balassa, »arra ebet vegyenek«, inkább a vajdának szolgájává és törökké lenne, mert bár mérsékli magát és szegénynek tettet, mégis ő az alföldi király! Azután, hetykélkedve beszélli el mi mindene van, s hogy egyedül Drágffy megrablása által is 12,000 alattvalót szerzett. Szinyérvárnak egy része, s hozzá Tasnád, maga vagy tízezer forintot jövedelmez neki évenként, Bánya évenként legalább négy cémentet — egy cément legalább nyolcezer aranyat, háromszáz gíra erüstöt

teszen — jövedelmez. Megvallom, e mondattal nem vagyok tisztában. Hogy egy cément 8000 arany, s hozzá 300 gíra ezüst legyen-e, vagy a 8000 arany annyi, mint a 300 gíra ezüst? S ha ez utóbbi áll, akkor a 100 gíra nem oly csekélység, amennyibe azt ön t. barátom Oláh érsek megvesztegetésénél veszi. Azután hozzáteszi még Balassa, hogy nem is tudja mennyi az, amit az urak és nemesek (rablott) jószágából bír, de elég arra, hogy összes embereit vele kitarthassa, s amit a császár azok tartására ad, zsebre rakhassa. — Elég, hogy annyi aranya, ezüstje és földje van, »mint egy németországbeli hercegnek.« S ön előtt ez nem tanulságos korrajz, midőn egyes ember annyit rabolhat, s még dicsekedhetik is vele büntetlenül? a király előtt pedig szegénynek tettei magát, hogy üzelmeit zavartalan folytathassa? Józsa megütődve felel: elvégzett dolognak nem kell tanács. Elmegyek érsek uramhoz!

E második részben, mint látjuk, egyetlen oly felekezeti szó sem fordul elő, amely miatt egy prédikátor — eltekintve irodalmi tehetetlenségétől — érdemesnek tarthatta volna e darab megírását. Mert azon indok is, mely Balassát rábírja az áttérésre, tisztán politikai természetű, azért oly kevéssé van az komolyan véve, hogy nem annyira azon rémülünk el, mi könnyedén bánik ez ember lelki üdvösségével, mint inkább az lázítja fel vérünket, hogy e gazember szemében egy eszköz sem oly rossz, oly gyanús, hogy meg ne kísértse vele személyes, önző célja elérését. Különben e gondolat nem is az övé, ő csak két kézzel nyúl utána, mihelyt hallja, mert már tapasztalásból tudja: mi jó »kereskedés« az. Képzeltetjük-e, hogy prédikátor ily lélektanilag tudhassa a hithagyást indokolni, s még jajgatásra se fakadjon ennyi istentelenségen? S mi gazdag a darab e része fokozódás és színpadi hatásban! Hol tanulhatott volna ilyet prédikátor, mit használt volna az ő, moralizáló céljának ily teljes tárgyilagosság, milyenre csak művész, valóságos lélekfestő képes?!

XI.

A komédia tartalma.— Harmadik rész.

Ez a legrövidebb, de minden szavában érdekes része a komédiának, indokolásaiban lélektanilag helyes.

Józsa deák megjelenik Oláh érsek előtt. Szárazon elmondja, hogy ura, Balassa, holtig való szolgálatait ajánlja az érseknek. Szó szerint mondja el ura izenetét, de sokkal vastagabb nyakú kálvinista, hogysen a maga véleményét csak egy szóval is elárulná. Az egész jelenetben oly tartózkodó, hogy izenetének szavait hirnöki pontossággal elmondja ugyan, de minden egyébben, formálisan kikérdezteti magát.

S ismét, minő, valóságosan színpadias jelenet? Oláh nem beszéll legelőször a tulajdonképeni dologról, hanem egy világfi udvariasságával tudakozódik a deáknál, minő egészségi állapotban hagyta urát. A szolga alázatosan, de röviden válaszolja: »Jól hattam, kegyelmes uram.« És csak ezután közeledik az érsek a fő dologhoz, de nem azt kérdi: valóságos katolikus-e Balassa, hanem azt, hogy megvan-e még régi hitében. De megjárja Józsával, ez gúnyosan mondja: »nem tudom, micsoda hitet mond nagyságod«; s így Oláh kénytelen neki még Kálvin praedestinationális tanát is kifejteni. Választ nyer: de bizon ezt erőssen hitte, mostan is az öregbik fia — t. i. Boldizsár — azt hiszi, de immár nagyságod ellen — tehát nem is a katholicizmus, hanem az érsek ellen! — vétetni nem akar, hanem szolgálni, mert immár misét hall és böjtet, auriculáris confessiót — fülgyónást — is hall! — azaz követi. Erre Oláh igen megörül és tudtára adja Józsának, hogy, ha ura megmarad ebben, mindenben barátja lesz. A deák erre: »Kegyelmes uram mindenben azt kívánja nagyságodtól; valamit nagyságod mond, azt míveli, mert engem csak azért küldött fel« — mintegy gondolatban hozzátéve: ne gon-

dolja ám, hogy saját jó szántomból jöttem ily követséggel. — Oláh pedig e szavakkal végzi a párbeszédet: »*Igen akarom. Mendtől hamarább — tüstént, rögtön — szembe leszek vele.*«

Látjuk, hogy e jelenet nem igen bővelkedik fontos eseményekben, hanem inkább csak közbeszúrt, átmeneti jelenet, a főjelenetre, hogy a hallgató ezt várja figyelemmel, s hogy annak tárgyáról előre tudomása legyen. Tehát csak valódi művésznak juthatott eszébe ily finom átmenetet találni, s a drámai törvények ismerője tudja, hogy a drámában — ellentétben az epossal — semmit sem szabad indokolás nélkül hagyni, hanem mindent, ami a színpadra kerül, előre mintegy be kell jelenteni, hogy a hallgató feszülten várja a kifejlést, s arra kíváncsi legyen! »S ők ott ülnek várakozásteljesen, felvont szemöldökkel« mondja Arisztophanesz. [†]De azért e közbevetett jelenet nem üres bejelentés, hanem jellemző a dacos hugenotta visellete s az oly könnyen kielégíthető érsek által. Vajjon hogyan jutott volna egy prédikátor ily művészi, rövid fogáshoz, s mit használt volna az ő céljának ily tárgyilagos intermezzo?

+ Goethe

XII.

A komédia tartalma. — A negyedik, legfontosabb, rész.

E jelenet kertben játszik. (Már ez is mutatja, hogy a darab előadásra volt szánva, mert egy dialogizált vitatkozásban mi szükség volna díszletekre?). Báró Balassa (1561 óta báró) nem mint bánkódó bűnös, hanem mint udvarias világhi lép az érsek elé »*adjon isten jó napot kegyelmes uram*« üdvözléssel fogadja őt. Oláh is tudja, kit fogad. Viszont nyájasan üdvözlí. »*Isten megfogadja jó Balassa uram kegyelmednek.*« Jól esik neki, hogy Józsától már mindent megtudott, Balassa pedig késznek nyilatkozik mindenre, mit az érsek kívánna. Az érsek nem röviden és szigorúan gyónást kíván tőle, hanem ha az Balassának úgy tetszik, akkor mindjárt itt a kertecskében is elvégezheti, »*essék térdre kegyelmed, és számláld elő minden bűneidet.*« Balassa feleli: Minden bűnöm nem jut eszembe, csak a nagyok. Sok elkövetett árulásai, de ha minden bűnét meg akarná gyónni, akkor, egy hét alatt sem végezhetné el a gyónást. Oláh azt mondja: »*kezd el csak, én is eszedbe juttatom jó részét, mert tudom minden dolgot.*« E megjegyzésből látjuk, hogy Oláhnak nem célja Balassa minden bűneit részletesen ismerni, szándéka az, hogy Balassát legelőször is külsőleg a katolikusok közé számíthassa, s őt rá akarja bírni, hogy látszatra legalább magát alávesse. Letérdelteti Balassát, elmondhatja vele a gyónási formula szavait, kedveskedően »*fiacskám*«-nak nevezi, s míg őt a találkozásnál *kegyelmed*-nek szólítja, most, a gyónás elkezdése óta *tegezi*. Oláh kérdi, miért nevezi Balassa őt, és nem istent »*kegyelmes*«-nek. Balassa erre elég őszintén és világosan mondja: mert »*itten csak nagyságod használhatna énnekem, mint remélem, hogy használ.*« Azután, ifjúságától kezdve vagy 15—20 bűnét számlálja el, de olyakat, melyek valóságos gazságok, erőszakoskodások, s melyek megtörténte történetileg is be van bizo-

nyítva, de miket itt előszámlálnunk nem lehet, mert akkor az egész hosszú jelenetet kellene lenyomtatnunk. Nagyon jellemző az érsek álláspontja a gyónással szemben. Fő célja politikai, t. i. az, hogy Balassát a császár részére hódítsa; de e mellett megtéríteni is szeretné. Elmondhatja tehát magának Balassa gazságait, bár nem voltak előtte ismeretlenek, s mégis, amikor valamelyik igen nagy gazságát említi fel a bűnös, melyet az érsek már elfelejtett, nem képes magát mérsékelni, fellázad benne a jó érzelem, kemény dorgáló szavakra fakad, sőt gyávaságot vet szemére a törökök és Nyáry Ferenc irányában tanusított viselete miatt. Egyideig szépitni iparkodik Balassa mind e galád tetteit, s tulajdonképen csak azért beszéli el azokat, hogy hetykélkedjék velök, s hogy az érseknek az egyházi dolgokbani engedékenysége által őt önző politikai céljainak könnyebben megnyerhesse. De az érsek nem sokára kifárad e sok árulást hallgatni, s midőn delet üt, megjegyzi, hogy jó volna már ebédelni, a többit pedig máskor is elvégezhetik. Balassa tartóztatni akarja, mert tulajdonképeni céljáról még nem beszélt, s újabb bűnök gyónásához kezd, de midőn az érsek a Nyári Ferenc dolgában személyes gyávaságot is vet szemére, abba hagyja további önvédelmét. Most egyenesen kimondja szándékát, megjegyzi, hogy nem akar az érsekkel vitatkozni, a gyónással és feloldozással nem törődik, csupán azt kéri, menjen az érsek a fejedelemhez, s hozzá teszi: *»száz gíra ezüstet adok nagyságodnak.«* Tehát nem azért igéri azt, hogy a feloldozást gyorsabban nyerje meg, hanem azért, hogy Oláh a fejedelemhez menjen, s neki politikai előnyöket szerezzen. És most — az ajándékon megörülő — Oláh az, ki őt *»jó Menyhárt uram«* -nak szólítja, s nem csupán megigéri, hogy a fejedelemhez elmegy, hanem mintegy ráadásul ingyen megadja neki a feloldozást, mint mézsáros a koncot a húshoz, s ki is jelenti, hogy nem szükséges bűnei feloldozása miatt a *»nagy paphoz«* — pápához, mennie. *Ez tehát nem satyrája a fülgyónásnak*, hanem egy színdarabban igen finoman szőtt drámai vonás. Oláh már régen észrevette, hogy Balassa esze egészen más dolgon jár, mint őszintén gyónni és feloldoztatni; de oly tartózkodó, hogy azon másik, tulajdonképeni beszéd tárgyát fel sem említi, míg azt maga Balassa nem teszi, s bevallja, hogy sokkal többet törődik a fejedelemmel való pártfoglaltatásával, mint a feloldozással, s e nyilatkozatát azonnal pengő ércel is megerősíti. E világos, félre nem érthető kívánság teljesítését az érsek meg is igéri,

s a feloldozást is megadja, mert fél, hogy Balassa a feloldoztatásról — tulajdonképeni célját már elérvén, többé szólni sem fog. De nem is lehet Oláhra végre kívánatos, hogy Balassa, ki most már ismét a császárhoz szegődött, a gyónási szédelgést folytassa, s még más papok előtt is bevallja, hogy minő gazember, miután a császár mindent megtesz, hogy őt hívének nyerje. Protestáns körökben nemcsak akkor, de még ma is, különösen Németországban, azt hiszik, különösen Tetzelt óta, hogy a katolika egyházban a szentségek azért vannak, hogy velök üzérkedjenek, arról pedig, amit magától értetődő dolognak tartunk, nem szoktunk satyrát írni. Drámailag azonban jó hatást tesz az, ha ketten, egyideig komédiát játszanak egymással szemben, míg egyszerre annak bevallására kerül a sor, hogy mindketten egészen mást akarnak, mint amiről eddig beszélttek. S minő drámai hatása van Balassa bosszankodásának, ki észreveszi, hogy míg ő akarta az érseket lóvá tenni, ez tette őt azzá. A gyónási komédiát játszta, mert azt hívé, hogy Oláht csak úgy nyerheti meg magának; hirtelen észre veszi, hogy megkímélhette volna magát e fáradságtól, mert 100 gíra ezüst is megteszi, nem azt hogy feloldoztassék, hanem hogy az érseket megnyerje, miszerint érette a fejedelelemnél közbejárjon. S hogy az egész jelenet koronája se hiányozzék, Oláh és Balassa, a két, egymás szeme közé nevető augúr szerepét játszsza. Az érsek lemorzsolja a feloldozás szavait, és saját magát ironizálja, mondván: *»úgy tetszik, hogy istent ingyen nem említém.«* Balassa pedig gúnyosan felel: *»hiszem, hogy te nagyságodnak is kevés gondja van istenre.«* Nem valóságos Arisztophaneszi vonás ez? S midőn ezután Józsa kérdi, megkönnyebbülve éri-e magát Balassa a gyónás után, ez élcel, s azt mondja: *»igenis, mert elébb másfél százint — másfél mázsányi teherrel — voltam, mostan pedig mázsa szekerint — szekerként — vagyok«.* Balassa oly jó kedvben látszik lenni, hogy az érseknek még más bűnöket is meg akar gyónni. De midőn az érsek, a hallandók felett ismét megboszankodik, Balassát ledorongolja, s harmadszor is bebizonyítja neki gyávaságát, midőn elmondja, miként bánt Zayval Moldvában, s azért ő az érsek, az elhúnyt I. Ferdinándnak azt tanácslá, hogy Balassát és Zayt akasztassa fel, ekkor már Balassa is megúnja a sok újjhúzást, és véget vet az egész beszélgetésnek e szavakkal: *»Immár én is ehetném kegyelmes uram. Menjünk tehát és együnk.«* Ezzel végződik a negyedik, fő, rész.

Kérdem, hol van az egészben csak egy szó, mely felekezeti vitatkozásra mutat? Balassa nem a gyónás kedvéért gyónik, hanem hogy azzal egészen más célokat érhessen el; s Oláh a száz gíráért nem a feloldozást adja meg, hanem igéri, hogy a fejedelemmel beszélni fog, megadja a feloldozást, hogy egyrészt véget vessen a komédiának, másrészt pedig, hogy megakadályozza, miszerint Balassa magát tovább is kompromittálja, miután valóságos szándékát már bevallotta.

De, a legjellemzőbb az, amint legalább történeti kútfőim mondják, hogy Balassa nem is tért át, és négy évvel utóbb mint protestáns halt meg. Ez iránt legbiztosabb útbaigazítást a pozsonymegyei sírkő nyújthatna. De protestáns volta nem is gátolhatta Balassát, hogy a Habsburgok híve maradjon. Hiszen már I. Ferdinándnak katholicizmusa dacára, majd minden tábornoka protestáns volt. Schwendy, Rueber, Teuffenbach, Zrinyi stb., a protestáns Nádasdy Tamás volt nádor, s az előbbi katolikus püspök Podmaniczky, ki azután kitért s megőszült, főispán volt. És II. Miksa, ki 1564-től uralkodott, maga is, bár nem nyilvánosan, protestáns volt, s ezeknek teljes szabadságot adott.

Épen így vagyunk a 100 gíra ezüst számbeli értékével. Ez összeg akkori érték szerint vagy 1000—2000 frt lehetett, s ha tudjuk, hogy II. Lajos a későbbi nádornak Nádasdy Tamásnak, midőn őt 1526. július 19-én Linzbe I. Ferdinándhoz, Brüsszelbe V. Károlyhoz, és Speyerbe az országgyűléshez küldte segélyért, útiköltségre az állampénztárból 25 ezüst forintot utalványozott, amivel Nádasdy 2 hónapig beérte, (a mohácsi vész utánig), tudni fogjuk, mi roppant összeg volt az, persze az akkori idők mesés olcsóságához képest; — pl. olvassuk (Fraknóinál) hogy II. Lajos udvartartási költségei, beszámítva a papságnak és követeknek adott ajándékokat, csak 23,000 ezüst forintot tettek évenként; a király egy-egy udvaroncának kiházásítása 10 ft 28 denárba került — és így megfoghatatlanok azon roppant összegek, miket egyes kegyencek kaptak. Így II. Gyula pápa Lang érseknek áttéréseért 200,000 koronástallér évi díjt fizetett. Maga Balassa állítja, hogy vagy 100,000 arany évi jövedelme van, s mégis jajgat, hogy 100 gírát kell ajándékoznia, s ha az nem volt is oly mesés összeg miért ne rakhatná a rendkívül gazdag érsek azt zsebre. Nem lehetett-e ő ép olyfösvény, mint Balassa?

Egészen érthetetlen azonban t. barátom az ön huszadik megjegyzése. »Az egész mű egy gonosz főúr gyónása és felmentése pénzért. Végre mi szüksége van a gonosz olygarchiának a bűnvalásra és feloldozásra, ha annak erejében maga sem hisz?« Ha már e negyedik rész maga nem mondja el, *miért* játszsza el a gonosz főúr a gyónási komédiát, hogy t. i. egészen más, mint megtérési célokat érjen el vele, akkor én nem vagyok képes még világosabb lenni, mint a névtelen szerző, aki még hozzá geniális is!

Maga Toldy Ferenc volt első, ki bizonyítja, hogy e költemény valóságos színdarab, melyet elő is adtak és mondja: »tárgya inkább a jellemnek, mint valamely fontos cselekménynek előadása«, s azután: »drámai haladás sincs a darabban«, és továbbá: »a feltalálás is igen gyenge.« Ez ítélet csak azt bizonyítja, hogy ő nem igen ismerkedett meg a drámai cselekvény lényegével. Ön azonban t. barátom azt is mondja még: »a műnek valódi belső meséje nincsen!« Hogy Toldy és az ön állításainak ellenkezőjét bebizonyítsam, ismételnem kellene a már mondottakat, ismét utalnom kellene a gondolatmenet fokozatos emelkedésére, valamint a beszédek és ellenbeszédek folytán kifejlő cselekményre, míg az, a negyedik részben, — hol Balassa észre veszi, hogy nem is volt szüksége a gyónási komédiát eljátszania és rögtön valóságos célja felé indul, a fejedelemnél való pártfogoltatást kéri, s ezüsttel lép elő, amin kezdenie kellett volna, — tetőpontját éri el.

XIII.

A komédia tartalma. — Ötödik rész.

Bevallom, hogy magam is azt hívé, miszerint hiányzik e darabban a végjelenet, a fő expositió, s hogy az vagy elveszett, vagy a jó Karádi nem tartá érdemesnek azt is lenyomatni, vagy pedig a kéziratot csonkán vette kezébe. Mert a létező ötödik részt magam is csak epilógusnak tartám, melyben sem befejezés, sem továbbfejlesztés nincs; hittem Toldynak: »az ötödik rész vagy felvonás végre az előbbiekkal semmi összeköttetést nem tart, és csak e jellemzés kiegészítése végett van hozzá bigygyesztve: a gyümölcs megismertetése a fának teljeseb megismertetésére szolgálván.« Ez utóbbi indok lehetett is, más drámai okokból, a szerző egy mellék célja, hogy ez ötödik rész ne maradjon egészen üresen, hogy az már magában véve is érdekes tartalmú legyen. Innen a lélektanilag oly érdekes vita Boldizsár és Tamás deák között, melyben egyéb gorombaságok mellett, nem csak Boldizsár betyártermészete vázoltatik, hanem hirtelen arra is történik utalás, hogy Tamás deák maga is gonosztevő volt, és örök időkre a Balassákhöz van láncolva, nehogy annyi idő múlva elárulattva, árulásáért bűnhődjék, miket épen a Balassák miatt követett el, de most hirtelen azon veszélyben van, hogy azt mondják neki: »a mór megtette kötelességét, a mór elmehet«.

Az ötödik rész összefüggése a négy elsővel mélyebben gyökerezik. Balassa a gyónási komédiával — mint III. Richárd — elérte célját; ez történeti tény. Ez időtől kezdve, négy év múlva bekövetkezett haláláig híve maradt Miksának, sőt Schwendy oldalán vitézül küzdött, de azért nem a harctéren, hanem ágyban halt meg, gazdagon, méltóságokkal elhalmozva, és mint protestáns. Balassának azon pillanattól kezdve, midőn Oláh biztosítá őt a fejedelmi kegyről, nincs többé »érdekes históriája,« s a költő, ki 1564-ben írta darab-

ját, előre nem tudhatta, hogy ő négy év múlva miként fog meghalni, s nem is merészelhette már 1564-ben, drámai önkénnyel halálát költeni, mint Shakespeare III. Richárddal, Schiller Moor Ferencsel, kik már rég nem voltak az élők közt, midőn a költők tragédiákká dolgozták fel őket. Már az első részben beszéli el Balassa, hogy legidősb fia mint kezes a bécsi udvarban él, és hogy ő vele folytonos levelezésben áll. S így Balassa a négy első részen túl nem igényelhetett magának már többet, mert a fejedelem kegyébe fogadta, s az utóbbi négy év alatt már nem tőn oly ugrásokat, miket előre látni nem lehetett volna. Boldizsár azonban még zálogban volt, mert Balassa első fellépése célja elérésének idejéig alig igényelt néhány napot. Aki figyelmesen vizsgálódik, látja, hogy Boldizsár a jelenet elején vette atyja levelét, mely vele melegiben közli a győzelem hírét, s Boldizsár e hírt Tamással is közölte, mert ez sürgeti, hogy menjen az udvarhoz, Boldizsár azonban Detrekőre akar lovagolni, melyet élcesen »Gyötrekőnek« nevez. De a szándékot titokban kell tartani, különben akadályokba ütközik, mert neki kezesül Lincben kellene maradnia. De a megszökéstől most már nem fél, mert tudja, hogy atyja ismét kegyben van, s így nincs oka attól tartani, hogy szigorral büntetnék meg érte ; de nincs türelme, hogy bevárja, míg a távozási engedély a burokratizmus hosszadalmas útján adatik meg neki ; s azután vérében van valami atyja önkényes természetéből, bár nem annak macskaszerű gyorsasága. Boldizsár tehát egy hosszú, drámailag céltalan párbeszédet folytat Tamással, míg hirtelen eljön a döntő pillanat. Ekkor gyorsan lovat parancsol. Megjelenik Péter deák, elmondja Tamásnak, hogy ura nem mehet el, hiszen zálogul van itt : Tamás eseng, hogy hallgasson. Péter bátorságot vesz magának, s észrevételét egyenesen Boldizsárnak mondja. Ez meghallgatja ugyan, de megmarad szándéka mellett. Tamás, hogy Boldizsárt hallgatásra bírja, az árnyékszékéről vesz hasonlatot, s midőn ez válaszolja : »Jól tudom, ugyanis azt művelem,« lóra veti magát, ellovagol, s így vége a jelenetnek és a darabnak is.

Meg kell vallania t. barátom, hogy idézeteimet betűszerint az eredetiből vettem, és egyetlen ott nem levő szót sem toldottam be ; de e sorok végén kényelmesebb összehasonlítás végett az egész darab le van nyomtatva.

Ez öt jelenet elolvasására elegendő egy negyed óra. De eljátszva, tehát a bejövételre, kimenetelre, a szavaló előadásra, a

játékra, mimikára, gesztusokra, öltözködésre, az akkoriban szokásos díszletváltoztatásokra (táblákra íratott »erdő«, »palota«, »szoba«, s ebből álltak a díszletek), kellene egy óra. Be fogom későbbben bizonyítani, hogy — Shakespeare előtt — az angolok »interludes«-ei, a spanyolok »loas«-ai, a régiiek »interlocutori«-jei, szóval minden, még a Hans Sachs-féle darabok is ily rövidék voltak, mert még akkor nem volt szokásban 7—10-ig a színházban ülni, hogy látcsövekkel lehessen vizsgálni a páholybeli hölgyek szemcsillagait. Ekkoriban ily spektákulumokhoz csak férfiaknak szabadott menni; és mint Rümelin bizonyítja, Shakespeare is csak az által volt képes hallgatói figyelmét öt felvonáson keresztül lekötöni, hogy az előkelők székeken, a színpadon, sőt a játszó színészek között foglaltak helyet, a polgárok pedig a nézőtérben, sörözve álldogáltak, s közepén egy nagy sajtár állott, hogy az élvezett sörtől ismét megszabaduljanak. De mindezekről a maga helyén.

Helytelen, midőn Toldy azt mondja: »Menyhárt a darab végén az, ami elején volt.« Minden drámai hős, legyen jó vagy gonosz, következetes marad, legfeljebb, tragikai kifejlés folytán, emelkedhetik és tovább fejlődhetnek. De ez azután már nem komédia, hanem tragédia. A legjobb, amit Toldy Balassáról mond, ez: »de a szerző szándéka nem is irodalmi, művészi (?!) — valami históriai nagy dráma alkotása — hanem erkölcsi-politikai, s így gyakorlati volt, t. i. Balassa Menyhárt jellemét a köz megvetésnek adni át.« Igen, ez az; Balassa nem históriainak látszani akaró komédia, hanem lélektani jellemzés, s még hozzá, nem az egyéné, hanem a fajé. »Nála a jellem nem a cselekvénnyel *fejlík*, hanem ő festetik maga«.

Ezért a jellemeket, s jellemzésöket még egyenként kell tekintetbe vennünk.

XIV.

A jellemelek festése „Balassiban.“

A jellemelek plasztikus festése, finom lélektani indokolások, a névtelen szerző legerősebb, valóban művészi alkotásai, s még remek, színpadi dialogizálását is felülmúlják.

Igen, azt állíthatjuk, hogy a magyar irodalom három százados termékei között nincs ehez hasonló. Mert, máskülönben oly derék irodalmunknak hibája az, hogy alig van író, ki a jellemekeket egyénileg festi, a legtöbben chablonokat készítenek, melyet képzelődésök és költészetök színeivel tarkára festenek. Egyedül a rabszolga módra idegen mintát utánzó Zrinyiászban akadtam e jellemzés megkísértésére, azután Katonánál, újabban Arany Toldiában, Kemény és Gyulai néhány novellájában, s Jókainak első, jobb, regényeiben. Önnek is t. barátom sikerült itt-ott egy ily vonás, de nem sokáig.

Balassiban mindenekelőtt a rendkívüli tárgyilagosság csodálatra méltó. A Névtelen tudatával bír annak, hogy sem prédikációt, sem történelmi drámát, hanem komédiát akar írni. Tartózkodik azért személyes ítéletet mondani, személyes boszankodását a darab hőséneke galádsága felett kimondani. A tíz szereplő közül egyet sem nevez gazembernek vagy ostobának, s jellemvonásaik közül egyetlen egyet sem mond előre utálatra méltónak. Ő csak rajzol, s a jellemekeket drámailag plasztikusan fejleszti, s azután biztos a sikerről, tudja, hogy a néző minden egyes cselekvő személyt helyesen fog megítélni. Soha egy percre sem hagyja el a komédia terét, nem csap át a tragikumba, hanem mindent a humor szellemében tart, nem bélyegzi meg a gazembert, hanem önmaga által bélyegezteti meg, oly vonás, mely Arisztophaneszre, Shakespearere, Molièrre, Lopez de Vegára emlékeztet. Persze, hogy aki e költők műveit nem olvasta, azokat előadatni nem látta, csupán nevek után ismerve őket visel-

tetik irántok elismeréssel, az e hasonlatot nem fogja kellően érteni. Ily teljes tárgyilagosságra sem prédikátor, sem nő nem emelkedhetik, kiknek mindig az utolsó szóra van előjoguk. Ily plasztikusan csak valódi művész tud dolgozni.

Lássuk már most a személyeket egyenként.

Balassa Menyhárt, erőszakos természete dacára, valóságos mágnás, nagy úr, hatalmas olygarcha, kinek ez minden szaván meglátszik, és Oláh érsek szemrehányásai dacára, nem kételkedünk, hogy bátor és hős, mint ezt a történelem bizonyítja. De e mellett szenvedélyes erőszakoskodó, ravasz, mindig bizalmatlan, önző, s ezek által a fősvénység és telhetetlen bírvágy rabja. Nem valóságos atheista, hanem inkább nihilista, ki soha sem gondolkozott bölcsészetiileg az istenség fogalmáról, s így nem logice tagadta azt, csupán saját, gyakorlati tapasztalásából folyólag mondja: »ha gondja volna istennek e világra, régen megtértünk volna; de sokszor megpróbáltam és úgy leltem magamba, hogy semmi abban nincs.« Így felel Oláhnak is, midőn ez kérdezi, miért nevezi őt, és nem istent kegyelmesnek. Az én dolgomban csak Nagyságod használhatna nekem, amint reméllem is, (de nem az Isten). S midőn Oláh azt mondja, hogy isten is meg fog neki bocsátani, gúnyosan válaszolja: »Maglehet, ha gondja van effélére.« Egy dolog azonban mégis furdalja: »Nagy dolog az, hogy a gonosz hírnév soha, amint látom, meg nem hal.« E bánatszerű nyilatkozatot még egyszer ismétli. De szívesebben lop, rabol és erőszakoskodik, mintsem kegyetlen, ámbár ez is, ha célját más módon, és ingyen, el nem érheti. Az egyetlen, önmagában frivol jellemvonás az, midőn azzal dicsekszik, hogy saját anyját szerencsétlenné tette. Ez nem illik bele — a mai felfogás szerinti komédiába, de a XVI. században a kedélyesség még nem volt annyira kimívelve. Többi gázságaival még megegyeztethető az, hogy dicsekszik velök, mert valakinek rászédése, bár a tény lázító lehet, bír némi komikummal, és Balassa vakmerő szemtelenségében még mindig van némi bátorság, mert önvészélyeztetés, míg fia, a 23 éves Boldizsárból csak valódi mágnásos betyárság rí ki.

Oláh érsek, ki 1564-ben már 71 éves volt, okos, méltóságos aggastány, kinek jó indulata elég biztosíték a fejedelem kegyének megnyerésére is. Hogy vakbuzgó katolikus, az inkább állásának tulajdonítandó, mert ifjúságában, s mint egyszerű pap még, Melanthonnal levelezett. Nem kell felednünk azt sem, hogy a XVI. század-

ban a katholicizmus léteért folytatott küzdelmet, hogy a magyarság tizenegy tizenkettedrésze már protestáns volt, és csak három kath. püspök volt az országban. Oláh átlát Balassán, rég ismeri már minden gazságait és hajlamát a hetykélkedésre. Oláh itt mindenekelőtt államférfi, pártember, s azért iparkodik Balassát, a geniális gazembert megnyerni, gondolván, hogy a király részén csak használhat, míg az ellen táborában rettentő kárt okozhat urának. Végre, az ősz férfiban megvan még azon gyermekes gyengeség is, hogy, hacsak külsőleg is, szeretné az eretnek megtérését eszközölni, s így magának is némi elégtételt szerezni. Ami pedig a »dúsgazdag« érseknek nyomorúlt 100 gíra ezüstért való megvesztegethetését illeti, úgy hiszem, már eléggé kifejtettem annak indokait különösen annak megmutatása által, hogy Oláh nem a feloldozásért, hanem Balassának a királynál való pártfoglalásáért kapja ez összeget, a feloldozást ingyen adván. Különben e vonásra már csak azért sem fektetek nagy súlyt — és annál kevésbé hiszem, hogy e vonásban nyilatkozzék a darab iránya — mert ma is tudjuk, tapasztalásból, hogy a gazdagok között is vannak elegenden, kik csodálkozásunkra a csekély nyereséget is zsebre rakni nem szégyenlik, mintha csak százazrek volnának, és más dolgokban azért igen tiszteletreméltó egyének lehetnek. A nagylelkű kivételek persze nem erősítik meg e szabályt. Oláhban pedig igen nagy erkölcsi alapot találunk. Mert minden érdekeltsége mellett az iránt, hogy Balassát a maga pártjára terelje, minden iránta való jó indulata dacára, minden vallási és pénzbeli gyengeségei dacára is, midőn Balassának, általa már rég ismert gazságai emlékezetébe visszaidéztetnek a főúr gyónása által, mintegy önkénytelenül tűnik ki erkölcsi felháborodása. Ekkor gyónó gyermekének keserű és kemény igazságokat mond szemébe, és kiesik azon szerepéből, hogy e gyónás csak formalitás. Felséges szavai az erkölcsi és hazafiui felbuzdulásnak! De e mellett sokkal inkább diplomata és térítgető, hogysem tovább vizsgálná a bűnös máját és veséjét, és kifáradva a gonosz tettek hallásában, unatkoztatva és felháborodva azok által, megelégszik az alaki megbánással, és hogy a kedélytelen társalgásnak végét vesse, figyelmeztet, hogy elérkezett az étkezés ideje. S mégis, még mindig meghallgatja a gyónó újabb vallomásait, míg végre, nézetét kereken kimondva, most már Balassa is megéhezik. — Lássuk most már mi finoman vannak a mellékalakok is jellemezve.

Kasza Mátyás Balassának hű és alázatos szolgája, de azért mégis elég bátor, urának szemébe mondani, hogy ő hitelét már mindenütt elvesztette, s most, a helyett hogy új összeköttetéseket keresne, miután vele, senki se vágyódik, inkább iparkodják nejét visszaszerezni. És époly kevésé fél Kasza urának, ki őt idegen jószággal ajándékozta meg, kinyilatkoztatni, hogy jobb szeretné, ha a sajátjából adna neki valamit, mire Balassa, fősvény természetével összhangzóan feleli, hogy azt nem teheti.

Hát még *Szénási*. A történelem ugyan csak Hevesi Mihályt említi, ki 1551-től volt Balassa udvari prédikátora. Nem tehető azonban fel, hogy a névtelen szerző, ki Balassa és Oláh neveit fel merte használni, ne használta volna fel a papnak, e mellékszemélynek valóságos nevét is. S mi élethűen van ez alak is rajzolva! Valóságos protestáns typus. Ez ember rászánja magát egy, épenséggel nem erkölcsös megbízatást elvégezni, de azért ő tele van erkölccsel. Nem csupán természetesnek találja, hogy Balassának annyi ellensége van, miután annyiaknak ártott, nem is tanácsolja urának, hogy jövőben becsületesebben cselekedjék, hanem istenre utal. Ő az egész darabban az egyetlen ember, aki kenetteljesen beszél az istenről. Nemcsak morált, hanem vallásosságot, csendes visszavonult életet is prédikál, hogy ura, istent, további istentelenségekkel ne bántsa meg. S minő erkölcsjellemezése azon kornak van ő benne! Balassa úgy bánik udvari papjával, mint a kutyával, beshiának nevezi, kirúgja, midőn az prédikációs hangba megy át, s mégis fél tőle, vagy tulajdonképen unalmas szemrehányásaitól. Ezért tiltja el, hogy papjának valaki megemlítsé áttérési szándékát. Végre maga az érsek is a protestáns Szénási pártjára áll, mondván Balassának: hogy hiszen már eleget hallotta az isten igéjét, vehetne példát szolgáján. Balassa, ki igen bizalmatlan, kíváncsi, kutatja, s kérdi kit vél Oláh? Oláh erre oly lelkeséggel mondja ki Szénási nevét, hogy azt hihetnők, miszerint az alatt ez is katolikussá lett.

Kelemen ispán ravaszul kivonja magát minden felelősség alól, arra utalván, hogy nem az ő — hanem a deákok — dolga tanácsot adni, neki csak a határozatokat kötelessége végrehajtani, legyenek bár igazságosak vagy nem.

Tamás deák látszik a darab Mephistója lenni. Már a második részben mondja, hogy soha sem ijedt vissza attól, hogy ura dolgában akár lelkét is veszélyeztesse. És az ötödik részben, hol Boldi-

zsárral vitatkozik, nyíltan kimondja ezt, s hogy méregkeverő is volt, és miután ezt szemére lobbantják, annál inkább sértve érzi magát és sajnálja, hogy urát is nem mérgezte meg. Ő az, ki a második részben tanácsolja, hogy Balassa fogjon kezét az érsekkel. Balassa ugyanezt akarja, de nem tudja módját, s így kérdést intéz hozzá: »Mondd meg, mi módon lehetne?« Tamás erre lakonice válaszolja: »Kétképpen, ajándékkal és hittel.« A kocka el van vetve, s a darab csak most nyer bizonyos, meghatározott irányt. De Balassa nem Tamást, hanem az eddig hallgatag Józst küldi az érsekhez.

Józsa deák, ha szükség van rá, uráért — de csak ezért, és még magáért sem — akár a pokolra menni kész. Ő maga vastag nyakú kálvinista marad, s a harmadik részben, hol az érsekkel beszél, egy szóval sem mond többet, mint amivel megbízták.

Végre *Balassa Boldizsár*, a valóságos betyármágnás! de nem ostoba, hanem vakmerő, szentelen, gőgös, s ezért inasa előtt nem akar megdorgáltatni, élesen felel. Igen jól tudja kinek a fia, s minő igényeket támaszthat. Ezért megveti a tudományt, ördögbe sem veszi, hogy barbárnak mondják; magasabbra becsüli a pénzt rablást, önkényt. És Tamás nem is azon boszankodik, hogy a gondjaira bízott úrfiban annyi hajlam van a gazemberségre — hiszen az ő lelke is telve van ezzel — hanem azon, hogy a fiatal mackóból nem tud etiquetteszerű udvari embert faragni.

Tíz személy van tehát a darabban, kik mindannyian mint lélektanilag érdekes jellemzések vannak kivíve.

Ki lehetett e darab szerzője?

Bárki, de bizonyos, hogy nem protestáns prédikátor, és legkevésbé Karádi Pál maga.

De mit törjem fejem én azon, honnan vegyünk színpadot, színeszeket a XVI. században, melyben az ön állítása szerint nem csak Magyarországon, de az egész külföldön sem volt dráma lehetséges. Ez állítására a következő fejezetben fogok világot vetni.

Maradjunk tehát most szorososan a felvetett kérdésnél, ki volt a szerző?

Ezt persze én ép oly kevésbé tudom mint bárki más, de talán sikerülni fog annyit bebizonyítani, *ki nem lehetett az*, s már ez is valami. Krupp Alfréd kereskedelmi tanácsos mondá nekem egykor Essenben: boldogült atyám életét és tetemes vagyonát áldozta fel annak kimutatására, hogyan *nem* kell öntött acélt csinálni; ez által nekem aránylag könnyű volt megmutatnom, hogyan kell azt elkészíteni!

Irodalmunk megteremtője nagy hibát követett el, midőn Balasit — eddig egyedül ő — lenyomatva, nem nyomatta le Karádi előszavát is.

Átmentem tehát az Akadémiába, ahol megszemléltem az unikumot.

Miután — bár elébb már logikai okoknál fogva is ez volt véleményem — most saját szememmel olvastam el ezt, meggyőződtem, hogy a jó Karádi nem volt, természetszerűen nem is lehetett, még legjobb akaratával sem a szerző.

Az előszó szelleméből ítélve, az akkori Magyarország egy protestáns papja sem lehet a szerző, mert a természet nem mutat fel olyan tréfát, hogy az őszibarack meg a szőlő egy fán teremjenek.

Karádi, az előszóból ítélve, jóra való, jámbor, de szellemileg és irányában oly korlátolt prédikátor, kinek szemei nem képesek a való életből bármit is meglátni, kinek agyveleje egyenesen elbutult a legsütletebb ó-szövetségi képzetekkel, s kinek dagályos irálya mintájául szolgálhat a gondolatlan, jámbor, kenetteljes beszédnek. S ilyen szószátyár írta volna meg Balassi dialogjait, melyekben minden szó hasonlít a szikrához, mely kipattan, midőn az acél és kova összeütődnek?

Különben a becsületes Karádi oly naivitással, melynek igazságában nem kételkedhetünk, maga beszéli el, mikép jutott e darab kezéhez, mikép háborította fel őt — nem felekezeti — hanem erkölcsi szempontból a darab tartalma — melynek minden szavát okmányyszerű igaznak tart — úgy, hogy kötelességének tartotta, így gaztetteket a legtágabb körben ismertetni meg az által, hogy azokat kinyomatja. Tessék jól megérteni: Karádi nem is gyanítja a darab költészeti, művészi becsét; nem is érdeklődött volna, nem is lett volna képes soha méltányolni ily termékeket, őt csupán a darabban előforduló gaztettek, miket vakon igazaknak hitt, érdekelték, felháborították épen úgy mint ma is erkölcsi utálattal olvasunk holmi gyilkossági híreket, s hiszünk minden szavában az újságnak, még mielőtt a dologról bírák nyilatkoztak volna. Igen, úgy látszik, hogy Karádi nem tudott Balassáról egyebet, mint hogy egy rablólovag neve volt ez, s az előtte nem is elébbi tettei, hanem főképen azon árulás által vált utálatossá, melyet II. János választott királyon elkövetett, míg a darab Balassának későbbi árulásairól beszél, míg a Szapolyai félet már annak elején mint rég történetet említi meg.

A darab, már több ízben említett, történelmi és belső érvek tanúsága szerint is, csak 1564-ben irattathatott. Karádi nem mondja, mikor jutott az hozzá s így, miután a darab 1569-ben nyomatott, azt lehetne hinni, hogy jól tudta, miszerint Balassa 1568-ban meghalt, sőt, hogy szándékosan várta meg ez időt, hogy azzal végre előléphessen. De Karádi a magyar uraknak és fejedelmeknek ajánlja e kiadványt azon nyílt indokolással: »hogy ezek a darab hőse sorában példát lássanak: mikép bünteti isten az árulást és képmutatást.« Úgy látszik tehát, a jó Karádi nem is tudja, hogy Balassa, elhalmozva királyi kegyekkel, méltóságokkal és gazdagsággal, csendesen és büntetlenül, ágyban halt meg, s nagy pompával temettetett

el. Mert, ha ő ezt tudta volna, akkor még egy Karádival szemben is sok volna azon feltevés, hogy így nyilatkozott volna.

Vagy talán, mint ön majdnem biztossággal állítja, Sztárai Mihály vagy Huszár Gál voltak a szerzők? Huszár Gálnak csak nevét, Sztáraiból csak a »papok tüköréből« közölt mutatványt ismerem. De mindketten protestáns prédikátorok voltak, s már csak azért sem lehetett semmi közök e darabhoz, mert az felekezeti dolgokkal épenséggel nem foglalkozik.

A protestantizmus ugyanis kezdettől fogva azon lényeges hibában szenved, hogy nem volt képes teljes tárgyilagossággal, jámbor meggyőződés folytán, a létezetnél jobbat teremteni, hanem már születésekor egy létezett önkényes képtelenség ellen *protestált*, és még ma sem tesz egyebet, mint hogy protestál, pedig mint Heine gúnyosan mondá, az egész gondolkozó világ már rég azon tudatra jött »dass sie alle beide stinken.« A nyert ferde irány következtében a protestantizmus már kezdetben kizökkent a helyes útról, nem volt érzéke az evangéliomok mélyen erkölcsös humanizmusa iránt, hanem az ó-szövetség bűnös és együgyű erkölcsibe tévedt, mely csupán a csalás, fondorlatok és boszú példáit ismeri; és Krisztus szellemének követése helyett »szeresd felebarátodat mint tenmagadat«, ellop-ták a zsidóktól Jehovát, ki minden bűnt tized íziglen megboszúl. Persze ily felfogás közönséges rabszolgákhoz illett, kik ezredéves igaalól szabadultak fel, és azért, mint Bürger mondja, örvendve éneklék:

»Du hast uns genug gepufft,
Nun puffen wir dich wieder Schufft!«

De ezen ösztön nem a szív melegéhez, hanem az értelem élesbítéséhez vezetett; a protestánsok nem erkölcsileg voltak a babonássá lett katholicizmus ellen felbőszülve, mint inkább az boszantotta őket, hogy ezer esztendőn túl rabszolgái valának a katholicizmusnak, a nélkül hogy a józan emberi ész az ellen protestált volna. Ők magok azonban nem voltak egyebek, mint felszabadult rabszolgák, kik a katholicizmus képtelenségei ellen, az ó-szövetségi képtelenségekkel fegyverkeztek fel, nem voltak képesek három szót kimondani, hogy abban a pápát ne szidták volna, s nem a katholicizmust mint önkényes elvet, hanem papságát mint minden képtelenség — nem gonoszság — megtestesülését, s a világ feletti uralomra vágyót, ne átkozzák. S azért ez idők protestánsai úgy gondol-

koztak, hogy elég a legelőkelőbb katolikusnak egy ó-testamentomi szót szemébe vágni, hogy az »semmisségének teljes érzetében« össze-rogyjon, bevallva, minő rettenetesen képtelen ő. Ez egy Sztárainak, mint ön is igen jól mondja, vitatkozási módja.

S egy ily korlátolt orthodox képes volt volna csak néhány szót leírni a nélkül, hogy a pápát és a papságot leszidja? mert hisz Balassiban egy bibliai idézet sem fordul elő, csupán zamatos, magyaros népszólások. S melyik azon korbéli protestáns prédikátor volt volna képes Oláh Miklós alakját, oly tárgyilagosan, nem is iparkodva őt mint tudatlan bár, de hatalmas embert, vázolni, s melyik nem iparkodott volna őt hallgatói előtt a megvetésnek kitenni? mert hisz Oláh úgy tűnik szemeinkbe mint tisztos agg, ki mellékes célok elérése végett megadja ugyan a feloldozást, de azért erkölcsi felháborodását még sem tudja elfojtani, mi által maga Balassa válik megvetés tárgyává, nem pedig az érsek, ki helyesen felismeri a salakos gyémántot és érdeme szerint becsüli meg, ha az övé, nem pedig elleneié lesz. S melyik prédikátor fektetett volna súlyt arra, hogy Oláh nem a feloldozásért fogadja el az ajándékot, hanem ezzel a már megígért pártfogást tetőzi, bizonyára azért, mert már nem akarja tovább hallani a már rég ismert gaztetteknek hetyke elsorolását.

Én — ki a vallással szemben csupán csak a történeti bölcsészet és művelődési történelem alapján állok — Oláh alakjára újra és újra csak mint olyanra mutathatok, mint amely magában is azt bizonyítja, hogy azt protestáns prédikátor nem írhatta, mert ez alak a katholicizmus legcsekélyebb gúnyolása nélkül van odaállítva, egészen eltekintve attól, hogy az egész darabnak semmi köze a vallással, mint csak az, hogy Balassa annak változtatását mint személyes és politikai céljai elérésére leggyakorlatibbnak ismeri el.

De, tekintettel a XVI. századra, egyenesen neveltséges, a megvesztegethetőséget a mai kor erkölcsi álláspontjáról itélni meg. Ha valaki, bizonyára ön, t. barátom ismeri hazánknak szomorú történetét e században, melyben lehetetlen volt a legcsekélyebb kéréssel előállani, ha ajándék nem támogatta azt. A császár, a királyok, a szultánok és pasák, az összes mágnások és nagyurak, az egész papság, le az utolsó falusi bíróság és agáig, mind megvesztegethetők valának, s nekik is vesztegetni kelle, ha valamit el akartak érni, és ezt nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában. Miért tett

volna épen Oláh kivételt? S nem mondta-e Tamás deák előre, már a második részben, hogy Bécsben minden elérhető: »kétképpen, ajándékkal és hittel«?

Mindezen finom vonások azon következtetésre és gyanításra vezettek, hogy Balassi szerzője talán épenséggel nem is protestáns, hanem egy szabadon gondolkodó, logikailag helyesen ítélő, talán magas állású katolikus; egy Karádi-féle korlátolt ember tarthatta ugyan a Névtelen e munkáját protestáns fegyvernek, ami annál valószínűbb, ha felteszszük, hogy Karádi a szerzőt nem ismerte. Hasonlóan feltűnő Shakespearenél is, hogy egyetlen egy darabja sem mutat fel kigúnyolását a katholicizmusnak és ismeretes, hogy Wiseman bibornok ezen körülményből következteti azon feltevését, hogy Shakespeare katolikus volt.

Hogy nem protestáns prédikátor írta Balassát, annak irányából, alapjából és jellemzéseiből oly számtani bizonyossággal következik, mint pl. azon tény, hogy Heine dalait nem írta valamely berlini pastor; s még egyszer ismétlem, Karádit e mű kiadására nem felekezeti érvek, hanem egyszerűen azon indok vezérelte, hogy ezen borzasztó erkölcsi jellemtelenség széles körben legyen ismertté. S így Karádi könyvét nem talán híveinek, hanem Magyarország nagyurainak és fejedelmeinek ajánlja. *)

*) Legújabbban valaki Karádit azért tartja a darab szerzőjének, mert felfedeztetett e darab »eredeti«, Karádi által írott kézírata. Ez nem érv. Karádi, a talán a szedőre nézve kevésbé olvasható eredeti kéziratból maga másolhatta le nyomdájára számára e darabot, ami nem derogálhatott neki, mert tudjuk, hogy e korban hírneves írók másolták más, szintén hírneves írók munkáit, így hogy többet ne említsek, Szamosközi István e jeles magyar történetíró, lemásolta Brútus J. M. magyar történelmének egy részét. Ezen külső érv tehát semmis, miután a fenti cikkben felhozott belső érvek határozottan Karádi szerzősége ellen nyilatkoznak.

XVI.

Miért titkolta volna el Karádi szerzőségét?

Ha a jó, korlátolt eszű Karádinak volt bátorsága 1569-ben magát mint *kiadót* és *nyomtatót* megnevezni, ugyan miért ne merte volna szerzőségét is bevallani, ha ő írta volna e darabot. A veszély, és pedig éppen 1569-ben, egy hajszálnyival sem volt volna nagyobb reá nézve. 1564-ben, mikor a darab íratott, veszélyes volt volna még élő személyekből gúnyt űzni. Oláh 1568. jan. 14-én, Balassa pedig febr. 9-én halt meg, Boldizsár Erdélyben időzött fogoly anyja, nővére és fivérénel. *Személyes* vádakról tehát 1569-ben nem lehetett szó. Még kedvezőbbek voltak a kormányviszonyok. Egyrészt az iszákos II. Jánosnak, ki maga is unitárius volt, nem lehetett kifogása egy oly gúnyirat ellen, mely Balassa legnagyobb vétkéül a tőle való elpártolást mondja. II. Miksának pedig, ki csupán a családja iránti tekintetből nem vallotta nyíltan a protestantizmust, még kevesebb oka volt volna — ha ugyan lett volna hozzá hatalma — fellépni egy oly irat ellen, melyben ő éppen nem, megboldogult atyja pedig a legnagyobb tisztelettel említették. Nagyon jellemző, és a névtelen szerző tárgyilagos felfogása és tapintatára mutat, hogy sem a katholicizmust és pápaságot, sem a Szapolyai és Habsburgok, sem végre a törökök pártját nem ócsárolja, hanem egyedül Balassát, ki már mindannyioknál hitelét veszttette, tünteti fel hazugnak. Sőt még maga Oláh sem igen töri magát, hogy őszintén katholicussá tegye Balassát, megelégszik a megtérés színlésével, hirtelen megadja a feloldozást, miután fő célját, Balassát pártjának megnyerni, elérte; s a történelem bizonyítja, hogy ezt el is érte.

Szapolyai János 1571-ben halt meg, és 1569-ben még nagyon is megvédelmezte unitáriusait, sőt közvetlen utódja a későbbi lengyel király: Báthori István, bármily buzgó katholicus volt is személyesen,

— s bár az unitáriusok apostolát Dávid Ferencet bebörtönözteté s ott hagyá meghalni — még sem volt e felekezet ellensége, mert az unitarismus behozóját: Blandratát kiváló bizalmával ajándékozta meg, sőt 1575-ben őt küldé Lengyelországba, hogy annak koronáját számára megnyerje.

De, mi közök van mind e későbbi adatoknak 1569-cel? Ha Sztárai 1550-ben és 59-ben merészelhette komisz kifakadásait a pápa és papság ellen, I. Ferdinánd és Oláh érsek életében lenyomatni, mi veszély fenyegethette volna 1569-ben Karádit egy oly színdarab kinyomatásában, melyben már egy élő egyén sem szerepelt, melyben pápa és papság egy szóval sem támadtatnak meg, s melyben Szapolyairól és a Habsburgokról csak tisztelettel szól az író, sőt Ferdinándról azt is mondja »jó a német királ«?

És végre mindezen ellenvetések helybenhagyva, kérdem, hogyan jutott volna egy XVI. századi prédikátor azon *színpadi jelenetezés mesterségéhez*, mely tagadhatatlanul a darab minden szavában, minden jelenetváltozásában kitűnik, s ezt kérdem annál inkább, mert ön t. barátom azt állítja, hogy ez időben Magyarországon színpad még nem is volt, nem is lehetett. Talál-e ön Sztáraiban, Szegediben vagy a Komiko-Tragédiában csak nyomára ily színpadi szövevénynek, mely arra engedne következtetni, hogy azon dialogizált vitatkozások valaha előadattak volna valóságos színészek, nem pedig csupán iskolásgyerekek és műkedvelők által? Balassát pedig volna bátorságom még ma is színre hozni, és gyakorlatilag bizonyítanám be önnek, hogy az oly színpadiasan van szerkesztve, mint Arisztophanesz Paphlagoniaija és Kolbászárusa, vagy mint III. Richárd legjobb jelenete. Képzeljük csak e felséges, magvas, epigrammszerű beszédhez az öltözékeket, a díszleteket, élő személyek plasticitását, a jellemző szavallás színezetét, a jövés és menés kifejező mimikáját. És ha már Németországban oly nagy hatást idéztek elő Hanns Sachs és Ayrer, Bécsben Prehauser, Párisban Jodelet és Rabelais-féle drámai jelenetek, Londonban Ben Johnson és Marlow, miért ne lehetne egyszer nálunk is kísérletet tenni Balassival? Igaz, hogy Balassának egyetlen, lehetséges személyesítője, Egressy Gábor, nincs többé.

De többet mint Balassin azon törtem fejemet, hogyan volt lehetséges, hogy épen ön t. barátom, ki oly pontosan ismeri nemcsak történelmünket, hanem a magyar népjellemet is, egyesegyedül

Balassát ismerte annyira félre, hogy dialogizált protestáns vitatkozásnak tartja, pedig minden szavából a valóságos színdarab tűnik ki; hogyan mondhatja, hogy iránya a fülgyónásnak kigúnyolása, pedig az egész darabban csupán politikai motívumok vannak, s a gyónás is mint ilyen van beillesztve; hogy ön a korlátolt eszű Karádit tartja szerzőnek, vagy legalább is valamely prédikátort, pedig a darabban egy szó sincs, mely bármiképen alapúl szolgálhatna felekezeti vitatkozásra, és ellenkezőleg minden szavából kitűnik, hogy akárki írhatta azt, csupán csak egy prédikátor nem. Úgy hiszem nyitjára akadtam azon talánynak is, mely önt illeti, amennyiben felfedeztem azon téves kiindulási pontot, mely az ön ítéletét e dráma története és lényege felől megállapította, melyet pedig mi modernnek egyedül ismerünk el drámának.

XVII.

„Shakespeare előtt nincs a világon valódi keresztyén dráma.“

Lássuk. *Shakespeare* született 1564-ben, első darabját írta 1596-ban, meghalt 1616-ban.

Hanns Sachs már 1494-ben született ugyan, de 208 színdarabját csupán 1550 és 1576 közt írta, mely utóbbi évben meghalt; s a nürnbergi tanács csak 1560-ban építtetett egy deszkaszínpadot az ő darabjainak előadhatására. — *Ayrer Jakob*, elébbinek vetélytársa, császári jegyző és nürnbergi polgár, 1594 előtt még név szerint sem volt ismeretes, és már 1606-ban meghalt, 300 darabot hagyván hátra. — Az »angol komédiások« repertoireja, kik a XVI. század vége felé egész Németországot keresztül-kasul utazták és lelkesítettek, csak 1624-ben nyomtatott ki több kötetben, — *Lopez de Vega* 1562-ben született, s mint ferencrendű barát 1611-ben udvari szertartásmester lón, és a madridi színház igazgatója, s 1500 darabbal ajándékozta meg a színpadot. — *Tasso* *Aminta*-t csak 1583-ban, *Guarini* a *Pastor fido*-t csak 1591-ben írta, e kettővel alapították meg a »pastorali«, melynek karaiból később az opera származott.

A XVII. századba tartoznak: *Calderon*, ki 1600, *Corneille*, ki 1606, *Molière*, ki 1622, *Racine*, ki 1632 és *Metastasio*, ki épen a század végén 1698-ban született.

Igaz tehát, hogy a XVI. század vége előtt egész Európában nem létezett irodalmi hírnévvel bíró dramatikus, hogyan bírhatott volna ilyenekkel Magyarország már a század közepén? e feltevés már chronologikus szempontból is képtelenségnek látszik lenni.

Igen, aki doctrinair német irodalomtörténetészek között keres ez iránt felyilágosítást, akik adataikat egyik a másiktól leírják, s legfeljebb itt-ott eresztik fel saját okoskodások levével, az, a fentebbi sorozatra fog mutatni, mint arra, melyet az irodalomtörténet mint egyetlenül helyest állít fel.

De ki maga élt a kultúrnépek között, ki behatóan tanulmányozta nemzeti történelmököt, vizsgálta erkölcsüket, és ezekben, éles látással képes volt felfedezni azon hagyományos visszaemlékezéseket, melyek a múltból a jelenkorig fentarták magokat: az el fogja ismerni, hogy a lángész nem pottyanik le az egből, hanem szervesen nő ki, már rég meglevő gyökerekből.

El fogja tehát ismerni, hogy Shakespeare előtt, tehát 1596 előtt shakespearei dráma nem létezett, de azért dráma mindenütt létezett, már századokkal elébb, mindenütt, sőt többé-kevésbé kezdetleges színházak is voltak, melyek talajából a germán népek Shakespeareje, a románok Lopez de Vegaja, Calderonja, Molièreje, mint a legtökélyesebbek jöttek elő. Az ellenkezőt állítani annyi volna, mint azt állítani, hogy a növény gyökér nélkül is meg tud nőni.

Minden népnek belső, de az irodalomtörténetészek által gyakran figyelmen kívül hagyott története is bizonyítja ezt. Sőt ma már arról is vannak bizonyítékaink, hogy az indusok, perzsák, arabok, tatárok, mechikóiak, sőt a gaelok, jóval Shakespeare előtt bírtak színdarabokkal és színházakkal; valamint *népdalai* is voltak minden népnek, persze shakespearei *drámájok* nem lehetett.

És ebben van t. barátom az ön »Balassiról« készített itéletére nézve hibás kiindulási pontja, máskülönbén helyes okoskodásának. Shakespearei dráma ő előtté nem volt. De Balassi *nem is dráma, hanem komédia*, mind tartalma, alakja, nyelvezete, mind jellemzése tekintetéből. És a komédia minden népnél sokkal a dráma előtt létezett, nem volt szüksége állandó színpadra, minden pajta, korcsma, vagy a szemfényvesztők játékában gyönyörködő olygarchák kastélyának bármely terme megfelelt a nem rendes színészek, hanem kóborló komédiások által előadott hosszabb vagy rövidebb bohózatok előadásának. A mysteriumok az egyház, a moralítások a magasabb körök, az iskolai dráma a tanárok és tanulóknak — inkább nyelvgyakorlásul mint mulatságul — a komédia pedig a közönséges, míveletlen népnek szolgáltak, mely nem azért járt színházba, hogy látcsövével három óra folytáig kokettirozzon vagy látassék, hanem hogy egy kancsó sör mellett negyed órán át nevetessen, vagy a kor eseményeire tett célzások, gúnyorok által megakarta tudni, hogy tulajdonképen mi történik a világban.

XVIII.

A komédia különféle népeknél.

Figyelmezzon jól t. barátom arra, hogy Balassi névtelen szerzője a szereplőket nem személyeknek, hanem »Közbeszólók«-nak nevezi. Már a rómaiaknál az egy felvonásos komédiát »interludium«-nak nevezték; Shakespeare előtt az angol színpadokon is leginkább az egyfelvonásos darabok uralkodtak: »interludes«, a Spanyol pedig ily rövid komédiákat »loas«-nak, közbeszólások, nevezett. Látja tehát ön, hogy egy meghatározott színmű-fajról van szó, mely a XVI. században a Themse és Tájó mentén ép oly ismeretes volt, mint Magyarországon és Erdélyben. S ez figyelemre méltó.

Térjünk át már most a Shakespeare előtti századok történelmi adataira.

Angliában a színügy még a katolikus időben kezdődött, a kolostorok mysteriumaival — »miracles« — melyeket papok írtak is, játszottak is. De már a XIV. században vesztették el vonzerejüket. A XV. században a »moralplays«-ek kezdődtek, allegorikus és szymbolikus tartalommal, erkölcsi következtetésekkel, az Igazságot, Igazságosságot, Békét stb. személyesítve. E fajhoz tartozik a mi magyar Komiko-Tragédiánk. Ezt követőleg 1525. John Heywood a közbevetett játékokat — interludes — találta fel; ezek rövidke darabok, széles alapú hűmorrrel, a szereplő egyének gúnyoros jellemzésével. E faj annyi tetszést aratott, hogy Shakespeareig fenntartotta magát. És miután majd egyidejűleg a reformáció is felütötte fejét Angliában, és VIII. Henrik 1531-ben eltiltá, hogy a pápának azontúl adó fizettség, a protestantizmus különösen a színpadokat kerítette hatalmába, s az interludes most különösen a pápának és papságnak kigúnyolását vették tárgyúl. De ez ócsárlások annyira túlléptek minden határt, hogy Henrik, ki e közben ismét ingadozni kezdett, 1534. egy parlamenti végzés által tiltotta el a római egyház

bántalmazását. Eduárd azonban 1547-ben megszüntetvén e tilalmat, elkezdődött a »régi hecc«, míg Mária lépett a trónra. Ő 1553-ban megújítja a tilalmat, de mivel ezzel senki sem gondolt, 1556-ban a színházakat is megszüntette. Ez volt azon kor, melyben nálunk Sztárai a papok tikörével fellépett, s így nem is lehetetlen, hogy ő e dialogizált vitatkozást kóborló komédiásokkal elé is adatta. Ugyanazon időben Genfben és Németországban is a protestantizmus érdekében zsákmányoltatott ki a színpad. 1558-ban azonban Tudor Máriát, nővére Erzsébet váltotta fel Nagybritannia trónján, s ekkor kezdődik az angol színpad aranykora. Az ifjú királynő nemcsak eltúrte, de maga is jó ízűeket nevetett a pajzán interlude-eken. Legjobban szerette azonban az álarcos játékokat, »devices.« Már 1258-tól kezdve ismerték, történelmi okmányok bizonyságaként a »vándorló-histrió«-kat. Erzsébet alatt oly nagy számmal léptek fel, hogy 1572-ben a békebírák ellenőrzése alá helyeztettek. 1575-ben — midőn Shakespeare 11 esztendő volt — Leicester gróf »a királynő és alattvalóinak mulatására« színész-csapatot szervezett, azt szabadságlevéllel ellátta, melynek erejével az egész országban körüljárva mindent előadhattak. E szabadságlevélben van az interlude mellett a komédia és tragédia először megnevezve. Ekkor kezdődtek a »chronicle history« nevű darabok is, melyekben hazai dolgok voltak feldolgozva a krónikák nyomán. A komédia azonban hirtelen fölényt nyert a többi fajok felett. 1560-ban először szerepel a bohóc (fool) a tragédiákban. A következő 12 éven át 52 új darabot mutatnak be a királynénak. 1580-tól kezdve pedig, — midőn Shakespeare 16 esztendő volt, és még szülőföldjén élt — tűnt fel egész serege a fényes csillagoknak, melyek elsejévé 16 év múlva Shakespeare, az »édes William« küzdötte fel magát. Marlow, Greene, John Lily, Perle, Kyd, Lodge, Nash, Munday, Chettle, Porter, Smith, Haughton, Hathaway, Brewer, Ben Johnson, Thomas Heywood, Beaumont, Fletscher, Rowley stb. mások, Shakespearenak részint elődei, részint utódai csupán az utolsó 6 évben száznál több tragédiát, komédiát és interludet hoztak a színpadra, és ők a későbbi Shakespearetől nem különböztek másban, mint a lángészben, melyet a stratfordi mészáros fiú bírt, ők nem.

Nem áll tehát, hogy Shakespeare előtt, tehát 1596 előtt nem létezett keresztény dráma, shakespearei dráma, igaz, nem volt.

Ugyanígy áll a dolog *Spanyolországban* is. Ott is a papság »divinas comedias«-ai, az »autos sacramentales« (úrnapi játékok), és az »al nacimiento« (karácsonyi játékok) képezték a kezdetet. De már 1505—1600 százával léteztek a »coas«-ok, apró darabok, mely fajt még maga Vega is művelt, továbbá a pasos, farsas, saines, comedias de figuron, entremeses, leginkább pedig a bonyolódások és fondorlatokból álló darabok, a comedias de capa y espada, miket Naharro, Gilvicento, de Rueder, s száz és száz mások műveltek, kiknek ha csupán neveiket akarnám felhozni, egy nyomtatott oldalt töltenék be.

Tehát már *Spanyolországban* is, 100 évvel Shakespeare előtt létezett gazdagon virágzó színi élet.

És *Olaszországban*? A renaissance szülőföldjén természetes volt, hogy a XV. században — miután az egyházi mysteriumok megszűntek — legelőbb is Plautus és Terenc vagy latin eredetiben vagy olasz fordításban adattak elé. De már 1490-ben lépett fel Poliziano »Orfeo«-jával, mint eredeti költő, s utána a XVI. században fejlett a »comedia erudita«, még telve klasszikus visszaemlékezésekkel, s azért csak az udvaroknál játszották. De ugyanez időben alkotta maga a nép, a gyorsan mindent elárasztó »comedia dell'arte«-t, Pantaleon, Brighella, Arlechino, Tartaglia, Scapino alakjaival, melyekhez a költők csak a tárgyat nyújták, a párbeszédeket pedig a színészek rögtönözték. Az idyll is ekkor érte el legmagasabb fokát, mely különben már Boccaccióval kezdődött, továbbá a pastorale Visconti, Girdali, Beccari, Groto, Argenti által, míg Tasso és Guariniben a XVI. században átment az operába.

S mindezek szintén Shakespeare előtt.

Franciaország volt az, hol egész Európában legtovább maradtak fenn a mysteriumok, azon egyszerű okból, mert a *frères des passions* kizárólagos királyi szabadalommal bírtak Párizsban állandó színházat tartani, és így ők magok voltak, kik 1548-tól kezdve Jodellenek és a Pleiadenak, 1659-től kezdve pedig Molièrenek adták bérbe a Hôtel de Bourgogne-ban levő színházokat, melynek neve azóta théâtre français lön. De ez csak a szabadalomtulajdonosok üzleti dolga volt, mert már 1510-től kezdve nem adtak elő mysteriumok, mert a vásárok alatt, évenként négyszer, az úgynevezett »théâtre de la foire«, az abban eléadott »farçe«-okkal megnyerte volt a párizsi közönség egész tetszését. Ezután

senki sem látogatta már a vallásos tárgyú darabokat, s ezt látva a frères des passions, volt eszök hasznokra fordítani a divatot; s kijelentvén, hogy egyházi állásokkal a komédiázás össze nem fér, visszavonultak a színpadról, de színházokat bérbe adták komédiásoknak. De Jodelle e bérlett színpadon nem a farçe-okat mívelte, hanem a maga unalmasan tudományos antikot utánzó darabjait hozta létre. S így a Pleiade sem jön itt tekintetbe, bár az egész Molièret megelőző század, az övék volt, és ők lőnek az első udvari színészek. De a nemzeti farçe-okból keletkezett lassanként a valóságos francia »comédie«, kezdetben a vidéken, míg azt Molière, ki eleinte maga is csak vásári histrió volt, 1653-ban Párizsba hozta, s kezdetben a Théâtre du Marais-ban adatta elő, utóbb a Palais Royalban, s megalkotta mint drámaíró a róla nevezett korszakot.

Tehát már Franciaországban is megvoltak egy századdal Shakespeare előtt a farçe-ok s a nemzeti »comédie«.

Végre, ami *Németországot* illeti, ön t. b. a német színügy kezdeményezőjének Roswithát, helyesebben Hrothswith-át (nem Hrothswithá-t) mondja, ki 935-ben született s 968-ban halt meg, s bár ezt ön is csak melleleg érinti, így is téved, mert ez apáca nem német, hanem latin költő volt, és csupán zárdájára volt szorítkozva, s a német színházak történetéhez csak annyi köze van neki, mint »Ballassának« egy XV. századbeli magyar-latín költővel; továbbá a XVI. század drámatörténetében sem Opitz, sem a sziléziai iskola nem foglalhatnak helyet, és pedig azon fontos oknál fogva nem, mert ezek a XVII. század közepéhez tartoznak. — De térjünk a dologra: valamint Görögországban, úgy Németországban is a színház az istenitisztelet drámai részéből fejlődött, s a XII. századtól a XIV-ig a papok »mysteriumaik« által uralkodtak e téren. De már a XIII. században vegyültek ezek közé komikai elemek — a német quack-salber s az ördög — s miután az ilyenek legjobban tetszettek a népnek, magok a papok fogadták fel őket. Ugyanily humorra törekedtek a farsangi, s az álarcos játékok, és a gúnyos előadások, melyek vagy a kor eseményeit, vagy férfait vették fel tárggyúl, de, mert a német, mint tudjuk, mindenben pedáns, ebben is, és így már a XIV. század vége felé fiatal kézművesek kerítették hatalmukba a színpadot, így azután e téren is valóságos céhek keletkeztek, végre a felületes mester-énekesek, kiknek virágai Rosenblüt, Volz, Propst és Hanns Sachs valának. Kezdetben ők is pajtákban, korcsmákban,

a tanácsszobákban, kartársaik által adatták elő darabjaikat, míg 1540-ben Nürnbergben, 1552-ben pedig Augsburgban is, külön színházak építettek. E mellett a tudósok a latin tanodai-drámát hozták létre, melyekben az egyetemi hallgatók a latin nyelvben gyakorolták magokat.

De azért a farsangi játékok korlátlanul, gaz módra burjánzottak tova a reformációig, s ez bennök pompás eszközt talált a pápának és papságnak népszerű megtámadására; roppant vonzerőt is gyakorolt e faj, s ez a tudósokat kik az új tanhoz szegődtek, nem engedé nyugodni; ők is törték fejüket s megalkották az ó-szövetségi tárgyú darabokat, melyek rövid időn oly általános érdeket keltettek, hogy a városi polgárság is ezt látogatta, nem sokára a tanulók, sőt az alpesi vidékek parasztsága is, mely utóbbinak körében néhol fennmaradtak maig, mint pl. az ammergauiaknál, hol magok a parasztok a szereplők e darabokban.

A különben igen prózai Hanns Sachs-ot nem kell becsmérelnünk, nemcsak rendkívüli termékenysége miatt nem — egymaga 6200 darabot írt, köztök 208 komédiát és tragédiát, s 1500 bohózatot és farsangi darabot, melyek egész Németországban előadtak, hanem azért sem, mert ő volt első úttörője az egyénítő előadásoknak, s mert 6 és 10 felvonásos tragédiáihoz idegen történetekből is merített anyagot, amint azt a krónikákban találta, így pl. Bonfinból vette Bánkbánt. Ő egyike volt azoknak, kik a színpadot a protestantizmus szolgálatába vették. Először Németországban, utóbb Angliában, legkésőbbben de legtúlzóbban is, Genfben keríté az új tan a színházakat hatalmába. A »Molard«-on oly túlzó darabokat játszottak, hogy még maga Calvin is fellépett ellenök, ki különben a katolikus főpapsággal igen jó viszonyban állott.

Tehát, Németországban és Genfben is, egy századdal Shakespeare előtt volt, és pedig igen virágzó színpadi élet.

XIX.

A legrégebb színügy Magyarországon.

Megvallom, bár eddig vagy kétszáz munkát adtam ki, nem volt időm e kérdéssel foglalkozni. Egykori pártfogóm, az oly szomorú véget ért gr. Mailáth János, 1846-ban ajándékozott nekem erről egy kéziratot. De a jó Mailáth nem volt megbízható történetbúvár, s így nem sok hasznát vettem az ő, e tárgyú vázlatának. Azért itt csak azon adatokat mondom el, amiket Toldy, Szigligeti, Vahot Imre s mások munkáiban elszórva találtam.

A legrégebb színészek kétségtelenül külföldiek voltak, s ez időből származhatott azon közmondás, hogy a magyar nem komédiásnak való. S mindemellett mindenféle színpad, le egés a Paprika Jancsi-ig, oly varázserőt gyakorolt, hogy igen tisztességes fiatal emberek is szegődtek hozzá, és eltűrték a legnagyobb megaláztatást, a legkeservesebb szükségét, csakhogy szerepelhessenek; amire a mi időnkből is van elég példa, csak Katonát, Kisfaludy Károlyt, Petőfit, Aranyt, Szigligetit kell említenünk.

Kétségtelen az is, hogy már az Anjou-korbeli királyoknak is voltak olasz színészeik.

1483-ból Pietro Vultarino olasz püspök tanuságát bírjuk, ki maga elbeszéli, hogy Mátyás udvarában 1448—90-ig voltak olasz énekesek és színészek, s nagyon dicséri is őket. Még biztosabban tudjuk, hogy Mátyást megválasztásakor, 1458-ban magyar énekesek, magyar énekekkel üdvözölték. II. Ulászlónál pedig panaszt emeltek, hogy még a kolostorok falain belől is énekelnek színi énekeket. Sőt Zsámboki krónikásunk azt állítja, hogy a török azért üzent hadat II. Lajosnak, mert ennek udvarában az urak annyira elpuhultak volt, hogy a komédiások játékaik gyönyörködtek. Bornemisznának Szophoklesz fordítása 1558-ból egészen elvettetett, azt sem

tudjuk, a Klytemnesztrát vagy Elektrát fordította-e, sőt a darab két kis töredékéből ítélve, az nem is Szophokleszé, hanem vagy eredeti tanodai dráma magától Bornemiszától, vagy Hanns Sachs 1554-ben megjelent Klytemnesztrájából való. Erre következik három fércelemény, 1550 és 59-ben a Sztáraié, 1572-ben a Szegedié, s a Komiko-Tragédia első kiadása, és egészen függetlenül, 1569-ben »Balassi.« Végre tudjuk, hogy 1593-tól Báthori Zsigmond fejedelem egész csapat olasz énekest, színészt, táncost, férfit és nőt tartott, kiket Jósika István hozott be.

Ez adatok minden esetre csekélyek, számra s minőségre, de történelmileg is be levén bizonyítva, elég tanúságot szolgáltatnak arra, hogy Magyarországon is, igen sokkal Shakespeare előtt volt, habár nagyrészt külföldiek által művelt, színházi élet.

De kellett a népnek is már régen bírnia népszerű színügygyel, amit bizonyítanak a régi magyar színpadi alakok, milyenek: Bolond Istók, Bohó Misi, Fajankó, Borsszem Jankó, Mikulás, Garaboncás, és különösen a Paprika Jancsi. Ezek mind nem népmesebeli alakok, amilyen szintén sok van, hanem állandó álarcok, melyeknek még öltözékek is fenmaradt a hagyományban.

Nem éppen egy sz. adták

XX.

Balassi Menyhárt mint unikum a maga nemében.

De mindez adatok nem igen segítik elő »Balassi« megoldását. Mert először is Balassi, határozottan tagolt, szervesen fejlődő egy felvonásos darab, dialogja oly művészi, hogy azt csak szakember, színész írhatta; minden szavában drámai élet van, egyik sincs hasztalanúl, hanem mindannyi oly művészi mérséklettel használva, hogy a cselekvény gyorsan folyjon az explózió felé, s épen ezen tömörsége által tűnik ki, hogy a darab nem olvastatásra, hanem előadásra volt szánva. Oly mondatok, kérdések és feleletek fordulnak elő benne, melyek a szöveget fejjén találják s egyenesen Arisztophaneszre vagy Molièrere emlékeztetnek. Nyelvileg pedig Sztárai és Szegedi Balassival szemben, iskolásgyerek dolgozata. De másodszer, Balassi írója oly ismeretét mutatja a kor politikai történetének, s a szereplő jellemeknek, hogy ismét nem hihetjük, miszerint azt csupán színész írhatta légyen. Ehez egy mágnás, vagy magasrangú egyházi férfiú kellett, mint pl. Verancsics Antal, vagy Frangepán Ferenc püspök, ki 1531-ben Szapolyai megbízására VII. Kelemen pápához a legalázatosabb köntösben, azon gúnyos és epével teljes levelet írta, mely a XVI. század legszellemdúsabb magyar terméke. De itt ismét azon kérdés merül fel, honnan vehetett volna ily magas állású személy ismét annyi színpadi ismeretet, hogy előadható darabot írhatott volna. Nem jutunk ki sehogy sem a zsákutcából. Honnan vett volna színész ily ismeretét a politikai életnek, és honnan egy mágnás vagy főpap a színpadnak? De van egy harmadik lehetőség. Egy előkelő főúr adhatta a tárgyat valamely udvari színészének, hogy azt szűkebb körben való előadásra dolgozza fel. Balassi nem népies darab, nincs egy tréfás szava, nincs benne olcsó szitkozódás pápára és papságra, hanem igen komoly és keserű szavak, különö-

sen az ötödik részben is, és a közönséges emberre, a népies közönségre, mely Balassát nem is igen ismerte, a darab sok helye egyenesen érthetetlen, és sokkal finomabb is, hogysen a nagy tömegre hathasson.

De nem! mindez nem segíti elő azon talány megoldását, hogyan volt lehető, hogy egy Névtelen — kiről kortársai meg sem emlékeztek — a XVI. században ily darabot teremthetett? Hogyan volt lehető, hogy oly időben, midőn nálunk még senki sem érezte a színház szükségét, midőn rendes színpadok, és valóságos, hivatásos színészek még nem voltak, valaki egy, tagadhatatlanul előadásra szánt darabot írhatott? Hogyan volt lehető, hogy a szerző a leghevesebb felekezeti vitatkozások korában öt felvonáson keresztül annyira tudjon uralkodni magán, hogy egy szóval se említse a felekezeti napi kérdéseket, hanem csupán csak a tervbe vett alak és jellem szoborszerű kivitelére törekedjék, mint ahogy sikerült is neki hőstét, a maga valóságos, hogy úgy mondjam, nobilis alávalóságában kidomborítani? S egy egyszerű színész hogyan tanulmányozhatott volna ily nagy urat, hogy őt oly pontosan, oly minden oldalúlag meg- és kiismerje s lerajzolhassa? Már emberismereti szempontból is bámulatos egy idegen jellemnek, minő a Balassáé és Oláhé, oly plasztikus vázolása; mennél inkább áll ez nagy uraknál, kik a szegény emberrel szóba sem igen állnak. Egy nagyúr pedig, ismerhette ugyan Balassát ily jól, tudhatta mi igaz, mi nem a róla szállongó hírekből, s azt is tudta, hogyan illik egy Oláhval szemben fellépni; de honnan vette volna egy nagyúr azon csodálatos színpadi technikát, melynél fogva a szereplők oly helyesen léptettetnek fel, eljátszszák szerepeiket, s ez által lejátszszák magukat, s mintha csak rugók segélyével vonatnának el a színpadról, miután mondókájokkal arra szolgáltak, hogy a fő alakot — Balassát — mindig közelebb és közelebb juttatták céljához.

Iparkodtam önnek t. barátom bebizonyítani, hogy:

1) Balassi nem valamely protestáns vitatkozó vitairata, mert egy szó sem fordul elő benne, mi erre mutatna.

2) Mert az öt részben egyetlen gúnyos szó sem fordul elő a katholicizmus ellen, általában egy szó sem az istenről vagy hitvallásról.

3) Mert a gyónási jelenet célja sem az, hogy Oláh érsek, hanem hogy Balassa adassék át a megvetésnek.

4) Mert Oláh nem is a feloldozásért kap jutalmat, hanem a császárnái közbenjárásért s a feloldozást sebtében megadja, hogy a kellemetlen dolognak végét vesse.

5) E darabot nem írhatta tehát prédikátor, legkevésbé a jámbor, de korlátolt eszű Karádi.

6) Már száz évvel Shakespeare előtt létezett színház, voltak színdarabok, ha nem is olyanok, milyeneket ma shakespeareiknek nevezünk.

7) Már több mint száz évvel Shakespeare előtt voltak színi előadások Magyarországon, ha külföldiek által is művelve.

De mit használnak mind ez érvek, legyenek még oly biztosak, ha általok a talány — mint Aezopnál — bonyolultabb lesz, s ha elvész azon bűvös szó, mely azt megfejhetné?

Mert tegyük bár fel, hogy, Magyarországon is volt sokkal Shakespeare előtt fejlett színi élet, mi köze van ehez Balassinak? Az angolok, spanyolok, s más népek Shakespeare előtti színi repertoírjokban nincs egy is, mely Balassival minden felhozott előnyei szempontjából megmérkőzhetnék; hát még Sztárai, Szegedi és a Komiko-Tragédia színpadi nyelve?! ezek Balassiéval szemben iskolás gyerekes másolatok és sekrestyések élcei!

De Balassi nem is nemzeti-politikai darab, bár minden szava meleg hazafiságról tanuskodik, hanem oly lélektani jellemzés, minő III. Richárdé, Tartüffé, Kleoné, bár sem tragikai kimenetele nincs, sem leálcáztatása a bűnösnek vagy a demon győzedelme. De Shakespeare nem Angliára, hanem Richárdra, ez érdekes gazemberre, Molière nem Franciaországra, hanem az érdekes hüllőre és Arisztophanesz nem Görögország akkori állapotára, hanem Kleon vas akaratára gondoltak, midőn ez alakjaikat megteremték. És így kell a valódi művésznek cselekednie, egyedül csak az egyént szabad mint legfőbb célt felállítani, ami által egyszersmind a fajt is jellemzi és megismerteti, azon fajt, melynek zsarnoki hatalmat engedünk magunk felett. »The first study of man, is the man« mondja Pope.

Fájdalom, korán elhúnyt Toldynk, kinek Balassi felfedeztetését és felette az első helyes itéletet köszönjük, csak két jelentéktelenebb pontban hibázott. Az első az, hogy szerinte már a mohácsi csata előtt, s utána ismét léteztek valóságos vándorszínész csapatok, melyeknek tagjai magok írtak *olyan* darabot, aminő Balassi is. Ha azon korban több ily klasszikus becsű darab létezett volna, akkor

a magyar színpadot lehetetlen volt volna elnyomni, s maradt volna ránk több is mint ez, amint maradt Angliában a XVI. és XVII. század színi irodalmából, mely ezrivel számlálja e korból fenmaradt darabjait, vagy mint Spanyolországban, hol vagy 6000 darab maradt fenn. Nem, Magyarországon nem vert gyökeret a drámai irodalom, csak egy meteorja volt, — Balassi.

Másodszor abban hibáz Toldy, hogy azt mondja: »drámai haladás sincs a darabban,« és »a feltalálás tehát igen szegény,« stb. Ebből csak azt látjuk, hogy lehet valaki tudós ember, de ha a színházat nem látogatja rendszeren, valóságos drámai szempontból nem tud helyesen itélni. De igen helyesen mondja azt: »de a szerző szándéka nem is valami históriai nagy dráma alkotása, hanem erkölcsi-politikai s így gyakorlati volt, t. i. Balassa Menyhárt *jellemét* a köz megvetésnek adni által.«

XXI.

„Balassi“ a világirodalom egyik remeke.

Ha csak legkevésbé is tudnám magam azon csalódásban ringatni, melyben boldogult érdemes Toldynk élt, aki szerint a mohácsi vész előtt léteztek »vándorló színész-csoportok«, melyek tagjai magok írták az általok előadott darabokat, s így a Balassi névtelen szerzője is ilyenféle ember lehetett, ha mondom, ily nézetben volnék, elbeszélnék önnek t. barátom egy kis történetet, melyet Sir John Bowring, a híres polyglotta s angol China alkirálya, ki nekem egy negyedszázadon át barátom s pártfogóm volt, elmondott, hogy t. i. minő választ kapott 1825-ben Döbrentei, Rummy s Toldytól, midőn először tudakozódott »magyar népdalok« után. Az egyhangú válasz volt: a magyarnak, fájdalom, nincsenek népdalai, csupán értéktelen, komisz, falusi dalai megesett lányokról s felakasztott rablókról. Hiába felelte erre Bowring: »hiszen épen ilyeneket keresek! Hogy végre lerázzák a türelmetlen embert, megküldötték neki a »Hasznos Multságok« 1818-iki évfolyamát, melyben az érdemes Kulcsár István vagy 30 fonóka-dalt tett közzé, s a gyakorlati angol ezeket, igen helyesen, mint valóságos magyar népdalokat fordította le, s adta ki »Poetry of the Magyars, London, 1830« című munkájában, amely példa, miután Toldy levelezett e tárgyról Bowringgal, őt felbátorítá, hogy 1828-ban megjelent »Handbuch der ungarischen Poesie«-jában néhány mintáját nyújtá e »csizmadia-verselésnek«.

Tehát 1825-ig még senki sem gyanítá nálunk, hogy a magyar-nak népdalai vannak, pedig az ötvenes évek óta ismerünk már vagy *ötezzret*, melyek addig mindenki figyelmét elkerülték.

Nem történhetik ugyanez újabb ötven esztendő múlva XVI. századbéli drámairodalmunkkal?

Megengedem tehát, hogy idő jártával nyomára akadunk még néhány protestáns dialogizált, Sztárai, Szegedi s Komiko-Tragédia-féle vitairatnak; mert t. barátom úgy látszik, ön nem méltányolja eléggé az akkori idők protestáns íróinak írási mohóságát, és hatalmát. Mert pl. épen a napokban lapozgattam Szabó Károly jeles »Régi magyar könyvtárának« eddig megjelent íveit, s azt találok, hogy a XVI. században megjelent 371 munka közül csak 35 írtott katolikusok által, s a többi 336 nem katolikusok által. XVI. századi irodalmunk tehát joggal mondható protestánsnak, s ez ellenében a legrajongóbb katholicizmus is tehetetlen volt.

De az egész XVI. századi irodalom nem mutathat fel egy más művet, mely Balassival szellemben, élcben, gúnyban, s a jellemzések mesterségességében, valamint a nyelvezetben még csak távolról is mérkőzhetnék; s nem is igen remélhető — a tett pontos keresések után — hogy hirtelenében, véletlenül, még egy ilyen, vagy épen egy csapat ilyen, mint ez a népdalokkal történt, felfedeztetnék.

Azután, amint már említém, a Névtelennek kortársai nem is igen látszottak az ő Balassijával törődni, mert épen azon században — az újdonságok csekélységénél fogva — minden kissé kedveltebb és olvasottabb munka, Szabó Károly idézett műve tanuságaként, 3—5 kiadást ért, Balassiból pedig, s ezt is a legnagyobb véletlennek köszönjük, mindössze is csak egy példány maradt fenn.

Én Azonban Balassit mind szellemi, mind színpadias tartalom tekintetében Arisztophanesz, Shakespeare és Molière mellé állítom. De ne gondolja t. barátom, hogy a nemzeti színház azon ifjú, heves véréű vendégeihez tartozom, kik, ha valamely új, hazafias darabban egy-egy tűrhető jelenetre bukkannak, már felkiáltanak: »ez több mint Shakespeare!« s kik mindenkinek bezúznák a fejét, ki velök ellenkező nézetben van. Fájdalom, ily naiv nem vagyok, nem is voltam soha, mert az én életem iskolája nagyon göröngyös volt. De amit csendes, a hazában át nem élt boldogságban így elvesztettem, azt kipótolja némileg bírálati látköröm terjedelme, s talán jó ízlésem is, mint irodalmi inyencé. A klasszikus irodalmakat, s az öt modern kultúrnép irodalmait eredetiben ismerem, s ízlésem oly szigorúvá lett, hogy, bár könyvtárakat olvastam el, alig tudnék 7—8 nyelven 100 munkát megnevezni, melyeket valóban klasszikusoknak tartanék, s melyeket újra meg újra olvasni el nem fáradnék. Tehát nem

a mi magyar irodalmunk szempontjából itélek a világirodalom felett, hanem ennek szempontjából ítélem meg a magunkét. Ebben két mércém van: mint magyarnak és hazafinak minden magyar szó, legyen még oly selejtes, oly kedves nekem, mint kisedednek az anyatej; de a világirodalom szempontjából összes négy százados szépirodalmunkból csak a következő nyolc drágakövet ismerem: 1. népda-lainkat, 2. Balassit, 3. Görgei Albert »Argyrus királyfi«-ját és »Tündér Ilonáját«, 4. Balassa, Amade és Csokonai néhány dalait, 5. Katona Bánkbánját, 6. Petőfit, 7. Aranyt, 8. Jókai munkáit, de ez utóbbinak vagy 100 regénye közül csak a 10 legjelesebbet, s 500 novellája közül csak vagy 15 olyat, milyenekhez hasonlót Európában senki sem írt. Számításom szerint az utóbbi négy századból vagy 20,000 magyar nyomtatványunk van, köztök sok igen jeles munka, s ha ehhez nemzetközi szempontból kiindulva hozzávesszük a hazában megjelent, vagy honfitársaink által írt 3000 latin s 9000 német nyelvű munkát, akkor több mint 32,000 munkával állunk a világ előtt, s tekintetbe véve számbeli csekélységünket, s azon, évszázadok óta rajtunk nehezedő sorscsapásokat, melyek művelődésünkben annyira meggátoltak, büszkén léphetünk a kultúrnépek areopágja elé, s csattanósan bizonyíthatjuk be nekik: hogy nemcsak nemzeti és történelmi, de művelődés-történelmi létjogunk is van.

De e 32,000 munka végre is csak azon kornak és népnek mintegy irodalmi termőföldje, s ma már csak az irodalomtörténetekben és könyvészetekben él, egyes kutatóknak remek felfedezések, a művelődési történet írójának az adatok pompás, buja szőnyege, de a nagy közönségnek már rég elavúlt, elfelejtett termékek. De az említett drágakövek azok maradnak, még ha senki se venné is őket figyelembe.

És nyolc ily drágakő egy oly csekélyszámú nemzetre nézve, mint a mienk, már igen sok! Vesse magát alá ön t. barátom azon fáradságnak, hogy összeszámlálja, mennyi ilyennel bírnak a németek, angolok, spanyolok, olaszok, franciák — nem is említve a görögöket, rómaiakat és keletieket — s azt fogja találni, hogy alig van nekik 100 olyan költőjük, kik *valóságos* nagy költők, kiket az egész világ azokül ismer el, s kik évszázadokon át ilyenekül tekintetnek.

De t. barátom, ön azt mondhatná, mit használ mind e sok szóbeszéd; mit használ, hogy a néhány irodalmi szakember — mert a kérdés úgylis csak ezeket érdekli — »Balassit« valóban előadott s előadható színdarabnak, vagy csupán egy protestáns dialogizált vitairatnak, vagy a fülgyónásra írt gúnyiratnak tartja-e? Egy mai, modern, szépirodalmi olvasóra nézve, ez öt jelenet nem bír értékkel. Színházi emberek általában semmit sem olvasnak, amiből valamely nekik való szerepet nem választhatnának ki; mi pedig, kik az irodalomtörténettel foglalkozunk, abban mindnyájan egyek vagyunk, hogy »Balassi« mindenképen figyelemre méltó irodalmi erekye, legyen bár akár komédia, akár vitairat.

Én azonban kimondom, hogy Balassit nem csupán hideg fényű drágakőnek tartom, mely arra volna érdemes, hogy irodalmunk muzeumában, gyapotba göngyölítve őriztessék, s mint csinos ritkaság szerepeljen, de oly panaceának tartom, mely még ma is képes volna szellemi vérkeringésünket felfrissíteni, oly. — —

De nem, nem én vagyok az, ki bátorságot vesz magának ezt kimondani, hanem egy nálamnál sokkal hivatottabb: *Szigligeti Ede*. Ő már négy év előtt »A. dráma és válfajai« című munkájában nem ugyan a nagy közönséget — mert ezt ily kérdések nem érdeklik — hanem ifjú drámaíró nemzedékünket tette figyelmessé Balassinak nagy jelentőségére, s arra, hogy minő mintája az a valóságos nemzeti, drámai beszédnek. Nehányan engedve e figyelmeztetésnek, talán fel is ütötték Toldy Kézikönyvét, s elolvasák a Szigligeti által anynyira feldicsért Névtelen komédiáját. De, megszokva a mai drámai formákat, valószínűleg hidegen hagyta őket e csekélység, ha ugyan nem gondolták azt is: »no hiszen ilyet én is tudnék összefirkálni, ha

— akarnék«. Hja, aki megszokta a száraz tököt, az nem tudja mihez fogjon egy kemény szerecsendióval, ha nem tudja, hogyan kell azt feltörni és élvezni.

Lantos- és regény-költészetünk olyan, hogy bátran kiállhatunk vele Európa elé, s ezek Petőfinél és Jókainál minden szóban valóban magyarok. S vagy 80 év óta van drámánk és vígjátékunk is, mely legalább anyagára nézve igazán magyar. Minden fajból kellőleg el vagyunk tehát látva, de minden színművünk egy hiányban szenved: »*nincs valóságos magyar színpadi nyelvünk.*« E tekintetben minden, még oly kis nép is felülmúl minket. Valamely angol, francia, spanyol, olasz, svéd, dán, orosz, vagy német nyelvből fordított, vagy akár e nyelvekből szabadon átdolgozott darab első szaván is észreveszszük, mely nyelven íratott az eredetileg. Csupán a magyarul írt darabokon nem ismerjük meg a nyelvezeten és a diction eredeti-e vagy utánköltése más nyelven írt daraboknak. Ennek oka az, hogy színpadainkon használnak ugyan magyar szavakat, de nem valóságos magyar társalgási nyelvet. Drámában Shakespeare tanmondatos, szaggatott, beszédmódját vagy Schiller lázas páthoszáét, vígjátékokban a francia chablonszerű semmit mondó, színművekben a német unalmas beszédmódot utánozzák, mindezt magyar szavakban. Egyedül Balassi, Katona Bánk-bánja, Gaal és Nagy Ignác némely jelenetei, s legújabbban Tóth Ede darabjai — bár tárgyai és jelenetezései nem elégítnek ki engem — teszik reám azon benyomást, hogy azok magyar darabok; a többi mind azon hatást gyakorolja rám, mint ha igen jó fordítások volnának. Legkülönösebb, hogy épen legjelesebb íróink közül egyik sem találja el a valóságos színpadi magyar nyelvet. Nemcsak Vörösmarty és egyéb remekíróink nem, még Petőfi sem — pedig ő költeményeiben a legcsodásabban eltalálta az egyszerűen természetes és tősgyökeres magyar beszédmodort — ki két színdarabjában arra törekedvén, hogy szereplői erélyesen beszélljenek, rettenetesen ellaposodik. Hát még Jókai, ki, még gyenge regényeiben is, a dialogusokban páratlan az európai írók közt, de mihelyt színpadra lép, mintha falábocon járna!

A dologra nézve tehát mindegy, akár megmarad ön tovább is azon véleményében, hogy Balassi dialogizált vitairat, akár nekem legyen igazam, hogy »az mégis csak színdarab«. De hiszem, hogy ön is azon nézetet vallja, mit Szigligeti mondott: hogy jobb lábon

állana drámai irodalmunk, ha századunk drámaírói amaz öt jelenet dialogusi formáját tanulmányozták volna. Hogy tehát az új nemzedéknek ennek lehetőségét megadjam, mert Toldy Kézikönyvének régibb, első kiadása, melyben a darab le van nyomtatva, nincs is mindig kéznél, Balassit idenyomtatva szintén közrebocsátom.

Hiszem, hogy ön t. barátom nem fogja rossz néven venni, miszerint nyilvánosan kimondott nézeteivel szembeszálltam, mert csak azon szándékból származott ez, hogy én, ki e kérdésben tanulmányaim és tapasztalataim által bizonyára a legtárgyilagosabb ítélő lehetek, figyelmeztessek arra, miszerint Balassi valóságos drágakő, bár nálunk értéktelen kavicsnak tartják, mint a Sztárai, Szegedi Komiko-Tragédia-féle firkálmányokat; s azt hiszem, ki nemzetét, a legjobb hitben figyelmessé tevő ily értékes kincsre, az már e szempontból is hazafiasan cselekszik.

Ezzel maradok önnek személyes és irodalmilag is őszinte tisztelője és barátja,

Budapesten 1878. ápril 25.

A RUDAS-FÜRDŐI VÉN REMETE.

COMOEDIA
BALASSI MENNIHART

arultatarol, meliel el szakada
az Magyar orszagi masodic
valasztot IANOS
kiraltul.

Matthei 22.

Aggyatoc meg az Chaszarnac az Cha
szaret, es Istennekis az Istenet.

NYOMTATTATOT
Abrugybanyan ezer ötszaz hatuan ki-
lenczedic esztendőben.

*) A komédia címe s Karádi előszava betűhíven az Akadémiában levő eredeti egyetlen példány szerint; — a szöveg Toldy Ferencnek »A m. Költészet Kézikönyve« című munkája szerint új helyesírással, de eredeti kiejtéssel van adva.

AZ MARADEK MAGYAR

országbeli vitezlő uraknac, es feiedelmeknac mindenütt lakoknac, szekesfeyeruari Karadi Pal istennek ked-

vet, es az hyüsegben valo megmaradast kiuanja.

Mikoron az Balassa Mennihartról való comoedia az en kezemhez akadt volna, elolvasvan azt csodalkozom vala rajta minemü rettenetes es halhatatlan ¹⁾ istentelensegeckel es arultatasockal vala rakua, nem türhetem, hogy ki ne nyomtatnam es mindenece nec tuttara ne adnam.

Egyert ezert, mert eleitül foguan a_h mint az magyarorszagai Cronika bizonittya, egez Magyarország assoc partolassert,²⁾ arultatasert, es idegen feiedelmeknek valasztasaert, pusztula, vesze es romla, megvtaluan az ü tulajdon es természet szerent való kegyelmes feiedelmeket, kiert ezutannis variac az maradekoc az ü veszedelmeket, nemkülönben mint o türvenbe ³⁾ a Jerusalembelic, kikről erőssen panaszolkodic az vristen, hogy meg utaltac volna az assan folio S iloenek tauat, azaz : az Jerusalembeli kiralt, es ragazkottanac volna a sirusbeli pogan Rasim kiralhöz, es a Samariabeli tiz nemzetsegec sidobaluai ⁴⁾ imado kiraliahoz Phacehoz : kiert az vristen erőssen feniegeti Esaias prophetanac altala ca. VIII : hogy felhoznaia az Assiriabeli pogan kiralt, es mindenkeppen elpuztitanaia öket, melliet beis telliessite az vristen mikeppen a kiraliokról való historia megbizonittya, ez az oka, hogy az mi orszagunk is elpuztult, fellienek hat az maradekoc.

Masert ezert gondolom, hogy ki niomtassam, hogy mindenece ezt latuan peldat vegyenec ebből az arultatának eltauoztatasara, mert az egy Balassaban nilvan altalan foguan meglathattyac az istennec mind irgalmassaganac, hozza ideiglen való varasanak miuoltat, es mind rettenetes büntetesenece es haragianak sulsagat⁵⁾ mert noha soc ideiglen elhalaztya ü az büntetést es a keputalast nem mindiarthon jelenti ki : de azert soha büntetes nélkül el nem hatta es el sem hagyta : hogy ezt ertuen mindenece hyüsegben ügyekezenec az feiedelemnek szolgálni es mellette vegig megmaradni az irasoknac intese szerent, mert az feiedelemseg istentül vagon : es minden lelec engegyen a feiedelemnek mint a sz. Pal is mongya : mert valaki az feiedelemnece ellene tusakodic istennece rendelesenek tusakodic ellene, kiből istennece haragiat geriezti feiekre. Erre mongya sz. Peter is, hogy meg a viszszosoknak ⁶⁾ is szükseg

¹⁾ Hallat'an.

²⁾ Elpártolásért vagy pártoskodásért.

³⁾ Ó-törvény, ószövetség.

⁴⁾ Bálvány.

⁵⁾ Súlyosságát.

⁶⁾ Viszásoknak (ellenkezőknek).

engedni. Bizonnial való historiác bizonittyc azt, hogy e vilagnac birodalmi ellen valo partolokat rettenetes büntetessel büntette meg az vristen, noha azoc istennec rendeleseből tamattanak a feiedelemse'nek ellene neminemi bizonio⁸ okokert : hogy istennec büntetesenek ezkezi legyenec : de azert az ezkezeket is vgyan elvezette ü maga isten igassagaban es szentse'geben megmaraduan.

Mint o törüenben megmondotta vala Salamonnac, hogy mig el¹⁾ addeg ket fele nem szakaztya az ü orszagat, de halala vtan fia Roboan ideieben ket fele szakaztya, mint meg is miuele : De bezzeg mind elvezte oztan a partolokat. Hal-lottam, hogy Balassa is azt mongya volt es azzal vigasztallya volt magat hogy Isten akarta azt, hogy ü elszakagyon a magyarorszagi kiralytul : es ütet ostorul vetette ü rea : Szegen ember nem tutta meggondolni, hogy mikor az attya igen megharagzic az ö fiara, vezzöt kap es igen megveri fiat ü az vezzöuel, de mikor fiat io kedueböl megakaria kerlelni : kapia az maroc vezzöt es egyben mariczkol-uan²⁾ az tüzre veti. Isten azért fö oc mind az büntetesben, mind az kerlelesben mind az orszagoknac változtatasaban, de vgy hogy az ezkezt is igen erössen megbüntesse. Mikeppen Pharahorol, Nabugodonozorrol, Dariusrol, es mind az töbiröl olvassuc.

Erre mongya Esaias Propheta cap. VII. 10. Ime az Vristen siuölt az legyeknec melyec Egyptus folio vizenec hataran vadnac, es az meheknek melliec assurnac földön lakoznac es el öne'c es betöltne'c minden helt : es az napon megborotual az Vristen minden embert egy berben megfogadott borot-uauat azaz az assiriabeli kiraly által, mondom hogy megborotual minden föt labat es szakalt.

Megborotuala az Vristen az sidokat vastagon az assiriabeli kirali által mert mind elraboltata öket, es szantalant benne'c levagata sem szakaloc sem haio'c nem lön, mert hol imit, hol amot hullanac el. De azert ismeg büntette az assyriabelieket, azonkeppen az samariabelieket, nemkülönben az Philisteusokat, kic niomorgatasokra valanak az sidocnak. Igy czelekedic az isten az ü teremtet allataival mint hatalmas igaz, es szabados Vr, es mindeneknec teremto'ie.

Azert mikor ezeket hallyuc mindniaian tanussagot vegyunk belöle, es ne iaczunc se istenünköl, se hitünköl se feiedelmünköl, kiket isten az ü szeki-ben es tiztiben helheztetet ez földön, hogy az ü törüeniet halgassac, szegenit otalmazzac az bünest megbüntessec, es minden igassagot szolgaltassac, mint istennec kepebeli emberek es földi istenec.

Balassanak minemü nemzetse'ge, hazaia, elete, erkölczö, es czelekedeti voltanac nem szükseg it ölszamlalnom mert az comedianak az derekaban mind meg leszne'c : hanem czac erre intem en nagysagtokat, hogy az Vristent fellie-tec, az kiralt tiztelle'c es minden hüüseggel legyetek : hogy az vristen is egy ideig az megerdemlet es elvegezet büntetést elhalassza, es megtarczon hazatok-ban igaz hitben remense'geben isteni felelemben es szeretetben, ez halal utan vigyen be az ö fia orszagaban Amen.

1) ÉI.

2) Markolván.

Balassi Menyhárt.

Öt részben.

(Közbeszólók.)

Balassa Menyhárt		Péter deák
Balassa Boldizsár fia	} Balassa Menyhárt emberei.	Lakaj, mindketten
Szénási István prédikátor.		Boldizsár embe- rei.
Kasza Mátyás		Oláh Miklós, eszter- gami érsek.
Kelemen ispán		
Tamás deák		
Józsa deák		

ELSŐ RÉSZ.

Közbeszólók:

Kasza Mátyás, Szénási István, Balassa Menyhárt.

Kasza Mátyás. Gotthelf, gotthelf, kegyelmes uram! Jó az német királ, Az nagy istenre mondom, azt hiszem, hogy jóval jó Szénási. Imhol nagyon! megjött Bécsből.

Balassa Menyhárt. Az nagy istenre mondom, ne hozna csak jó választ, ismeg ugyan olyan könnyen elárulnám az királt, mint az előbb nagy sokszer, és im utolszor az erdéli vajdát.¹⁾

Kasza M. De azt hiszem, hogy meglebbe és módot is találhatnánk benne, hogy meglebbe. Ha Magyarországbán több Nagy-Bánya és Szatmár volna, az lenne jutalmunk.²⁾

Balassa M. Pokolban is el kellene menni Bányáért és Szatmárért. De minden fejedelem oly, hogy el hagyja magát hitetni tanácsának, egy latornak haszontalan érdeme nélkül, sőt inkább árultatásaért annit adna. De csak adná vissza az vajda az feleségemet, és ahoz Munkácsot, kész volnék ismeg elárulnom és oda állanom. Sokkal inkább nagyobb haszonnal mehetnék oda, honyemmint ide jöttem, oda hadnám fiamat, leányomat is, mert tudom, hogy ha az portára küldenék őket, kit igen akarnak, hát általok megszerezhetném dolgomat török császárnál is, és jó értelmem lehetne az vezérektül is. Jóságot jól-

¹⁾ I. Ferdinánd és János Zsigmond értetik.

²⁾ Midőn Balassa, Ferdinánd királytól Izabellához pártolván, ettől gazdagon megadó-mányoztatott, többi közt 1558-ban Szatmárt és Nagy-Bányát nyerte birtokul.

lehet nem bíznának reám, de kémekek és árulóknak sok aranyat szoktak adni. Török aranyam még kevés vagy, mindent kellene mivelnem, hogy gyűjthetnék nekem.

Kasza M. Én jól tudom, kit nagyságod nem ért, hogy semmi hiteled immár ezeknél nincs és böcsületed. Nem tudom, micsoda haszonnal mehetünk oda. Asszonyomért mindent kellene mivelnünk.

Balassa M. Próbáltam én azt immár háromszor is, barátimat és ismerőimet nagy ígérettel és adományyal bérlettem vala reá az vajda udvarában is, küldtettem vala amaz embert, az kit tudsz, titkon ugyan úmagához, könyörgettem neki az hatalmas istenért, hogy hozzája vegyen és megkegyelmezzon: én nagy hasznot teszek neki, mert az német királynak mind hadát, álgyuit neki árolom; de azt üzené, hogy eléggé árolám el immár, többször nem akarja, hogy eláruljam: sem szolgálatom, sem enmagam nem kellek. Nem tudom, mit miveljek, mert valamit tőlem kívánna, mindent mivelnék. E minap Lince Boldizsár fiának is megírtam vala ugyanezen akaratomat. De még Szénásival beszéllek, eredj, lásd meg amaz özvegyasszony ökreit, és vágasd le az konyhára ma, mert nincs mit adnom szolgálóimnak enniek. Lásd meg, ha az Melit György asztagát elcséplették: neked adom azt szolgálatodba.

Kasza M. Megszolgálom, kegyelmes uram, de azt kívánám, hogy az tenmagadébból adnád meg.

Balassa M. Az nem szokásom, nem is mivelhetem. Mostan is elköltének az aranforintok az ládából, kiket el nem akartam költeni, hanem másuva is el akarok velem benne vinnem.

Kasza M. Ottan adjon nagyságod ahhoz az Bátoriak borában is az Megygyes aljából.

Balassa M. Nem lehet, mert társommal Zayval az titkon köztünk köz. De imhol Szénási. Te menj ki, járj el dolgozban. — Jó szerencsével, Szénási. *Szénási.* Isten fogadja, megszolgálom nagyságodnak.

Balassa M. Mondd meg rövideden; az urak oda fel kiki mind minemű barátaink? Aztán szóljunk a válaszról, kit hoztál.

Szénási. Megmivelem. Érsek urammal ¹⁾ ha kegyelmed a hit dolgában egyes volna, hát igen jó barátja volna kegyelmednek. Bottyánit penig ingyen mondani sem merem.

Balassa M. Mondd meg; azt akarom, hogy tudjam.

Szénási. Ugy legyen, de ne vegyen kegyelmed nehéz néven. Császár az urakutl azt kérdi volt: mit adjon kegyelmednek? erre mondának azonnal: Ha felséged érdeme szerint fizetni akar, és valamit adni, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakaszszák, és legyen neki érdeme szerint való ajándék, ugymond. Ezt érsek uram házánál az urak között az tanácsba mondja volt Bottyáni.

Balassa M. Minem ütet árultam el; hanem Ferdinandust a császárt, és az erdeli vajdát. Nem várnám az jó uramutl ezt, de elhigye azt, az istenre mondom, hogy ha szomszédja volnék, ő is megismernéje, mint az többi. Az német-

¹⁾ Akkor a hatalmas Oláh Miklós.

ujvári tó halában en is enném annit amint úmaga ; az rohonci asztagokban is jó módon lenne részem ; de keszenje, hogy egymástul távul vagyunk.¹⁾ Az több urak mit mondnak ?

Szénási. A^b mit kegyelmed cselekedett velek, úk is úgyan szólnak. Erdeli pispeknek minden jövedelmét elvötted, az barátod nem lehet. ²⁾ Váradi pispék haragszik rád tartományáért.³⁾ Soholt senki barátod.

Balassa M. Az arany pogácsák, kiket Nagy-Bányában gyűjtöttünk, jó barátim. Bestye ároló kurvaí gondoljon veletek ! sem urakkal, sem senkivel, még istennel is avagy ördöggel is. De mondd meg immár az választ.

Szénási. Ha kegyelmed akarja, Diós-Gyórt császár ú fölsége kegyelmednek adja örökben fiuról fiúra, ha Szakmárt és Bányát kiadod kezedből, mert ugyanez azt ideig adta az fejedelem te kegyelmednek. En tanácsom az volna, hogy kegyelmed elvennéje : nám isten immár mindent eleget adott te kegyelmednek, ezüstöt, aranyat : vetnél véget assok istentelenségnek, és laknál nyugalomba Diós-Györben, békélnél meg isteneddel is, és valaha immár lenne gondod istenedre is.

Balassa M. Soha ez bestyét az nagy jámborságból és szentségből ki nem vehetem ; most is immár prédikál. Mi nem prédikátornak tartlak ! — Lassan szólj nekem effelől : elegend még nincsen, mert ha az Szamos mind arannyal folna is, még sem elég volna ennekem.

Szénási. Akienek az nem elég, az isten elégítheti meg.

MÁSOD RÉSZE.

Balassa Menyhárt, Kelemen ispán, Tamás deák és Józsa deák.

Balassa M. Hallád-e, mit beszéle Szénási István ?

Kelemen ispán. Hallám, kegyelmes uram.

Balassa M. Te Tamás deák hallád-e ?

Tamás. Igen is, kegyelmes uram.

Balassa M. Józsa deák jőj ide te is. Mit mondotok ehez e dologhoz ?

Kelemen. En nem tanácsbeli ember vagyok, soha arra való nem voltam, en hozzá nem szölok mostan is : hanem ezek, nám ugyanis nagyságod tanácsai. Ingyen, ha az baromhajtásra kell az dolog, az borok szedésére, falúk holdoltatására és foglalására, azt bár reám bizd, amint immár nagyságod esmerte, mert sok esztendeje, hogy ezzel szolgállak.

Balassa M. Úgy vagyon, nám en is hadnagygyá töttelek vala érette, kovászói ⁴⁾ tisztem is tied volt. Ti mit mondotok hozzá, Tamás deák és Józsa deák ?

¹⁾ Némútvár, Rohonc : Batthyány birtok Vasban.

²⁾ Még 1556-ban, mikor Ferdinándtól elpártolván, Izabellához állott, foglalta el Bor-nemisa Pál püspök birtokait.

³⁾ Melyet 1558—9-ben pusztított.

⁴⁾ Kovászó Bereg megyei falu.

Tamás. En mindenkor még lelkemmel is szolgáltam te kegyelmednek, mostan is ah mi jobb volna nagyságod hasznára, azt mondanám. De mindeneknek előtte nekem az tetszenéjek, hogy érsek urammal az többi kezett barátságot vetne te kegyelmességed.

Balassa M. Mondd meg, mi módon lehetne ?

Tamás. Kétképpen : ajándékkal és hittel.

Balassa. Micsoda ? Hittel ? Bizon nekem tetszik, igen jót szóllasz. Az nagy istenre mondom, hogy soha semmihez olyan kész nem vagyok, mint ehez, mert nagy jó és hasznos kereskedésnek esmertem az hittel való kereskedést mindenkor, kihez az több kereskedések mind semminek tetszenek, kit en meg is próbáltam : mert en tolvajlottam is, loptam is, bort is árultattam, szilvát, dinnyét, ngorkát és egyebeket sokat, posztót, gyolcsot, és egyéb kalmárarut is bóttal tartottam, börgyűjtő is, timár is voltam, az arany cémentet is megizeltettem vala : in summa mind semmi az többi az egy hittel való kereskedéshez képest, mert csak ezzel találtam mindenemet : Szakmárt, Bányát, Detrekút. Az ajándékot nehezen mívelem, mert ez minap is száz gira ezüstet ajándékozáék Zaynak, az kassai kapitánnak.

Józsa. De lám azért szerze szegény Ferdinandustól Zay te nagyságodnak kegyelmet ; amint akartuk, úgy birtuk mindenre, úgy commendáltattuk magunkat mind császárnál s mind az uraknál, mindent kedvünk szerint hazudtattunk vele ; azzal bizony semmit nem ártottál, sem uzsorával nem vötte rajtad.

Balassa M. Szóljunk mostan az felől, aminemű válaszszaal járt Szénási oda, aztán készülj el érsek uramhoz te Józsa deák. Lásd meg, valamit mivelhetsz császárnál, mindent megpróbálj, de érsek uramnak ezt mondd en szómmal : hogy ha jó gondviselőm leszen, kész vagyok egy hitet vele tartanom. — De az en prédikátoromnak meg ne mondd szándékom. Ezzel nem kellene késnünk. Igérj ajándékot is neki. Szakmárt, Bányát nem hogy en itt e földön elhagynám, avagy királnak kezében adnám, de még holtom után is — isten bár mennyországban maradna, ü ott lagnék — en pedig azt kívánám, hogy vagy oda vihetném velem Szakmárt, avagy e földön lelkem Szakmárban lakhatnék. En azzal megelégedném : lenne azoké mennyország, akik kívánják, de en Szakmárt ki nem adom kezemből, sem Diós-Györért, sem Munkácsért.

Tamás. Hiszem, ha megveszik Munkácsot, megkinálják nagyságodat vele. Reá feleltél, hogy megadod Bányát és Szakmárt, és megelégszel Munkácssal : meg kell mívelned.

Balassa M. Arra ebet vegyenek. Készebb vagyok mind vajda szolgálja és mind töröké lennem hogynemmind en Szakmár nélkül lennem, mert en Szakmárt úgy tartom, ha az alföldi király volnék benne, noha hallgatok és szegényítem magamat király előtt, de azért az Drágffy jószágát ide bírom, ki teszen tizenkét ezer házjobbágyot, kit ide bírok ; benne Szinyirvárát is ide bírom, az erdelyi pispekségnek jó részét, csak ez is Tasnáddal öszve ¹⁾ teszen esztendeig legalább tizezer forintot. Nagy-Bányát is bírom, minden esztendőben négy cémentem vagyon belőle, minden cément legalább teszen nyolcezer aranyat,

¹⁾ Melyet Balassa szinte Izabella királynétól nyert adományul 1558-ban.

háromszáz gíra ezüstöt. Ennélkül, ám tudjátok: az urak és nemes emberek jószágában, kinek kinek számát nem tudom, mennit bírok, csak azzal is költéségem nélkül megelégitem szolgálóimat; valamit ad király és fizet lovagimra, azt mind ellopom, in summa: pénzem is ezüstöm is és aranyam is vagyon, anyje földet bírok mint egy németországbeli herceg. Ennekem nem kell Diósgyőr, király ha el akarja venni tőlem, vagyon értékem reá és értelmem, hogy megtarthatom.

Józsa. Elvégezett dolognak nem kell tanács. Elmegyek érsek uramhoz.

HARMADIK RÉSZ.

Józsa deák, érsek.

Józsa. Érsek uram! Nagyságodnak az en uram Balassa Menyhárt éltig való szolgálatját izenné mint bizott kegyelmes urának.

Érsek. Isten megfogadja ű kegyelmességét. Mint hagyád uradat?

Józsa. Jól hattam, kegyelmes uram.

Érsek. Mégis azon hitben vagyon-e, az kiben az előtt élt és volt?

Józsa. Nem tudom, micsoda hitet mond nagyságod?

Érsek. E volt előszer az ű hiti, hogy ha az üdvességre választatott, mind ez világ gonoszságát mívelné is, erővel is idvezülhet; és ha az kárhozatra választatott, ha olyan volna mint szent Dávid vagy szent Péter is, és sz. Pál, ugyan kárhozni kellene.

Józsa. De bizon ezt erőssen hitte, kegyelmes uram, ezelőtt, mostan is az öregbik fia azt hiszi, de immár nagyságod ellen vétetni nem akar, hanem szolgálni, mert immár misét hall, és bőjtél, auricularis confessiót is hall.

Érsek. Bézeg tudjad ám, hogy ha azt míveli, és szómot fogadja, mindenbe barátja akarok lennem.

Józsa. Kegyelmes uram mindenben azt kívánja nagyságodtól: valamit nagyságod mond, azt míveli, mert engem csak azért küldött fel.

Érsek. Igen akarom. Mendtől hamarabb ¹⁾ szembe leszek vele.

NEGYED RÉSZE.

Érsek, Balassa Menyhárt.

Balassa M. Adjon isten jó napot kegyelmes uram.

Érsek. Isten megfogadja, jó Balassa uram, kegyelmednek. Az kegyelmed üzenetét és maga ajánlását megértettem Józsa deáktól kegyelmed nem ártott vele, jó néven is vöttem kegyelmedtől.

¹⁾ TEstént, rögtön.

Balassa M. Mindenben aztevő vagyok a^h mit nagyságod akar és parancsol.

Érsek. Ha tetszenék ¹⁾ mindeneknek előtte gyónjék meg kegyelmed enmagamhoz, hogy inkább bizonyosb volnék kegyelmed hitiben és vallásában.

Balassa M. Amint mondám, mindenben nagyságod akaratja legyen.

Érsek. Ugyan mostan is meglehet ez kertecskében kegyelmedtől. Essék térdre kegyelmed és számláld elő minden bűneidet.

Balassa M. Bizon az ennekem eszembe nem jut mind, de az nagyját, ami eszemben jut és megemlékezem róla, megmondom. Ottan ²⁾ csak meniszer lettem árulóvá, egyéb bűneimet elhagyván, azokat számlálom elő. Ha pedig mind az többit is előszámlálnám, egy hétig innet fel nem kelhetnék.

Érsek. Kezdd el csak, en is eszedben juttatom jó részét, mert tudom minden dolgodat.

Balassa M. Gyónom teneked uram isten, szűz Máriának, szent Péternek, szent Pálnak és az főpapak —

Érsek. Úgy úgy, fiacskám, igen találád mind ezeket.

Balassa M. Ne verd ki fejemből — Szent Miklósnak vízi királynak ³⁾

Érsek. Pispeknek is, mert pispek volt szent Miklós.

Balassa M. Mind az több szenteknek is, neked is kegyelmes uram —

Érsek. Miért nem mondd istent kegyelmesnek, hanem engem ?

Balassa M. Hadd járjon most, itten csak nagyságod használhatna ennekem, a^h mint reménlem, hogy használ.

Érsek. Tudom, hogy Munkácsot kívánnád uramtul, és látom, hogy tiszta szível tisztelsz engemet: meglátod, hogy barátod leszek, de gyónjál csak mostan.

Balassa M. Im elkezdem. Még gyermek valék, hogy egy gazdám házának az padlását belől az szobából hosszú fúróval megfúrtam vala éjjel, és minden zabja alá futott vala rajta. Az gazdámát úgy loptam vala meg.

Érsek. Gyermekségedhez képest jól kezdtél volt életedhez.

Balassa M. Ugyanakkort az szentegyházat is feltörtém vala, és az monstrantiából az sakramentomot kiráztam vala, és a monstrantiát elloptam vala.

Érsek. Mihelyett születél, ottan mind lopni s mind tolvajlani tudtál; az monstrantiát ellopni és az sakramentomot kirázni nagy bűn volt, és szentségtörés.

Balassa M. Még anyám méhében és azután is gyermekkoromban is szerettem en az ezüstet és az aranyat, anyámat vén korában özvegy voltában minden marháiból ⁴⁾ kitolvajlám és fosztám, ki miatt bánatjában megbolondúla, és megnyomorodván más ember házában hala meg.

Érsek. Méltán verte volt meg anyádat az isten, hogy ilyen monstromot szült volt ez világra mint te vagy, mert az egész magyar nemzetnek nagyobb

¹⁾ Tetszenék.

²⁾ Mindjárt.

³⁾ Ez az elnevezés talán sz. Miklósnak azon esodájára vonatkozik, mely szerint némely hajósok folyamodására a vihart elállította.

⁴⁾ Jóságából.

nem véthetett, mint hogy tegedet szült volt e világra, mert csak az ti árultástokért vagyunk idegen népek szidalmába; még császárunknál is, ugyanygyera, hogy immár az jámboroknak sincs miattad hitele.

Balassa M. Hallj többet is. Mikor Gyarmatban lakom vala, akkor Mátyusföldét mind elpusztítám, Lévából elrablám és elfosztám az népet; ismernek vala az szombati áros népek is, főképpen az Bars és Nyitra vármegyei nemes népek, kiket rabaimmá töttem vala ¹⁾.

Érsek. Az en szegény jobbágimat is, kiket dúltál rablottál, ne felejts el.

Balassa M. Akkor más érsek volt ²⁾, úgy kellett lenni, mert még akik atyámfiai voltak is, mint szegén Forgács Ferenc, kinél hugom vala, nem maradhattak afféle ostorozás nélkül tülem. Hogy bátyám Balassa Imre erdéli vajda vala, azt is reá vettem vala, hogy urát elárulja.

Érsek. Azt, ha akarnád, sem tagadhatod meg, mert idegen nemzetek is rakvák rútságtokkal, sőt Paulus Jovius jeles historicus Erdély elárulását krónikáiban is beírta, és ez egész világon széjjel minden országok olvassák. Balassa Boldizsár is egyszer olyan áruló vala, kinél nagyobb soha nem lehet, mint az, ki tulajdon atyafiát, akivel egy ³⁾, ellenségnek kezébe adja, mint tegedet Fráter Györgynek, ki ellenséged vala, kezébe ada. Te is ismétlen az te atyádfiát Murában ellenségednek kezében adád, nagy erős hittel neki megesküvén, ott is hitedet elhagyád. Hiszem tudod Balassa Zsigmond bátyád is Győrért ⁴⁾ mind az két királt elárulá. De nagyobb dolog az, hogy mostan is az maradéktokat olyan árulókká akarjátok tenni, mint ti magatok vattok.

Balassa M. Ó uristen, hogy az gonosz név embernek halála után is megmarad ⁵⁾! Balassa Boldizsár jóllehet azt mivelé, úgy vagyon, Zsigmond is, de en is hogy Lévába akadék, akkor vígadék, senkitül semmit nem félek, mindent szabadon mivelék, sem lelkit, sem istenit nem nézék —

Érsek. Azért vere isten meg akkor, és búdosóvá tön; hitetlenné levél; mennyi sok jó legént hajtál el az te sok ökörhajtásod miatt.

Balassa M. Igazán megmondom, az vala az szándék, hogy en is úgy cselekedjem Lévai Istvánnal, mint bátyám szegén Zsigmond uram, hogy Diósgyőrből az árvát, Pinphinger ⁶⁾ Orsolyát, kiszínlé és elárulá. Immár most búdosásomat számlálom elő. Hogy Ferdinándus császár kivere országából latorságomért, Fráter Györgyhez búdosám ki; Diódot és Létát ottan ajándékon megadá, és nagy erős hitre megesküem neki, és hűlevelet vön tülem: de ott nem maradék sokáig, mert királné asszon szolgája lók.

Érsek. Amint látom, az nem búdosásod, hanem teljes bizonyos árultástságod, azért hátor ne szépíts isten előtt magadat, mert tudja, hogy áruló vagy.

Balassa M. En annak szoktam vala mondani, személyemnek kedvezvén.

¹⁾ Mely rablásaiért Ferdinánd király gr. Salmot fegyveres erővel reá küldvén, Balassa Izabellához szökött, és csak akkor állt ismét Ferdinánd hűségére, midőn a királyné Erdélyt Ferdinándnak engedte által.

²⁾ T. i. Várdai Pál.

³⁾ Azaz testvér; mert itt Balassa Boldizsár, Menyhárt értetik.

⁴⁾ Diósgyőr értetik.

⁵⁾ Balassa Zsigmond t. i. 1559-ben meghalt.

⁶⁾ Pempflinger Orsolyát, Mark leányát, Forgách Simon feleségét érti.

Érsek. Menj tovább, mert azt nem tagadhatod, hogy áruló nem volnál.

Balassa M. Hogy megbékéllék királné asszon Fráter Györggyel, kinek annak is az asszonnak erős hittel megesküdtem vala, és levelet is adtam vala róla, ismeg királné asszont elhagyám, és Fráter Györgyhez állék ¹⁾.

Érsek. Tehát teged eskövés nekül soholt nem hittenek meg, még azzal sem tarthatanak penig meg.

Balassa M. En a hütet mindenkor annira bücsüllem, amennire látom, hogy hasam és erszényem teljesedhessék belőle; annak kivüle ennekem sem hitem sem istenem.

Érsek. Elfelejtettem volt még a szegén Ország Lászlónak dolgát, kit igaz és szabad utában meglesél és megmordálál ²⁾, marháit eltolvajolván és megfosztván bátyáddal egyetembe.

Balassa M. Ahoz ketten voltunk, nem csak enmagam; szegén bátyámmal Balassa Zsigmonddal voltam ketten.

Érsek. Nem szeretek efféle gyónást, igen szépíted magadat, mondj többet.

Balassa M. Ottan hamar Serédi Györggyel Fráter György küldte Ferdinánd császárhoz Bécsben; az koronát hozta vala akkor Serédi fel; akkor sok jámbor előtt nagy díszes valék, és szegén Nádasdi Tamás kezén megeskűm ³⁾ az ú felsége hívségéhez, de ugyan nem állám meg.

Érsek. Hitleveledet is sok esztendeig tartottam ládámban, mostan hiszem, hogy urunknál vagyon, mert az szegén atyjának utánna vala.

Balassa M. Úgy vagyon, akkor is hitlevelet adtam vala, de az régi dolog immár.

Érsek. Amint en látom, teneked a te hited megavélt, mint az igen agg embernek kentese ⁴⁾.

Balassa M. Ferdinánd császárt ismét elárulám, jóllehet sok arannyal ajándékozott vala meg akkor, és Petruvitot az János király fiával Erdelben hozám, kit ha en akartam volna, akkor is soha az Kendiek azt nem mívelheték volna. Akkor is erőssen megesküdtetének az országgyűlésében ⁵⁾, de akkor gonoszúl szólt vala egy szegén nem-barátom, mert hogy eskeszem vala, hátam megül mondá: »hetedik ez immár isten hirivel, ha jól emlékszem róla.« De azt elhallgatám, és semmit nem gondolék vele.

Érsek. Jámbornak annyet ⁶⁾ kellött volna ezzel gondolni, hogy meg is kellett volna ezért halni; de te méltán hallgattad el, mert igazat mondott a szegén legén. Tudod ki volt az ?

Balassa M. Tudom, de mig él, szájában leszen az izi mind magának s mind jobbágyának, úgy cselekedém vele. De csak el nem felejtettem volt egy fő dolgomat.

¹⁾ Ki akkor Ferdinándhoz pártolt által.

²⁾ Megesküvém.

³⁾ Gyilkolál.

⁴⁾ Köntöse.

⁵⁾ Midőn az erdélyi rendek őt az országos hadak főkapitányává tették.

⁶⁾ Annyi.

Érsek. Csoda ember vagy : niha dolgoznak, niha budozásodnak mondd : maga ¹⁾ mind árultatásod. Bár ne szépíts ²⁾ dolgozat, de gyónjál jó módon.

Balassa M. Beszédem járása ez ennekem, de ha igazat kell mondanom, ez volt feljebb való árultatóságom teljes életemben, menit miveltem azok között.

Érsek. Elunám csak azon árultatóságodat. Amint látom te egyedül az mi közönséges anyáknak, mint ³⁾ az földnek, nehezebb voltál, hogynemmint Europa mindenestül, mely az egész világnak alkalmas része. Mondj többet.

Balassa M. Kérem vala Gyalut az király fiátul és az anyjátul, de nem adák. En azon igen elbúsulék ; Bebek Ferenczel és Kendi Antallal öszve tanácskozánk hogy méreggel öljük őket, és Erdélyt magunknak foglaljuk, török császárral együtt tartzuk. Ezen egymással erőssen megesküünk ⁴⁾, és hitlevelet adánk egymásnak erről ; de en látám hogy nem mehet véghez, gyorsan megfordítám az kaszát, elárulám társaimat, ugyan éjjel házokra menék, és leváगतám őket ; en mostan is itt vagyok. Az hitlevelet bánom ; úgy hallom hogy Kendi Antalnál volt, ettül fogván oztán mind félek, hogy engemet is megnyakaznak árultatóságomért. Úgy árulám el ismeg az erdéli vajdát ki bizon nagy hasznomra vala, mert bányám vala, váraim és várassim valának, és alföldi király valék, de az lelkiismeret mind furdala, hogy soha nem nyughatám ; úgy tetszett mitha éjjel nappal affeldből, mikor öttem, ittam, aludtam és egyebet is miveltem, reám tátván szájokat, kiáltottanak volna az en társaim. Félek hogy az király fia megtudja hogy en voltam fő az árultatásban, és en is ugy járok mint úk szegények, jóllehet megtudta volt, mert sokszer hivata be Erdelben hozzája Szakmárból, de eszembe vöm dolgomat, nem merék mennem, hanem balra hágyám bicskét ⁵⁾ és a szekercét is megfordítám, gyorsan a malomba állék, háromszáz hordót is verettem vala Halmiba, Zay társam vala, hogy az Meggyes alját beszűrjük. Igazán mondom, hogy amit szűrtünk, hogy az országnak jobb része elvesze miatta urunktul ; nekem is feleségem, gyermekem oda vagyon. A székelyeknek is megesküdtem vala, hogy ha feltámadnak urok ellen, megsegítem őket : de abban semmi nem lón, mert sok ezert levagdaltaték benne ; de azoknak annak előtte meg kellett volna halni ; de hadd járjon.

Érsek. Mind bicskéd és molnoddal ⁶⁾ öszve elveszt az isten, mert akár mint budoással és árul el uradat, haugyan rajtad a hatalmas isten keze.

Balassa M. Ha gondja volna istennek e világra, régen megtértünk volna ; de sokszer megpróbáltam, és úgy lettem magamba, hogy semmi abban nincs.

Érsek. Az ú szava, kit prófétája által mondott, bizon igaz, mert a Dávid az első psalmusba azt mondja, hogy mint az szél hányja széllel az apró port, aképpen hányja el isten efféléket mint te vagy. Magyarul is szépen szoktuk mondani, hogy az isten sem siet, sem késik. De térj meg lám, eléggé hallgattad az istennek igéjét, sőt csak szolgálád szavát fogadnád is, jó volna, szegén, neked ;

¹⁾ Ámbár.

²⁾ Szépítad.

³⁾ Ugymint.

⁴⁾ Megesküvénk.

⁵⁾ Bicskia, bicska.

⁶⁾ Malmoddal.

mert csak szolgálidnak is, kik inasid voltanak jobb hírek nevek vagyon, hogy-
nemmint temagadnak.

Balassa M. Kik volnának azok ?

Érsek. Szénásit méltán mondhatom, és ha az fejedelem ötlet ültetnéje
helyetted, és te lennél ő szolgálja, nyilván meg tudna tanítani. Többen is volná-
nak, de immár tizenegy óra vagyon, ideje ennünk, assok dolgot másszorra
hagyjuk.

Balassa M. Sokszer lovamon ügettem, és nem öttem huszonnégy egész
óráig.

Érsek. Hiszem bizon, de akkor, mikor az Losonci és Nyári Ferenc jobbágy
ökreit elhajtottad vala ; de nem hallottam soha külemben való igen nagy ige-
tésedet. Hanem ahol ökret találtál, ezt el tudtad hajtani, de ellenséget nem igen
tudtál kergetni.

Balassa M. Azt is kergettem azért.

Érsek. Kennyű azt előszámlálni bizon. De menniszer szegén magyart és
keresztént tolvajlottál, dúltál, fosztottál és kóborlottál, annak számát senki nem
tudja, és jobb volt volna hogy huszonnégy óráig öttél, ittál volna, hogy nemmint
huszonnégy óráig kóborlottál volna.

Balassa M. Öttem s ittam.

Érsek. De az szegénység borát, kenyerét, és az érsekét ¹⁾.

Balassa M. Papnak nem kellett sok bor.

Érsek. Oly pap volt az, az ki akkor az jövedelemből sok jámbort tartott,
jobbakat náladnál ²⁾.

Balassa M. Nem tudom ha jobbkat tartott ?

Érsek. En tudom. Jóllehet nem mind ökret hajtottál, hanem töröket is,
nagy dolog hogy elfelejtetted. Nyári Ferencnek egyszer bajt küldél, azt tudád
hogy nem mer veled megvini ; de ő jámborúl vitéz ember módjára készülé, és
az hagyott helyre Vácra reá mene, de te elszökél előtte szégyenedre, nem meréd
még csak orcádat is az vitézek előtt mutatni : ilyen vitéz voltál te akkor. Hiszem
ismerünk kicsoda és honnet való vagy, ki tehene borja fia vagy, im halljuk
és tudjuk jóvoltodat, ahol emberre találsz.

Balassa M. Nyári dolog úgy vala akkor, azt tudtam bizon hogy immár
mindeneknél elfelejtve legyen, mert most vala. Nagy dolog az, hogy a gonosz
hírnév soha, amint látom, meg nem hal. De, kegyelmes uram, én nagysággal
nem vetekedem, hanem csak kenyergek, hogy nagyságod tegyen anni munkát,
meni a fejedelemhez. Száz gíra ezüstet adok nagyságodnak.

Érsek. Keszennem, jó Menyhárt uram, és jó néven is veszem ; szívem szer-
rént terekedem rajta, és ennek felette meg is ódozlak. Nem szükség minden
bűneidet előszámlálnod, és az nagy paphoz menned érette.

Balassa M. Ó uram isten, hogy nem ígertem volt előbb az száz gíra
ezüstet ; tudom, hogy ha azt míveltem volna, nem kellett volna előszámlálnom
enni sok árulássimat, kikkel immár mind az egész világ rakva leszen.

¹⁾ Várdai Pálét.

²⁾ Várdai udvara valódi növeléje volt a nemes ifjuságnak ; azért a rokoncátlan ifjak-
ról közmondássá vált : Ezt nem Pál érsek udvarába nevelték.

Érsek. Mit mond kegyelmed ?

Balassa M. Im azt mondom vala, kegyelmes uram, hogy az oldozatot várnám, nagyságodtul.

Érsek. Szűz Mária, szent Péter, szent Pál, szent Miklós pispok, szent Solenna, szent Brigida, szent Annos és szent Serpöld, szent Kalarával és mind az több szentek bocsássák meg az te bűneidet, és szent Korcsog asszony is. Úgy tetszik, hogy istent ingyen nem említém ?

Balassa M. Úgy legyen, hiszem hogy te nagyságodnak is kevés gondja legyen istenre.

Érsek. Ottan is bocsássa meg bűneidet, ha egyeb nem lehet benne.

Balassa M. Meglehet, ha gondja legyen effélére.

Érsek. Bezzeg úgy hogy ha vagyon, mi dolog, hogy többet mondál ?

Balassa M. Igen jóvá hagyom az nagyságod szavát.

Érsek. Jer, együnk immár.

Balassa M. Jöszte te, Józsa deák.

Józsa. Megkönnyebbüle nagyságod az bűnlerakással ?

Balassa M. Igen is, mert elébb másfél százint ¹⁾ voltam, mostan pedig mázsa szekerint ²⁾ vagyok, de szintén elrémülék, nekem bűneim mintha mostan lettenek volna, úgy tetszik, mintha úgyan ropognék és egy csontom sincs helyén. — Érsek uram, még vagy két szóm vagyon nagyságoddal.

Érsek. Siess hát, mondd el gyorsan : elunám, ha ez is valami árulás.

Balassa M. Egy jámbor szegén legént és jó vitéz embert árulék el Szalkában, Kerekes Györgyét, valami színnel, mert akkor még más párt valék ; de titkon Zayt reá indítám, kivonyatám Szalkából szegént, kit mostan is nagy szívem szerént bánok ³⁾, és szívem fáj rajta, mert annak is megesküdtem vala.

Érsek. Moldovába is egy klaustromra küldtél volteltörni és megkőborlani⁴⁾.

Balassa M. Úgy volt az.

Érsek. Az szegén megholt urunknak ⁵⁾ ezért mí, kik tanácsok vagyunk, akkor azt mondjuk vala, hogy tegedet és Zay Ferencet társodat felakasztasson, melyet ti, mint a szép leányok az rózsakoszorút, megérdemlétek vala ez dologért ; mert urunknak hitlevele volt az török császárnál, hogy az frigy alatt sem titkon, sem nyilván, sem egyeb országban sem Magyarországbán az ú birodalmának ártani nem akar ; melyet tő jól tudatok, mert minden értette akkor az frigyet ; tő pedig ingyen sem Magyarországbán akartok lopni és tolvajlani menni.

Balassa M. Sok hadnagyí voltanak ott ő fölségének, nem csak mi ketten: Bánfi Bálint is ott volt többek is.

Érsek. Azok azt mivelték, a^h mit jámboroknak kellett mivelniek, mert ők főhadnagyjok parancsolatjára olyan veszedelmes helyre is elmentenek. De te és Zay akkor is sátorban hevertetek csak.

Balassa M. Immár en is ehetném, kegyelmes uram. Menjünk tehát, és együnk.

¹⁾ Másfél száz k é n t: azaz másfél mázsányi leherrel voltam.

²⁾ Szeker k é n t.

³⁾ Szívem b ő l n a g y o n.

⁴⁾ Zayval 1564-ben.

⁵⁾ Ferdinándnak, ki 1564. júliusban halt meg.

ETEDIK RÉSZ.

Tamás deák, Balassa Boldizsár, Lakaj, Péter deák.

Tamás deák. Uram Balassi Boldizsár, ideje udvarhoz menni.

Balassa B. De bestye menjen; hanem nyergeltess hamar paripát, menjünk Gyötrekőbe.

Tamás d. Nagy dolog az bestye kurvafiáé, hogy nem hagyod el Gyötrekőnek mondani: apádtól vőtted ezt, mert ő itt nem kóborhat, kiért őneki nagy gyötrelme vagyon. Te is pedig olyan akarsz lenni; mostan is meni ¹⁾ szégyent és kissebbséget viseltek amaz jámbor Balassa János is azonképpen az te apád, és mi es, kik szolgálak vagyunk, miattatok, ugy szégyenljük jámborok előtt még csak utánatok is járnunk, mert ugyan ujjal mutatnak mellettetek mindenőt. Jó volna azért neked udvarlanod, és mentől gonoszabb volt apád, te annál jámborb lennél, hogy az nagy kissebbséget kit viseltek, ha mindenestül fogván el nem vethetnéd is, mégis valamit enyésztenél el benne, mondhatnának valami jót felőled.

Balassa B. Szebben szólnál ennél azért, és lassabban magamnak, hogy ne hallaná az német ²⁾.

Tamás d. Ha szebben szólnék, semmit nem fogna, mert egy barbarus vagy mind természetedbe és erkölcsödbe; az könnyű szó terajtd nem fog. Tudod menniszer szóltam reád: mit használnék vele, ha könnyebb szóval szólnék? Mi nem olyan vagy te, mint az jól nevelt úrfiak, kik azért az mi társaságainkban igen keveszen vadnak, egy avagy kettő. Te az apád természetit, kibén születettél és felnevekedtél, nem csak megtartod, hanem amint látom, ugyan öregbítéd, mintha mostan jöttél volna ki Scythiából. — Azért egy barbarus vagy te!

Balassa B. De bestye érti (nem) en azt, mit teszen a barbarus? Talán Borbálát, avagy Kis Lőrinc Katát: az jó és magyarul vagyon, de azt az lator Szénási kicsapta kezemből.

Tamás d. Mind barbarus, mind scythiai vagy; isten elveszessen ugyan ebben, ha erre születél, élj ebben, halj meg is benne mind apástul mind anyástul: csak jámbornak való volt az szóval való tanítás és intés: az lator semmit nem fog, mint rajtd is, mert im szép szóval sem tanulsz, mevetségre veszed, ördög megkeménítette szivedet az úr mondása szerint: »En ur meglátogatom atyáknak álnokságukat fiakon harmad és negyed iziglen.« Ostorával sem gondolsz istenednek, sőt azt sem tudod: vagyon-e istened vagy nincs; anyád Hunyadon, hugod is, öcséd is, fogságban vadnak nyavalyások, te mégis azon latorságba jársz el. Isten elveszt érette.

Balassa B. Morogj, morogj; en vagyok azért a Balassa Boldizsár. Abban menjünk csak el, az kit te álmadozsz: micsoda fia volnék en Balassi Menyhártanak? Tudod-e, az szakmári arany pogácsák helyében valamint s valahogy mást

¹⁾ Mennyi.

²⁾ T. i. a német „lakaj“, inas.

kellene keresnünk Detrekőben is! Detrekő, amely hegyen fekszik, ha mind arannyal és gyémánttal folyna is, még fél elegendem sem volna.

Tamás d. Balassi Boldizsár ugyan neved, de ha azt megtagadhatnád, bátor nagyot adnál érte, és bár elcserélnéd csak egy koldus néven is, sokkal tisztesegebb volna. Ha arany és kaszapság kell, azt jámbor szokta találni; az lator ha talál is szalmátűz: ma ha vagyok, holnap nincs: mint tő jártok az próféta mondása szerént: »Benedictio domini facit divites.«

Balassa B. Vagy Benedek vagy Kelemen, de en azt mondom, hogy mind jámborságod s mind tudományod tied legyen: nekem csak aranyam legyen.

Tamás d. Nem jó disznónak a gyömbérmakk nem-e? Ugyanis nem ilyeneknek való az tudomány, ki nagy drága dolog.

Balassa B. Mind ez világ tudományán sem adnám ez gyémánt gyűrűcskét, ki ujjomban vagyok: la! mely szépecske! még fiamra is rá marad, nem úgy mint az tudomány.

Tamás d. Az természet egy formában öntett tegedet apáddal, csak ezzel külemb, hogy ő ideje szerint, mikor minden latorság szabad volt, többet mivelte benne; oztán apád annival jobb náladnál, hogy az ő szolgálóinak niha-niha adott ajándékot, noha fősvén volt; te annival meghaladod ütöt, hogy féltallér árú morhaint sem becsülled szolgálóidat, sőt elveszteni sem szégyenletted őket. Úgy ítéltem magamban, hogy ahol két batka hasznót érzesz is, nem akarod másnak eresztetni; temérdekb az orcád bőre az bocszkorbórnél.

Balassa B. Ez hadd járjon, az mind semmi, ebben en eleget hallottam apámtól is: de en is azt mivelem amit ő, ezeket en semminek tartom. De te is egynehány uradat árultad el, ha erre kell szólni, sőt valamenit ez ideig szolgálóidat, annit árultál el neknek. Bebek Ferencnek is te valál fő tanácsa és órátora terek aszászárnál, te hoztad vala ki az étető mérget is, és oztán elárulád és levágatád.

Tamás d. Úgy vagyok: de en azt tudtam, hogy apád is te is titkon tartótok, de ha ezt tudtam volna; hogy szememre vessétek, eskeszem az Istenre, hogy apádnak is jutott volna benne, és leginkább neki, mert ha igazat kell mondani immár, ő vala fő abban az árulásban: szegén uramat is ő veszté, kit sokszer — mint Judás Krisztus halálát — meg is siratta. Úgyan ő érdemi vala ezt; de en segítségemmel menekéd ki ebből apád.

Balassa B. No hadd járjon, legyen ottan fántan ez mostani szónk¹⁾, ez után legyenek titkok ezek. De menjünk Detrekőben; hozzák ki a paripát; mind megjáróm a bokrokat, völgyeket, és leshelyeket, erdőket, utakat, ahol árros embereket, kik morvaiak és bécsiek lesznek, megleshetjük őket. Szép házacskák is vadnak az út mellett, kiben ember beszaladhatna, és földet bírhatnánk belőle, ha az isten a sok bestye békességet elvesztené, és amaz arany időt elhoznája, akit atyámtól sokszer hallottam hogy könyvhullatással óhajtott, arany időnek nevezvén és híván a háborúságnak idejét, kiben ő sok aranyat gyűjthet vala. E minap Várdai Istvánál kimentem vala: jó helyen találtunk vala áros embereket, és nagy zsájkok vala a nyeregfőhöz kötve. Istenemre! ha ott

¹⁾ Szolgáljon visszatörülésű beszédem.

nem leszen vala, megölem vala a pénzért, mert szinten jó helyen vala ; neki is emlitém : felrezzent, de nem tetszék neki —

Péter d. Hamar az paripákat !

Lakaj. Hova megyen uram, Pribék ? Kassára-je ?

Péter d. Ott az ebet !

Tamás d. Úgyan is oda tart.

Péter d. Tréfálsz-e, vagy nem ?

Tamás d. Mi nem tréfáltam en az előtt is veled.

Péter d. Jaj szegények ! hogy mehettek ti el, ha zálagok vattok adattatván Balassa Menyhárttul, hogy ő felségét kövessétek mindenütt, különben nem hinnének meg, és még így sem hisznek meg.

Tamás d. Hallgass, istenemre ! imhol uram !

Péter d. Szemben is mondtam, mostan is meg merem mondani.

Tamás d. De uram ! hallja-e Kegyelmed, mit mond Péter deák ?

Balassa B. Hallám. Hadd járjon, igazat mond, jól tudom : de az bestye kurvafi, ha csak olyan tiszta orcám volna is, mint Pribék lovászomnak, nyilván el nem menne vele.

Tamás d. Az kamoraszéket mentül inkább izgatják, attul inkább bűdűsb : az ti dolgok szintén olyan ; mindent elhallgass.

Balassa B. Jól tudom, úgyan is azt mívelem.

TARTALOM.

	Lap.
ELŐSZÓ	3
I. Látogatási jegyem	5
II. Programm	8
III. Irodalmi útlevelem.	12
IV. A drámai schéma	16
V. Sztárai, Szegedi és a Komiko-Tragédia	19
VII. A Névtelen Balassi Menyhártja	23
VIII. Szinpadai fogások Balassiban	25
VIII. Balassa Menyhárt a történelemben	27
IX. A komédia tartalma. — Első rész	31
X. A komédia tartalma. — Második rész	35
XI. A komédia tartalma. — Harmadik rész	38
XII. A komédia tartalma. — A negyedik, legfontosabb, rész	40
XIII. A komédia tartalma. — Ötödik rész	45
XIV. A jellemek festése »Balassiban«	48
XV. Ki lehetett a darab szerzője	53
XVI. Miért titkolta volna el szerzőségét Karádi?	58
XVII. »Shakespeare előtt nincs a világon valódi keresztyén dráma«	61
XVIII. A komédia különféle népeknél	63
XIX. A legrégebb színügy Magyarországon	68
XX. Balassa Menyhárt mint unikum a maga nemében	70
XXI. »Balassi« a világirodalom egyik remeke	74
XXII. Végszó	77
FÜGGELÉK:	
»Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról«	81

SAJTÓHIBÁK:

17-dik lapon alulr. 3-dik sor: drámai helyett tragik ai.
18-dik » felülr. 14-dik » Gossi » Gozzi.
24-dik » alulr. 9-dik » redkivül » rendkivül.
29-dik » felülr. 7-dik » 1561 » 1564.

